

FRIEDRICH ENGELS

**KONUT
SORUNU**

ERİŞ YAYINLARI

KONUT SORUNU
FRİEDRİCH ENGELS

Konut Sorunu^[247], Haziran 1872-Şubat 1873 arasında yazılmıştır
Der Volksstaat'ın 26 Haziran, 3 Temmuz, 25 ve 28 Aralık 1872 tarihli 51., 52., 53., 103.,
ve 104. sayılarında; 4 ve 8 Ocak, 8, 12, 19 ve 22 Şubat 1873 tarihli 2., 3., 12., 13., 15. ve 16.
sayılarında; ve 1872/1873'te de Leipzig'de üç ayrı bölüm halinde yayınlanmıştır.

[Türkçe'ye çevirisi, F. Engels, *Konut Sorunu*, Marks-Engels: *Seçme Yapıtlar*, Cilt: II, s:
364-447, Birinci Baskı, Sol Yayınları, Temmuz 1977]
Eriş Yayınları tarafından düzenlenmiştir, 2003.

erisyay@kurtuluscephesi.com
<http://www.kurtuluscephesi.com>
<http://www.kurtuluscephesi.net>
<http://www.kurtuluscephesi.org>

İÇİNDEKİLER

9	İkinci Baskıya Önsöz
20	Birinci Kısım – Proudhon Konut Sorununu Nasıl Çözüyor?
41	İkinci Kısım – Burjuvazi Konut Sorununu Nasıl Çözüyor?
41	I
55	II
70	III
75	Üçüncü Kısım – Proudhon ve Konut Sorunu Üzerine Ek
75	I
81	II
90	III
95	IV
101	<i>Açıklayıcı Notlar</i>

KONUT SORUNU
FRİEDRİCH ENGELS

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

AŞAĞIDAKİ çalışma, 1872’de Leipzig *Volksstaat*^[54] için yazmış olduğum üç makalenin yeni bir baskısıdır. Tam o dönemde Fransız milyarları Almanya’ya akıyordu: 125 kamu borçları ödeniyor, kaleler ve kışlalar inşa ediliyor, silah ve savaş malzemesi stokları yenileniyordu: tedavüldeki para miktarından daha az olmayan mevcut sermaye birdenbire muazzam ölçüde artınlmıştı, ve bütün bunlar, Almanya’nın dünya arenasına yalnızca bir “birleşik imparatorluk” olarak değil, ama ayrıca büyük bir sınai ülke olarak katıldığı zaman oluyordu. Bu milyarlar, onun genç büyük sanayiine güçlü bir dürtü kazandırmıştır, ve her şeyden önce bu milyarlardır ki, Almanya’nın dünya pazarında kendi yerini koruyabilecek bir sanayi ülkesi olduğunu tanıtladığı, savaşı izleyen aldatıcı görünüşüyle çok zengin kısa bir gönenc [sayfa 352] dönemi ve hemen bunun ardından, 1873-74’te

büyük çöküntünün kaynağı olmuştur.

Eski kültüre sahip bir ülkenin manüfaktür ve küçük üretimden büyük sanayiye, üstelik elverişli koşullarla çabuklaşmış böylesine hızla geçtiği bir dönem, aynı zamanda ileri düzeyde bir “konut darlığı” dönemidir. Bir yandan, kırsal işçi yığınlarını, birdenbire, sınai merkezlere dönüşen büyük kentler kendine çekmekte; öte yandan da, bu eski kentlerin yapı düzenlemeleri yeni büyük sanayi koşullarına ve buna tekabül eden trafiğe uymamakta; sokaklar genişletilmekte, yenileri açılmakta, ve kentlerin ortasından demiryolları geçirilmektedir. Tam işçilerin yığınlar halinde kentlere aktığı sırada, işçi meskenleri büyük ölçüde yıktırılmaktadır. İşçiler ve küçük tüccarlar ve müşterileri işçiden oluşan zanaatçılar için aniden ortaya çıkan konut darlığı burdan gelmiştir. En başından beri sanayi merkezleri olarak gelişen kentlerde bu konut darlığı yok gibidir; örneğin, Manchester, Leeds, Bradford, Barmen-Elberfeld. Öte yandan, darlık, o sıralarda, Londra, Paris, Berlin, Viyana’da had safhaya varmış, ve çoğunlukla süregelen bir biçimde varlığını sürdürmüştür.

Dolayısıyla, o günün basınına “konut sorunu” üzerine broşürlerle dolduran ve her türden toplumsal şarlatanlığa yolaçan işte bu konut darlığı, Almanya’da ortaya çıkan sanayi devriminin bu belirtisidir. Bu tür bir dizi makale, *Volksstaat*’a da sızmayı başarmıştır. Daha sonra kendisini Württemberg’den tıp doktoru A. Mülberger olarak tanıtan imzasız yazar, Alman işçilerini, bu sorun aracılığı ile, Proudhon’un toplumsal her derde deva ilacının mucizevi etkileri konusunda aydınlatmak için bunu elverişli bir fırsat saymıştır.^[248] Yazıkuruluşuna, bu makalelerin kabul edilmesi konusundaki şaşkınlığımı belirttiğim zaman, bunları yanıtlamaya davet edildim ve bunu da yaptım. (Bkz: Birinci Kısım: Proudhon Konut Sorununu Nasıl Çözüyor) Bu makale dizisini, kısa bir süre sonra, Dr. Emil Sax’ın çalışmalarına dayanarak,^[249] sorun üzerine yardımsever burjuva görüşünü incelediğim bir ikinci dizi izledi. (Bkz: İkinci Kısım: Burjuvazi Konut Sorununu Nasıl Çözüyor) Oldukça uzun bir bekleyişten sonra, Dr. Mülberger, bana, makalelerimi yanıtlama ^[sayfa 353] onurunu verdi,^[250] ve bu, beni, bir yanıt vermeye zorladı (Bkz: Üçüncü Kısım: Proudhon ve Konut Sorunu Üzerine Ek); böylelikle, hem bu polemik, hem de benim bu sorun ile özel ilgim son buldu. Broşür biçiminde bir ayrı basım olarak da çıkmış olan bu üç dizi makalenin kaynağının tarihi böyledir. Şimdi yeni bir baskının gerekli oluşunu

kuşkusuz ki yapıtı yasaklayarak, satışını, her zamanki gibi olağan-üstü artıran Alman hükümetinin himmetine borçluyum, ve burada bu olanaktan yararlanarak ona saygıyla teşekkürlerimi bildiririm.

Bu yeni baskı için metni gözden geçirdim, birkaç ek ve not ekledim, ve birinci kısımda, hasmım Dr. Mülberger'in ne yazık ki keşfedemediği küçük bir ekonomik hatayı düzelttim. Bu gözden geçirme sırasında uluslararası işçi sınıfı hareketinin son ondört yıl içinde nasıl dev bir ilerleme kaydettiğini farkettim. O sıralarda, hâlâ “yirmi yıldır Latin dilleri konuşan işçilerin, Proudhon'un yapıtlarından” ve icabında, Proudhon'u “hepimizin hocası”, *notre maître à nous tous*, olarak gören, “anarşizm”in babası Bakunin tarafından sunulan prudonculuğun daha da tekyanlı bir baskısından “başka zihinsel gıdalarının olmayışı” bir gerçektir. Her ne kadar Fransa'da prudoncular işçiler arasında küçük bir mezhep topluluğu idilerse de, kesinlikle formüle edilmiş bir programı olan ve Komünde ekonomik alanda liderliği ele geçirmeyi başaranlar da onlardı. Belçika'da prudonculuk Walloon işçileri arasında rakipsiz saltanat sürüyordu, ve İspanya ve İtalya'da, birkaç tecrit edilmiş istisna dışında, işçi sınıfı hareketi içinde anarşist olmayan her şey prudoncu idi. Ve bugün? Fransa'da Proudhon, işçiler arasından tamamıyla atılmıştır ve prudoncular olarak kendilerini sosyalistler diye de adlandıran, ama sosyalist işçilerin, kendilerine karşı en şiddetli savaş verdiği bu kimseler, yalnızca radikal burjuvazi ve küçük-burjuvazi arasında taraftar bulmaktadırlar. Belçika'da Flemenkler, Walloon'ların hareketin liderliğinden atmış, prudonculuğu devirmiş ve hareketin düzeyini büyük ölçüde yükseltmişlerdir. İspanya'da, İtalya'da olduğu gibi, yetmişlerin büyük anarşist dalgası geri çekilmiş, ve kendisiyle birlikte prudonculuğun kalıntılarını da süpürüp atmıştır. İtalya'da yeni parti hâlâ durulaşma ve oluşma süreci içindeyken, [sayfa 354] İspanya'da *Nueva Federación Madrilená*^[251] gibi Enternasyonalin Genel Konseyine sadık kalan küçük bir çekirdek, burjuva cumhuriyetçilerin işçiler üzerindeki nüfuzunu gürültücü anarşist haleflerinin yapabildiğinden –bizzat cumhuriyetçi basından görülebileceği gibi– çok daha etkin biçimde yokeden güçlü bir parti durumuna gelmiştir. Latin işçiler arasında Proudhon'un unutulmuş yapıtlarının yerini *Kapital*, *Komünist Manifesto*, ve marksist okulun diğer bazı yapıtları almış, ve Marx'ın esas istemi –bütün üretim araçlarına toplum adına tek siyasal güç haline gelen proletarya tarafından elkonması– şimdi

Latin ülkelerindeki tüm devrimci çalışan sınıfın da istemi [haline gelmiştir. -ç.]

Dolayısıyla, eğer prudonculuk en sonunda Latin ülkelerin işçileri arasından da sökülüp atılmışsa, –gerçek hedefine uygun olarak– yalnızca Fransız, İspanyol, İtalyan ve Belçikalı burjuva radikallerine burjuva ve küçük-burjuva emellerinin bir ifadesi olarak hizmet ediyorsa, bugün ona neden geri dönelim? Bu makaleleri yeniden basarak ölü bir hasımla neden yeniden mücadele edelim?

İlk olarak, bu makaleler, Proudhon'a ve onun Alman temsilcisine karşı yalnızca bir polemikle kısıtlı olmadığı için. Marx ve benim aramdaki işbölümünün bir sonucu olarak, süreli basında, ve dolayısıyla özellikle karşıt görüşlere karşı mücadelede görüşlerimizi açıklamak, Marx'ın büyük temel yapıtını hazırlayabilecek zaman bulabilmesi için, bana düşmüştü. Bu, görüşlerimizi, diğer görüşlere karşı çoğunlukla bir polemik biçiminde sunmamı gerektirdi. Burada da aynı. Birinci ve Üçüncü Kısım, yalnızca soruna prudoncu yaklaşımın bir eleştirisini değil, ama ayrıca bizim kendi yaklaşımımızın bir sunuşunu da içermektedir.

İkinci olarak, Proudhon, Avrupa işçi sınıfı hareketinin tarihinde, sessiz sedasız unutulamayacak kadar önemli bir rol oynamıştır. Teorik olarak çürütülmüş, uygulamada bir kenara itilmiş olmasına karşın, hâlâ tarihsel önemini korumaktadır. Modern sosyalizmle herhangi bir ayrıntıda ilgilenen herkesin, hareketin “defteri dürülmüş görüş açılarını” da öğrenmesi gerekir. Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*, Proudhon toplumsal reform için pratik önerilerini ortaya atmadan birkaç yıl önce yayınlandı. Marx, burada, Proudhon'un [sayfa 355] değişim bankasını ancak çekirdek halinde keşfedip eleştirebiliyordu. Dolayısıyla, bu açıdan, benim bu çalışmam Marx'ın çalışmasını, ne yazık ki eksik olarak tamamlamaktadır. Marx bütün bunları çok daha iyi ve daha inandırıcı bir biçimde başarabilirdi.

Ve son olarak, burjuva ve küçük-burjuva sosyalizmi şu ana kadar Almanya'da güçlü bir biçimde temsil edilmektedir. Bir yandan işçileri kendi meskenlerinin sahipleri haline dönüştürme isteğinin onlar için büyük rol oynadığı ve bu nedenle de benim çalışmam onlara karşı hâlâ geçerliliğini koruduğu Katheder-Sosyalistler^[252] ve her türden yardımseverler tarafından. Öte yandan, belli bir küçük-burjuva sosyalizmi, bizzat Sosyal-Demokrat Parti, ve hatta Reichstag

grubu saflarında bile temsil edilmektedir. Bu şöyle yapılmaktadır: modern sosyalizmin temel görüşleri ve bütün üretim araçlarının toplumsal mülk haline dönüştürülmesi istemi haklı olarak kabul edilirken, bunun gerçekleşmesinin ancak uzak gelecekte, bütün pratik amaçlar için görünmeyecek kadar uzak bir gelecekte mümkün olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla, günümüz için, ancak toplumsal yamamaya başvurulabilir, ve koşullar uyanınca, sözde “emekçi sınıfların kalkındırılması” gibi en gerici çabalara dahi sempati gösterilebilir. Böylesine bir eğilimin varlığı, özellikle sanayi devriminin şiddetle ve geniş çapta bu eski ve köklü bağınazlığı söküp attığı bir sırada, bağınazlığın *par excellence** aşamasına ulaştığı bir ülkede, Almanya’da, oldukça kaçınılmazdı. Bu eğilim, Sosyalistlere-Karşı Yasaya^[118], polise ve mahkemelere karşı, tam da son sekiz yıl içerisinde verilen mücadelede böylesine hayranlık verici biçimde sergilenmiş olan işçilerimizin, o muhteşem sağduyusu karşısında harekete pek zararlı olmamaktadır. Ancak, böyle bir eğilimin varlığının açık-seçik kavranılması gerekir. Ve, daha ilerde bu eğilim gerektiği ve hatta istenildiği gibi, daha kesin ve daha açıkça tanımlanmış bir biçim alırsa, programının formülasyonu için ardıllarına geri dönmek zorunda kalacaktır, ve bunu yaparken de Proudhon’dan pek kaçınamayacaktır.

“Konut sorunu”nun hem büyük burjuva, hem de [sayfa 356] küçük-burjuva çözümlerinin esası, işçinin kendi meskenine sahip olmasıdır. Ancak bu, Almanya’nın son yirmi yıldaki sanayi gelişmesiyle oldukça kendine özgü bir görünüm altında, ortaya konmuş bir noktadır. Başka hiç bir ülkede yalnızca kendi meskenine değil, aynı zamanda bir bahçe ya da tarlaya sahip olan böylesine çok ücretli işçi yoktur. Bu işçilerin yanısıra, gerçekte oldukça güvenli zilyetlik hakkı ile ev ve bahçe ya da tarlayı kiracı olarak elinde tutan daha pek çokları vardır. Ev gereksinimleri için bahçecilik ya da küçük tarımın yanısıra yürütülen kırsal ev sanayii, Almanya’nın yeni büyük sanayiinin geniş tabanını oluşturmaktadır. Batıda işçiler çoğunlukla meskenlerinin sahibi, Doğuda ise esas olarak kiracıdırlar. Ev sanayiinin ev gereksinimleri için bahçecilik ve tarımla, ve dolayısıyla güvenli bir meskenle bu bileşimini, yalnızca hâlâ el dokumacılığının mekanik tezgaha karşı mücadele ettiği yerlerde yani Aşağı Rhine-

* En yüksek. -ç.

land'da ve Vestefalya'da Saxon Erzgebirge'de ve Silezya'da değil, ama ayrıca, örneğin Thüringen Ormanı ve Rhön bölgesi gibi, herhangi bir türden ev sanayiinin kırsal bir uğraşı haline geldiği her yerde bulabiliriz. Tütün tekelinin tartışıldığı sırada, puro yapımının ne kadar yaygın biçimde zaten bir kırsal ev sanayii halinde yürütülmekte olduğu ortaya çıkmıştı. Küçük çiftçiler arasında, örneğin bir kaç yıl önce Eifel bölgesinde^[253] olduğu gibi, sıkıntıların yaygınlaştığı her yerde, burjuva basını hemen tek çare olarak uygun bir ev sanayiinin başlatılması için yaygara koparmaktadır. Ve gerçekten de hem küçük toprak sahibi Alman köylülerinin, giderek artan gereksinimleri, hem de Alman sanayiinin genel durumu, kırsal ev sanayiini sürekli olarak genişlemeye zorlamaktadır. Bu, Almanya'ya özgü bir durumdur. Buna benzer herhangi bir şeyi Fransa'da çok ender buluyoruz; örneğin ipek böcekçiliği bölgelerinde. Küçük çiftçilerin bulunmadığı İngiltere'de kırsal ev sanayii günlük tarım işçilerinin karlılarının ve çocuklarının çalışmalarına dayanmaktadır. Ancak İrlanda'da, kırsal giyim eşyası yapımı ev sanayiinin, Almanya'daki gibi gerçek köylü aileleri tarafından yürütüldüğünü görebiliriz. Doğal olarak, burada, dünya sanayi piyasasında temsil edilmeyen Rusya ve diğer ülkelerden söz etmiyoruz. [sayfa 357]

Dolayısıyla, sanayi açısından, Almanya'nın geniş bir kısmında, ilk bakışta genellikle makinenin girmesinden önce varolanı andıran bir durum vardır. Ancak bu, yalnızca ilk bakışta böyledir. İlk zamanların kırsal ev sanayii, ev gereksinimleri için bahçecilik ve tarımla birlikte, en azından sanayinin gelişmekte olduğu ülkelerde, işçi sınıfı için tahammül edilebilir, ve hatta yer yer, rahat bir maddi ortamın temeli oldu, ama aynı zamanda da onun entelektüel ve siyasal köreltilmesine de temel oldu. Elle yapılan ürün ve onun maliyeti, piyasa fiyatını belirliyordu, ve günümüze göre çok düşük olan emek verimi nedeniyle pazar, kural olarak arzdan daha hızlı genişliyordu. Bu, geçen yüzyılın ortalarında İngiltere ve kısmen Fransa için özellikle dokuma sanayiinde geçerliydi. Oysa o sıralarda Otuz Yıl Savaşının^[70] yıkımından ancak kurtulmakta olan ve en elverişsiz koşullar altında yükselmeye çalışan Almanya'da durum hiç kuşkusuz oldukça farklıydı. Almanya'da, dünya pazanı için üretim yapan tek ev sanayii, keten dokumacılığı, vergiler ve feodal haraçlarla öylesine yüklüydü ki bu sanayi, köylü dokumacıları, geri kalan köylülerin çok düşük düzeyinin üzerine çıkaramıyordu. Gene de o sıralarda

kırsal sanayi işçisi, belli bir yaşama güvencesinden yararlanmaktaydı.

Makinenin gelişiyile bütün bunlar değişti. Fiyatlar şimdi makina-yapısı ürün tarafından belirleniyordu, ve ev sanayi işçisinin ücreti, bu fiyatla birlikte düşüyordu. Oysa, işçi ya bunu kabul etmek, ya da başka iş aramak zorundaydı, ve bir proleter haline gelmeden, yani, kendi malı ya da kiralamış olduğu küçük evi, bahçesi ve tarlasından vazgeçmeden bunu yapamazdı. Ancak en ender durumlarda bunu yapmaya hazırdı. Ve böylece eski kırsal el dokumacısının ev gereksinimleri için bahçeciliği ve tarımı, el tezgahının makine tezgahına karşı mücadelesinin her yerde böylesine uzun sürmesine ve Almanya'da henüz bir sonuca varmamış olmasına yolaçan bir neden haline gelmiştir. Bu mücadelede, ilk kez olarak, özellikle İngiltere'de, önceleri işçiler için görece bir gönenç temeli olan aynı koşulun –kendi üretim aralarına sahip olması olgusu– şimdi onun için bir engel ve bir şanssızlık haline geldiği ortaya çıkmıştır. Sanayide mekanik tezgah, el tezgahını yenmiş, ve tarımda büyük işletmecilik [sayfa 358] küçük işletmeciliği mücadele alanından sürüp atmıştır. Ancak, her iki üretim alanında da pek çoğunun birleşik emeği ve makine ve bilim uygulaması toplumsal kural haline gelmişken, işçi, küçük evi, bahçesi, tarlası ve el tezgahıyla eskimiş bireysel üretim yöntemine ve el emeğine zincirlenmişti. Şimdi ev ve bahçe sahibi olmak mutlak hareket özgürlüğüne (*vogelfreie Beweglichkeit*) sahip olmaktan çok daha az avantajlıydı. Hiç bir fabrika işçisi yavaş, ama emin bir şekilde aklıktan ölen kırsal el dokumacısıyla yer değiştirmezdi.

Almanya, dünya pazarında geç göründü. Büyük sanayimiz kırklarda başlamış; ilk hızını 1848 Devriminden almış, ve ancak 1866 ve 1870 devrimleri, en azından, yolundaki en kötü siyasal engelleri temizledikten sonra tam olarak gelişebilmiştir. Ancak dünya pazarını geniş ölçüde daha önceden işgal edilmiş olarak bulmuştur. Kitle tüketim malları İngiltere, zarif lüks eşya ise Fransa tarafından sağlanmaktaydı. Almanya ilkini fiyat, ikincisini de kalite bakımından alırdemezdi. O an için, dolayısıyla, Alman üretiminin o zamana kadar izlediği yenik düşmüş yolunu izleyerek, İngilizler için çok küçük, Fransızlar içinse çok adi olan mallarla dünya pazarına sızılmaktan başka çare yoktu. Kuşkusuz, önce iyi örnekler, ardından düşük kaliteli mal yollama şeklindeki Almanların ünlü aldatma ge-

leneği kısa süre sonra dünya pazarında yeterince ciddi şekilde cezalandırılmış, ve çoğunlukla terkedilmiştir. Öte yandan, fazla-üretimin rekabeti giderek saygıdeğer İngilizleri dahi kalite bozulması yoluna itmiş, ve böylece, bu alanda yenilmez olan Almanlara bir üstünlük sağlamıştır. Ve böylece sonunda büyük bir sanayie sahip olduk ve dünya pazarında bir rol oynar hale geldik. Ama *büyük* sanayimiz (yurt-içi talep sınırlarının çok ötesinde üretim yapan demir sanayii dışında) hemen tamamıyla yurt-içi pazar için çalışmakta, ve kitle halindeki ihracatımız, büyük sanayiın, olsa olsa, gerekli yarınmamul ürünleri sağladığı, bizzat küçük malların ise esas itibariyle kırsal ev sanayii tarafından arz edildiği, çok büyük sayıda küçük mallardan oluşmaktadır.

Ve burada, modern işçi için ev ve toprak mülkiyetinin “nimetleri”, bütün ihtişamıyla görünmektedir. Hiç bir yerde, İrlanda'nın ev sanayilerinde dahi Alman ev sanayilerinde ^[sayfa 359] olduğu kadar rezilane düşük ücret ödenmemektedir. Rekabet sayesinde kapitalist işgücü fiyatından ailenin kendi küçük bahçesi ya da tarlasından kazandığı kadarını indirebilmektedir. İşçiler kendilerine teklif edilen herhangi bir parça-ücreti kabul etmek zorundadırlar, çünkü aksi takdirde hiç bir şey alamazlar ve yalnızca kendi tarım ürünleriyle geçinemezler, ve öte yandan da, zaten onları oldukları yere zincirleyen bu tarım ve toprak mülkiyeti başka yerde iş aramalarını engellemektedir. Almanya'nın dünya pazarında bütün bir seri küçük malda rekabet gücünü koruyan temel budur. *Bütün kâr normal ücretlerden yapılan bir indirimden sağlanmakta ve bütün artı-değer alıcıya sunulabilmektedir.* Alman ihraç mallarının çoğunun olağanüstü ucuzluğunun sınırı budur.

Öteki sanayi kollarında da Alman işçilerinin ücretlerini ve yaşam koşullarını Batı Avrupa ülkelerinin altında tutan, her şeyden çok bu durumdur. Geleneksel olarak işgücü değerinin çok altında tutulan bu emek fiyatlarının ölü ağırlığı, kent işçilerinin, ve hatta büyük kentlerdeki işçilerin ücretlerini işgücü değerinin altına indirmektedir; düşük ücret ödenen ev sanayii kentlerde de eski el sanatlarının yerini aldığı, ve burada da genel ücret düzeyini düşürdüğü için, bu daha da belirgindir.

Burada açıkça görüyoruz ki, daha önceki bir tarihsel aşamada, işçilerin görece gönencinin temeli olan şey, yani tarım ve sanayi bileşimi, ev, bahçe ve tarla, ve mesken mülkiyeti güvencesi,

günümüzde, büyük sanayi egemenliğinde, yalnızca işçiler için en kötü engel değil, ama bütün işçi sınıfı için en büyük şanssızlık, yalnızca ayrı bölgelerde ve iş kollarında değil, ama bütün ülkede ücretlerin, örneği görülmemiş düşüklüğünün temeli haline gelmektedir. Ücretlerden yapılan bu anormal indirimle geçinen ve zenginleşen büyük burjuvazinin ve küçük-burjuvazinin, kırsal sanayii ve işçilerin kendi evlerinin sahibi olmalarını heyecanla savunmalarına, ve kırsal sıkıntılara tek çare olarak yeni ev sanayilerinin başlatılmasını görmelerine şaşmamak gerekir!

Bu sorunun bir yüzüdür, ama bunun bir de öteki yüzü vardır. Ev sanayii, Alman ihracat ticaretinin ve dolayısıyla ^[sayfa 360] bütün büyük sanayiin geniş tabanı haline gelmiştir. Bu nedenle Almanyanın geniş bölgelerine yayılmıştır ve her gün daha da yayılmaktadır. Küçük köylünün, kendi kullanımı için ev sanayi üretiminin, ucuz konfeksiyon ve makine ürünleri tarafından yıkılmasıyla, hayvancılığının ve dolayısıyla gübre üretiminin, mark sisteminin dağılması, ortak markın ve zorunlu nöbetleşe ekimin ortadan kaldırılması sonucu yokedilmesinden beri kaçınılmaz olan çöküşü – bu çöküş, tefeciye kurban düşen küçük köylüyü zorla modern ev sanayiinin kollarına sürüklemektedir. İrlanda’da toprak sahibinin toprak kirası gibi, Almanya’da ipotek tefecisinin faizi toprağın ürününden değil, ancak sınaî köylünün ücretinden ödenebilir. Ancak, ev sanayiinin gelişmesiyle birbiri ardından köylük bölgeler günümüz sanayi hareketinin içine sürüklenmektedir. Almanya’da sanayi devrimini İngiltere ve Fransa’dakinden çok daha geniş bölgelere yayan, kırsal bölgelerin ev sanayii tarafından bu şekilde köklü bir biçimde değişikliğe uğratılmasıdır. Sanayimizin görece olarak bu düşük düzeyidir ki, onun alan olarak yayılmasını daha da zorunlu kılmaktadır. Bu, İngiltere ve Fransa’nın tersine, Almanya’da devrimci işçi sınıfı hareketinin yalnızca kentsel merkezlerde kısıtlanacak yerde, ülkenin büyük bir kısmında neden böyle çok büyük ölçüde yayıldığı açıklanmaktadır. Ve gene bu, hareketin sessiz, emin ve karşı konmaz ilerlemesini de açıklamaktadır. Besbelli ki, Almanya’da, başkentte ve öteki büyük kentlerde başarılı bir ayaklanmanın, ancak daha küçük kentlerin çoğunluğu ve kırsal bölgelerin büyük bir bölümü devrimci değişiklik için olgun hale geldiği zaman mümkün olabilecektir. Normale benzer herhangi bir gelişmeyle hiç bir zaman Parislilerin 1848 ve 1871’dekilerine benzer işçi sınıfı zaferleri kazanacak durumda olma-

yacağız, ama aynı nedenle de Paris'in her iki durumda da başına geldiği gibi devrimci başkentin gerici eyaletler tarafından uğratıldığı yenilgiye de düşmeyeceğiz. Fransa'da hareket her zaman başkentte başlamıştır; Almanya'da büyük sanayi, imalat ve ev sanayi bölgelerinden başlamıştır; başkent ancak daha sonra ele geçirilmiştir. Dolayısıyla, muhtemelen gelecekte de, inisiyatif Fransa'nın elinde olacak, ancak sonuç Almanya'da kazanılacaktır. [sayfa 361]

Şimdi gelişmesi nedeniyle Alman üretiminin belirleyici dalı haline gelen ve Alman köylülerini giderek daha fazla köklü değişikliklere uğratan bu kırsal ev sanayii ve imalatının kendisi de daha ileri bir devrimci değişikliğin ancak hazırlık aşamasıdır. Marx'ın da tanıtlamış olduğu gibi (*Kapital*, Birinci Cilt, 3. baskı, s. 484-95) belirli bir evrim aşamasında makine ve fabrika üretimi nedeniyle onun da yıkılış saati gelecektir. Ve bu saat de yakın gibi görünmektedir. Ama Almanya'da kırsal ev sanayiinin ve imalatının, makine ve fabrika üretimiyle yok edilmesi, milyonlarca kırsal üreticinin, geçim aracının yok edilmesi, küçük Alman köylülerinin hemen hemen yarısının mülksüzleştirilmesi demektir; yalnızca ev sanayiinin, fabrika üretimine değil, köylü çiftçiliğinin de büyük kapitalist tarıma, ve küçük toprak mülkiyetinin büyük toprak mülkiyetine dönüşmesi – köylüler aleyhine, sermaye ve büyük toprak mülkiyeti lehine bir sanayi ve tarım devrimidir. Bu dönüşümü de hâlâ eski toplumsal koşullar altında iken geçirmek Almanya'nın yazgısıdır, varsa, bu, kuşkusuz dönüm noktası olacaktır. O zamana kadar inisiyatifi başka hiç bir ülkenin işçi sınıfı almamışsa, Almanya, kesinlikle ilk vuruşu yapacak, ve “şanlı ordu”nun köylü evlatları da kahramanca yardım edecektir.

Ve bununla, her işçiye kendi küçük evinin mülkiyetini verecek ve böylece onu, özel kapitalistine yan-feodal biçimde zincirleyecek olan burjuva ve küçük-burjuva ütopyası çok değişik bir görünüm almaktadır. Onun gerçekleşmesi yerine bütün küçük kırsal ev sahiplerinin ev sanayii işçileri haline dönüşmesi; “toplumsal girdaba” sürüklenen küçük köylünün eski tecridinin yok edilmesi ve onunla birlikte siyasal hiçliğin yok edilmesi; sanayi devriminin kırsal bölgelere yayılması ve böylece nüfusun en kararlı ve tutucu sınıfının bir devrim yuvası haline dönüştürülmesi; ve bütün bunların sonucu olarak ev sanayii ile uğraşan işçilerin, onları zorla ayaklanmaya iten makine tarafından mülksüzleştirilmesi olacaktır.

Burjuva-sosyalist hayırseverlerin, kapitalistler olarak kamu görevlerini, bu çarpıtılmış biçimde, toplumsal devrimin [sayfa 362] yararına ve ilerletilmesi uğruna sürdürdükleri sürece, ideallerinin özel zevkine varmalarına seve seve izin verebiliriz. [sayfa 363]

FRIEDRICH ENGELS

Londra, 10 Ocak 1887

15 ve 22 Ocak 1887 tarihli
Der Sozialdemokrat,
n° 3 ve 4'te, ve F. Engels,
Zur Wohnungs fragen, Hotingen-Zürich, 1887'de
yayımlanmıştır.

BİRİNCİ KISIM
PROUDHON KONUT SORUNUNU NASIL ÇÖZÜYOR?

VOLKSSTAAT'IN^[54] n° 10 ve daha sonraki sayılarında konut sorunu üzerine altı makalelik bir dizi yer almaktadır.^[248] Bu makaleler kırkların bazı çoktan unutulmuş sözümona yazınsal yazıları dışında, yalnızca prudoncu okulu Almanya'ya yerleştirme yönündeki ilk çaba olduğu için dikkate değerdir. Tam bu prudoncu düşüncelere daha yirmibeş yıl önce kararlı bir darbe indirmiş olan* Alman sosyalizminin tüm evrim sürecine kıyasla, bu, öylesine büyük bir geriye dönüşü temsil etmektedir ki, bu çabayı hemen yanıtlamak yerinde olacaktır.

Bugünlerde basında öylesine büyük bir rol oynayan sözde konut darlığı, işçi sınıfının genellikle kötü, aşın kalabalık [sayfa 364] ve

* Marx'ın *Misère le la philosophie*'si, Bruxelles et Paris 1847. [Engels'in notu.] [Bkz: Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1975. -Ed.]

sağlığa aykırı konutlarda yaşamalarını içermemektedir. Bu darlık günümüze özgü bir şey değildir; hatta, bu, daha önceki bütün ezilen sınıflar karşısında farklı bir yere sahip olan modern proletaryaya özgü bir sıkıntı da değildir. Tam tersine, bütün ezilen sınıflar bütün dönemlerde oldukça aynı biçimde bu sıkıntıyı çekmişlerdir. *Bu* konut darlığına son vermek için *bir* tek araç vardır: işçi sınıfının egemen sınıflarca sömürüsüne ve ezilmesine tümüyle son vermek. Bu gün konut darlığı ile kastedilen, nüfusun ani bir şekilde kentin kendine özgü bir şekilde yoğunlaşmasıdır; kiralardaki çok büyük artış, tek evlerdeki daha da büyük yoğunlaşma, ve hatta bazıları için, yaşamak için bir yer bulma olanaksızlığıdır. *Ve bu* konut darlığından bu kadar çok sözedilmesi, yalnızca işçi sınıfıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda küçük-burjuvaziye de etkilediği içindir.

Büyük modern kentlerimizde işçilerin ve küçük-burjuvazinin bir kısmının sıkıntısını çektiği konut darlığı, günümüzdeki kapitalist üretim biçimi sonucu ortaya çıkan sayısız *daha küçük*, ikincil kötülüklerden biridir. Bu, kesinlikle, işçinin işçi *olarak* kapitalist tarafından sömürülmesinin doğrudan bir sonucu değildir. Bu sömürü, toplumsal devrimin, kapitalist üretim biçimini ortadan kaldırarak yoketmek istediği temel kötülüktür. Ancak kapitalist üretim biçiminin temel direği, içinde bulunduğumuz toplumsal düzenin, kapitalistin işçinin işgücünü, değeri karşılığı satın alıp, işçiyi işgücü için ödenen fiyatı yeniden yaratması için gerekli olandan daha uzun çalıştırarak, ondan değerinden çok fazlasını almasını mümkün kılması olgusudur. Böylece üretilen artı-değer, bütün kapitalistler ve toprak sahipleri sınıfı ile birlikte onların paralı hizmetkârları olan Papa ve Kaiser'den gece bekçileri ve daha alttakiler arasında paylaşılmaktadır. Burada bu dağılımın nasıl olduğu ile ilgilenmiyoruz, ama şu kadarı kesindir: bütün o çalışmayanlar, bu artı-değerden bir ya da diğer şekilde kendilerine ulaşan artıklarla geçinmektedirler. (Bunun ilk kez ortaya konduğu Marx'ın *Kapital*'i ile kıyaslayın.)

İşçi sınıfı tarafından üretilen ve ondan karşılıksız alınan bu artı-değerin, çalışmayan sınıflar arasında dağılımı, son derece şiddetli ibret verici kavgalar ve karşılıklı dalavereler [sayfa 365] arasında yürütülmektedir. Bu dağılım, alım ve satım yoluyla yapıldığı sürece, başlıca yöntemlerinden biri, alıcının satıcı tarafından aldatılmasıdır; ve perakende ticarete, özellikle büyük kentlerde, bu satıcı için bir mutlak varoluş koşulu haline gelmiştir. Ancak, işçi, bakkalı ya da

fırıncısı tarafından malın fiyatı ya da kalitesi yönünden aldatıldığı zaman, bu, ona, işçi olma özelliği nedeniyle yapılmamaktadır. Tam tersine, herhangi bir yerde belirli bir ortalama aldatma ölçüsü, toplumsal kural haline gelir gelmez, bunun uzun dönemde ücretlerde buna uygun düşecek bir artışla ayarlanması gerekir. Aslında işçi, dükkan sahibinin önüne hiç bir şekilde bir işçi, yani bir işgücü satıcısı olarak değil, bir alıcı, yani para ve kredi sahibi olarak çıkmaktadır. Bu aldatma, onu, ve bütün olarak daha yoksul sınıfı, daha zengin toplumsal sınıflardan daha fazla etkilemektedir, ancak, bu, yalnızca onu etkileyen, sınıfına özgü bir kötülük değildir.

Konut darlığı için de durum aynıdır. Büyük modern kentlerin genişlemesi, bu kentlerin belirli kesimlerine, özellikle merkezi konumlu bölgelere yapay ve çoğu kez çok büyük ölçüde artan bir değer vermiştir; bu bölgelerde yükselen binalar, bu değeri artıracak yerde düşürmektedirler, çünkü artık değişen koşulları karşılayamamaktadırlar. Bunlar yıkılmakta ve yerlerini başkaları almaktadır. Bu, hepsinden çok, en büyük sıkışıklık ile dahi, kiraların hiç bir zaman, ya da ancak çok yavaş, belli bir azamının üstüne yükselebilen merkezi konumlu işçi evleri için geçerlidir. Bunlar yıkılmakta, ve yerlerine dükkanlar, depolar ve resmi binalar dikilmektedir. Bonapartçılık, bu eğilimi, Haussmann kanalıyla, Paris'te, dalavere ve bireysel zenginleşme uğruna büyük ölçüde sömürmüştür. Ancak, Haussmann ruhu yurtdışına taşmış, Londra, Manchester ve Liverpool'da da bulunmuştur ve kendisini Berlin ve Viyana'da da evinde hissetmiş gibidir. Sonuç olarak, işçiler, kentlerin merkezinden dış mahallelere sürülmekte; işçi meskenleri ve genel olarak küçük meskenler nadir, pahalı ve çoğu kez bütünüyle elde edilemez bir hale gelmekte, çünkü bu koşullar altında daha pahalı konutlar ile çok daha iyi bir spekülasyon alanına kavuşan yapı sanayii, ancak istisnai olarak işçi konutu yapmaktadır.

Dolayısıyla, bu konut darlığı pek doğaldır ki işçiyi, daha [sayfa 366] bayındır herhangi bir sınıfı etkilediğinden, daha fazla etkilemektedir; ancak bu, dükkan sahibinin aldatması kadar sadece işçi sınıfının sırtına binen küçük bir kötülüktür ve işçi sınıfı açısından bu kötülük belli bir düzeye ve belli bir sürekliliğe eriştiği zaman aynı şekilde belli bir ekonomik ayarlama bulmak zorundadır.

İşte Proudhon'un dahil olduğu küçük-burjuva sosyalizmi, çoğunlukla, işçi sınıfının öteki sınıflarla ve özellikle küçük-burjuva-

zi ile ortaklaşa katlanmak zorunda kaldığı bu gibi zorluklarla uğraşmayı yeğlemektedir. Ve dolayısıyla, bizim Alman prudoncularımızın* esas olarak, gördüğümüz gibi, hiç bir şekilde yalnızca bir işçi sınıfı sorunu olmayan konut sorununa eğilmesi; ve tam tersine, onun gerçek ve yalnızca işçi sınıfına özgü bir sorun olduğunu ileri sürmesi, hiç de raslantı değildir.

“Kiracının ev sahibine göre durumu, ücretli işçinin kapitaliste göre durumununun aynıdır.”

Bu, bütünüyle yanlıştır.

Konut sorununda karşı karşıya olan iki yan vardır: Kiracı ve mal sahibi, ya da ev sahibi. İlki ikincisinden bir meskenin geçici kullanımını satınalmak istemektedir; para ya da bu krediyi bizzat ev sahibinden çok yüksek bir bedelle kiraya bir ek şeklinde satınalmak zorunda kalsa dahi para ya da kredi sahibidir. Bu, basit bir meta satışdır; proleter ile burjuva, işçi ile kapitalist arasındaki bir alışveriş değildir. Kiracı –bir işçi dahi olsa– *para sahibi bir insan* olarak görünmektedir; bir meskenin, kullanımın alıcısı olarak kazancı ile ortaya çıkabilmek için, kendi malını, yalnızca kendine özgü bir malı, kendi işgücünü daha önceden satmış olmalı, ya da işgücünün ilerdeki satışına dair bir güvence verebilecek durumda olmalıdır. İşgücünün kapitaliste satışının kendine özgü sonuçları burada hiç bir şekilde yoktur. Kapitalist satınalmış işgücünün ilk olarak kendi değerini, ancak ikinci olarak da, kapitalist sınıf içinde dağıtmak üzere şimdilik kendi elinde kalan bir artı-değeri yaratmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durumda bir fazla değer yaratılmakta, mevcut değer toplamı artınmaktadır. [sayfa 367] Bir kiralama işleminde durum oldukça farklıdır. Ev sahibi kiracıyı ne kadar dolandırırsa dolandırсын, bu zaten varolan, önceden üretilmiş bir değer aktarılmasıdır, ve ev sahibi ile kiracının birlikte sahip oldukları değerlerin toplamı, önceki gibi aynı kalmaktadır. İşçi emeğinin ürününün bir kısmında, bu emeğin karşılığı kapitalist tarafından değerinin altında, üstünde ya da tam karşılığında ödenmiş olsun, bir miktar aldatılmaktadır; kiracı ise, ancak, konuta değerinden fazla vermek zorunda bırakıldığı zaman aldatılır. Dolayısıyla, ev sahibi ile kiracı arasındaki ilişkinin işçi ile kapitalist arasındaki ilişkiye eş tutulması, bunun tamamıyla yanlıştır. Tam tersine,

* A. Mühlberger. -Ed.

burada iki yurttaş arasında olukça sıradan bir meta alışverişiyle ilgilimiz ve bu alışveriş genel olarak metaların satışını ve özel olarak “taşınmaz metan” satışını yöneten ekonomi yasaları uyarınca yürütülmektedir. İlk olarak evin ya da sözkonusu evin bir bölümünün yapım ve bakım masrafları hesaplanmakta; evin konumunun elverişlilik ölçüsünün belirlediği arsa değeri bunu izlemekte; sonucu ise o anki arz ve talep durumu belirlemektedir. Bu basit ekonomik ilişki prudoncumuzun kafasında şöyle ifade edilmektedir:

“Bir kez yapıldıktan sonra ev, gerçek değeri sahibine çok önceden kira biçiminde fazlasıyla ödenmiş olmasına karşın, toplumsal emeğin belirli bir bölümü için kalıcı bir *yasal tasarruf hakkı* hizmeti görür. Dolayısıyla, örneğin elli yıl önce yapılmış olan bir ev, bu dönem içerisinde kira kazancıyla ilk maliyet fiyatının iki, üç, beş, on ve daha çok katı fazlasını karşıladığı anlaşılmaktadır.”

İşte gerçek Proudhon bütünüyle karşımızda. İlk olarak, kiranın yalnızca bina maliyetleri üzerindeki faizi ödemeyeceği, aynı zamanda, onarımlar ile şüpheli alacaklar ve ödenmemiş kiralar yanısıra evin boş kaldığı zamanlarında ortalama miktarını ve son olarak da yokolacak olan ve zamanla içinde oturulamaz ve değersiz hale gelen bir eve yatırılan yapım sermayesini yıllık taksitler halinde karşılamak zorunda olduğu unutulmaktadır. İkinci olarak, kiranın binanın üzerinde yapıldığı arsanın artan değerinin faizini de ödemek zorunda olduğu ve dolayısıyla bir kısmının arsa kirasından oluşturduğu unutulmaktadır. Prudoncumuz, hemen bu farkın [sayfa 368] toprak sahibinin herhangi bir katkısı olmaksızın yaratıldığı için adil olarak ona değil, bütünüyle topluma ait olduğunu ileri sürmektedir. Ancak böylelikle gerçekte toprak mülkiyetinin kaldırılmasını talep ettiğini görmezlikten gelmektedir ki, bu konu, burada girmeye kalktığımız takdirde bizi çok uzaklara götürecektir. Ve son olarak bütün alışverişin hiç bir şekilde evin sahibinden satın alınması değil, yalnızca belirli bir zaman için kullanımının satın alınmasından ibaret olduğu olgusunu unutmaktadır. Herhangi bir ekonomik olayın içinde cereyan ettiği gerçek, fiili koşullarla hiç bir zaman ilgilenmek zahmetine katlanamamış olan Proudhon, doğal olarak belirli koşullar altında, bir evin ilk maliyet fiyatının elli yıl boyunca kira şeklinde nasıl elli katından fazla ödendiğini de açıklayamamaktadır. Bu hiç de güç olmayan sorunu ekonomik

açından inceleyip gerçekten ekonomi yasalarıyla çelişip çelişmediğini, çelişiyorsa nasıl çeliştiğini saptamak yerine, Proudhon, ekonomiden hukuk bilimine cüretli bir atlamaya başvurmuştur: “Bir kez yapıldıktan sonra ev” belli bir yıllık ödemeye “*kalıcı bir yasal tasarruf hakkı* hizmeti görmektedir”. Bunun nasıl olduğu, evin nasıl bir yasal tasarruf hakkı *haline geldiği* konusunda Proudhon susmuştur. Ve oysa bu onun tam açıklaması gereken şeydir. Bu sorunu, incelemiş olsaydı, ne kadar kalıcı olursa olsun, dünyadaki tüm yasal hakların bile bir eve 50 yıl içinde maliyet bedelinin on katını kira şeklinde geri almasını sağlayacak gücü veremeyeceğini, oysa ancak (yasal hak olarak toplumsal olarak kabul edilmiş olan) ekonomik koşulların bunu gerçekleştirebileceğini bulacaktı. Ve bununla yeniden başlangıç noktasına dönmüş olacaktı.

Tüm prudoncu öğretisi ekonomik gerçeklikten, hukuksal lafazanlığa, bu kurtarıcı atlayışa dayanmaktadır. Proudhonumuz, ekonomik bağlantılarını yitirdiği her zaman –ve bu her ciddi sorunda onun başına gelmektedir– yasalar alanına sığınmakta ve *ebedi adalete* başvurmuştur.

“Proudhon, kafasındaki adalet idealini, *Justice éternelle* [‘ebedi adaleti’] meta üretimine uygun düşen hukuk ilişkilerinden çıkartmakla işe başlar: böylece de, hemen belirtelim, meta üretimi biçiminin adalet kadar ebedi olduğunu bütün iyi vatandaşlara huzur verecek şekilde tanıtlamış olur. [sayfa 369] Ardından, geriye döner ve yürürlükteki meta üretim biçimini ve buna tekabül eden hukuk sistemini bu ideale uygun olarak yeniden düzenlemenin yollarını araştırır. Maddenin bileşimindeki ve ayrışımındaki molekül değişmelerinin yürürlükteki yasalarını inceleyerek bu temel üzerinde belirli sorunları çözeceği yerde, bir kimyacı tutarak, maddenin bileşimi ve ayrışımını, “ebedi ideler”, “tâbi hal”, ve “yakınlık” aracılığı ile düzenlemek iddiasında bulursa bu adam hakkında ne düşünerdük? Tefecilik, *Justice éternelle* [‘ebedi, adalete’] *équité éternelle* [‘ebedi hakkaniyete’], *mutualité éternelle* [‘ebedi dayanışmaya’] ve öteki *vérités éternelles* [‘ebedi gerçeklere’] aykındır dediğimiz zaman, kilise babalarının, tefeciliğin, *grâce éternelle* [‘ebedi inayete’], *foi éternelle* [‘ebedi inançla’] ve *la volonté éternelle de Dieu*

[‘Tanrının sonsuz iradesiyle’] bağdaşamayacağını söylemelerinden aslında fazla bir şey bilmiş olur muyuz?” (Marx, *Capital*, Vol. I, s. 45.)

Bizim prudoncumuz* efendisi ve ustasından daha iyi değildir:

“Kira anlaşması, modern toplum yaşantısında, hayvan vücutlarında kandolaşımı kadar gerekli olan binlerce değişimden biridir. Doğal olarak bu değişimlerin *hak kavramının* etkisinde olması, bir başka deyişle, her yerde kesin adalet gerekleri uyarınca yapılması bu toplumun çıkarna olacaktır. Bir başka deyişle, toplumun ekonomik yaşantısının, Proudhon’un deyişiyle kendisini *ekonomik hak* düzeyine yükseltmesi gereklidir. Gerçekte, bildiğimiz gibi bunun tam tersi olmaktadır.”

Marx’ın prudonculuğu tam bu açıdan böylesine kısa ve inandırıcı bir şekilde tanımlamasından beş yıl sonra, birisinin Alman dilinde böylesine boş laf yığını hâlâ yayılıyor olması inanılır gibi mi? Bu saçmalar ne anlama geliyor? Yalnızca günümüz toplumunu yöneten ekonomik yasaların uygulama sonuçlarının yazarın adalet duygusuna ters düştüğü, ve sorunun, bu durumu düzeltecek şekilde düzenlenmesi gibi bir dinsel isteği savunduğu anlamına geliyor. Evet kurbağaların kuyruğu olsaydı artık kurbağa olmazlardı. Ve, [sayfa 370] kapitalist üretim biçimi de “bir hak kavramına”, yani işçileri sömürme hakkına sahip değil midir? Ve yazar bunun kendi hak kavramı olmadığını söylese, bir adil ilerlemiş olur muyuz?

Ama konut sorununa geri döneli. Prudoncumuz şimdi “hak kavramı”nı başıboş bırakmakta ve bize aşağıdaki dokunaklı hitabı sunmaktadır:

“O pek yüceltilen yüzyılımızın bütün kültürü içinde, büyük kentlerde nüfusun %90’ından fazlası benim diyebileceği bir yere sahip olmayışı gerçeğinden daha korkunç bir saçmalık olamadığını ileri sürebiliriz. Manevi ve ailevi varlığın gerçek düğüm noktası, aile ocağı ve yuva, toplumsal girdapla silinip süpürülmektedir. ... Bu açıdan, vahşilerden çok gerideyiz. Mağara adamının mağarası, Avustralyalının kilden kulübesi, Hintlinin kendi ocağı var-

* A. Mühlberger. -Ed.

ken, modern proletarya pratikte havada asılı durmaktadır.” vb..

Bu acı yakınmada prudonculuğu tüm gerici biçimiyle buluyoruz. Modern devrimci proleter sınıfın yaratılması için, geçmişin işçisini toprağa bağlayan bağın kesilmesi kesinlikle zorunluydu. Dokuma tezgahının yanısıra küçük evi, bahçesi ve tarlasına sahip olan el dokumacısı, bütün acılara ve siyasal baskılara karşın, sessiz, halinden memnun “dindar ve onurlu” bir insandı; zenginlere, rahiplere ve devlet yetkililerine şapkasını çıkarırdı ve aslında tam bir köleydi. Önceleri toprağa zincirlenmiş olan işçiyi tümüyle mülksüz bir proleter, bütün geleneksel ayakbağlarından kurtarılmış, *bir kuş kadar özgür* hale dönüştüren tam da bu modern büyük sanayidir; işçi sınıfı sömürsünün sonal biçimi içinde, kapitalist üretim içinde alayağı edebilecek biricik koşulları yaratan işte tam da bu ekonomik devrimdir. Ve bu gözüyaşlı prudoncu, gelerek, işçilerin aile ocağı ve yuvalarından uzaklaştırılışı için, bu sanki onların entelektüel kurtuluşunun en birinci koşulu değil de büyük bir gerilemiş gibi yakınmaktadır.

27 yıl önce, *İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu*’nda, 18. yüzyılda İngiltere’de gerçekleştiği şekliyle, işçilerin tam bu aile ocağı ve yuvalarından uzaklaştırılışı sürecini ana çizgileriyle açıklamıştım. Böyle yapmakla toprak ve fabrika [sayfa 371] sahiplerinin sorumlu oldukları kötülükler ve bu kovulmanın ilk olarak, ilgili işçiler üzerindeki kaçınılmaz, maddi ve manevi, yıkıcı etkileri de orada gerektiği gibi açıklanmıştır. Ancak, o koşullarda kesin olarak zorunlu bir tarihsel evrim süreci olan bunu “vahşilerin de altında” bir gerileme olarak düşünmek aklıma gelir miydi? Olanaksız. 1872’nin İngiliz proleterleri 1772’nin “aile ocağı ve yuvasıyla” kırsal dokumacısından ölçülmeyecek kadar yüksek bir düzeydedir. Ve mağarasıyla mağara adamı, kilden kulübesiyle Avustralyalı, ya da kendi ocağıyla Hintli, hiç bir şekilde bir Haziran Ayaklanması ya da bir Paris Komününü gerçekleştirilebilir miydi?

İşçilerin durumunun kapitalist üretimin geniş çapta uygulanmasından beri bütünüyle maddi olarak kötüleştiğini yalnızca burjuvazi kuşkuyla karşılamaktadır. Yalnızca bu nedenle geriye dönerek (aynı şekilde çok yetersiz olan) Mısır’ın zenginliklerine,^[254] yalnızca köle ruhlar yaratmış olan kırsal küçük sanayie, ya da “vahşilere” özelele bakmamız gerekli mi? Tam tersine yalnızca modern büyük

sanayi tarafından yaratılan, onu toprağa zincirleyenler de dahil olmak üzere miras kalan tüm kısıtlamalardan kurtarılmış ve büyük kentlerde kümelenmiş olan proletarya, bütün sınıf sömürsüne ve sınıf egemenliğine son verecek olan büyük toplumsal dönüşümü gerçekleştirebilir. Eski kırsal el dokumacıları, aile ocakları ve yuvalarıyla bunu hiç bir şekilde yapamaz; onu yapma isteklerinden söz etmek şöyle dursun, böyle bir fikri hiç bir şekilde kavrayamazlardı bile.

Öte yandan, Proudhon için, son yüzyılın tüm sanayi devrimini, el emeği yerile makineyi koyan ve emeğin üretkenliğini bin kat artıran buhar gücünün ve büyük-ölçekli fabrika üretiminin sokulması, gerçekte hiç bir zaman olmaması gereken çok kınanacak bir olaydır. Küçük-burjuva Proudhon, herkesin anında tüketilebilen ve pazarda değişilebilen ayrı ve bağımsız bir ürün ürettiği bir dünya özlemektedir. Böylece, herkes emeğinin tam karşılığını, bir başka ürün cinsinden aldığı için “ebedi adalet” yerine gelmekte, ve olabilecek en iyi dünya yaratılmaktadır. Ama, Proudhon’un olabilecek bu en iyi dünyası, çok önceden, bütün büyük sanayi dallarında bireysel emeği yoketmiş olan, daha küçük ve hatta [sayfa 372] en küçük dallarını her gün giderek daha çok ortadan kaldıran, bunun yerine makineyle desteklenen toplumsal emeği ve işlenmeye hazır doğa güçlerini koyan, ve anında değişilebilen ya da tüketilebilen sonal ürün ellerinden geçmek zorunda olduğu pek çok bireyin ortak çalışması olan, sınıai gelişmenin ilerlemesiyle daha tomurcuk iken koparılmış ve ayaklar altında ezilmiştir. Ve işte tam da bu sanayi devrimi sayesinde insan emeğinin üretici gücü –insanlık tarihinde ilk kez olarak– öylesine yüksek bir düzeye yükselmiştir ki, tümü içinde rasyonel bir işbölümü varsayımıyla, yalnızca toplumun her üyesi için bol tüketim ve büyük yedek fonu için değil, ayrıca her bireye yeterli boş zaman bırakarak, tarihsel olarak miras kalan kültürün –bilim, sanat, ilişki biçimleri– gerçekten korunmaya değer [öğelerinin] yalnızca korunması değil, egemen sınıfların tekeli olmaktan çıkarılıp bütün toplumun ortak malı haline dönüştürülmesi ve daha da geliştirilmesi için yeterli üretim yapılması olanağı vardır. Ve belirleyici nokta buradadır: insan emeğinin üretici gücü bu düzeye yükseldikten sonra, bir egemen sınıfın varlığı için tüm mazeretler ortadan kalkmaktadır. Ensonu, sınıf farklarının savunulmasında sonal dayanak her zaman için [şu olmuştur]: toplumun entelektüel

çalışmaları ile ilgilenecek zamana sahip olması için günlük gereksiniminin üretimi ile kendini yormayacak bir sınıf gereklidir. Şimdiye kadar büyük tarihsel gerekçeye sahip olan bu iddia, son yüzyılın sanayi devrimi ile bir darbede ve tümüyle kökünden kesilip atılmıştır. Bir egemen sınıfın varlığı, her gün sınıai üretim güçlerinin, ve aynı şekilde, bilim, sanat ve özellikle kültürel ilişki biçimlerinin gelişmesine daha büyük engel teşkil etmektedir. Bizim modern burjuvamızdan daha kabasına raslanmamıştır.

Bütün bunlar dostumuz Proudhon için hiç bir şey ifade etmiyor. O “ebedi adalet”ten başka bir şey istemiyor. Herkes kendi ürünü karşılığında emeğinin tam karşılığını, emeğinin tam değerini alacaktır. Ancak bunu bir modern sanayi ürününde hesaplamak karmaşık bir iştir. Çünkü modern sanayi, eski bireysel el zanaatlarında sonal üründe açıkça görünen bireyin toplam ürün içindeki özel payını gizlemektedir. Ayrıca modern sanayi, Proudhon’un bütün sisteminin ^[sayfa 373] üzerine kurulu olduğu bireysel değişimi, yani bir ötekinden ürününü tüketmek amacıyla alan iki üretici arasındaki dolaysız değişimi giderek ortadan kaldırmaktadır. Dolaşısıyla, prudonculuğun tümünde gerici bir çizgi izlenmektedir; sanayi devrimine karşı bir nefret ve basan açık, bazan kapalı bir şekilde dile getirilen, bütün modern sanayii –bunlar makineleri, mekanik tezgahlar ve diğer işleri– aforoz ederek eski, saygıdeğer el emeğine geri dönüşmesi isteği. Bu durumda, üretici gücümüzün binde 999’unu kaybedecekmişiz, bütün insanlık mümkün olan en kötü emek esaretine mahkum olacakmış, açlık genel bir kural haline gelecekmiş – değişimi, herkesin “emeğinin tam karşılığını” alacak şekilde düzenledikten ve “ebedi adalet” gerçekleştirildikten sonra bütün bunların ne önemi var?

Fiat Justitia, pereat mundus!

Bütün dünya yokolsa da adalet yerine gelsin!

Ve, uygulanması herhangi bir şekilde mümkün olsaydı, bu prudoncu karşı-devrimde dünya yokolacaktı.

Ancak, besbelli ki modern büyük sanayi ile belirlenen toplumsal üretimle bile, bu deyimın herhangi bir anlamı varsa, herkese “emeğinin tam karşılığının” garantilenmesi mümkündür. Her ayrı işçinin “kendi emeğinin tam karşılığının” sahibi olması değil de tümüyle işçilerden oluşan toplumun bütününün, üyeleri arasında kısmen tüketim için dağıttığı, kısmen üretim araçlarını yenileme

ve çoğaltmak için kullandığı, ve kısmen üretim ve tüketim için bir yedek fon olarak biriktirdiği emeklerinin toplam ürününe sahip olması şeklinde genişletilmesi halinde ancak bu deyimim bir anlamı olacaktır.

*

Yukarda söylenenlerden sonra, prudoncumuzun büyük konut sorununu nasıl çözeceğini zaten önceden biliyoruz. Bir yandan, karşımızda artık *vahşilerden de geri* olmamız için her işçinin kendi malı olan bir eve sahip olması istemi var. Öte yandan gerçekte olduğu gibi, bir evin ilk maliyet bedelinin kira şeklinde iki, üç, beş ya da on katı geri ödenmesinin bir *yasal hakka* dayandığı ve yasal tasarruf hakkının ^[sayfa 374] “*ebedi adalet*”le çeliştiği güvencesine sahibiz. Çözüm basit: yasal tasarruf hakkını ortadan kaldırır, ve ebedi adalet sayesinde ödenen kiranın meskenin kendi maliyeti hesabına dayanan bir ödemenin yapılmasını ilân ederiz. Eğer kişi öncüllerini, sonucu önceden içerecek şekilde düzenlemişse o zaman hiç kuşkusuz önceden hazırlanmış sonucu, çıkandan çıkarıp, böbürlenerek bunun sonucu olduğu sarsılmaz mantığa işaret etmek, herhangi bir şarlatanın sahip olduğundan fazla bir beceri gerektirmez.

Ve burada da öyle olmaktadır. Kiralanmış meskenlerin ortadan kaldırılması bir zorunluluk olarak ileri sürülmekte ve her kiracının kendi meskeninin sahibi haline dönüştürülmesi bir istem şeklinde ifade edilmektedir. Bunu nasıl yapacağız? Çok basit:

“Kiralanmış meskenler geri satın alınacaktır. ... önceki ev sahibine evinin değeri son kuruşuna kadar ödenecektir. Kira, önceden olduğu gibi, kiracının kalıcı sermaye hakkı için (ödediği) haracı temsil ederken, kiralanmış meskenin geri satın alınacağı açıklandığı günden itibaren kiracı tarafından ödenen aynı sabit miktar kendi mülkiyetine geçmiş olan mesken için ödenen yıllık taksit olacaktır. ... Toplum ... bu yolla kendini özgür ve bağımsız mesken sahipleri topluluğuna dönüştürmektedir.”

Prudoncu, ev sahibinin çalışmadan toprak kirası ve eve yatırdığı sermayeden faiz almasını ebedi adaletle karşı işlenmiş bir suç saymaktadır. Bunun sona ermesi gerektiğini, artık eve yatırılan ser-

mayenin faiz, satın alınmış taşınmaz mal mülkiyetini temsil ettiği için de toprak rantı getirmemesi gerektiğini öne sürmektedir. Şimdi günümüz toplumunun temeli, kapitalist üretim biçiminin, bundan hiç bir şekilde etkilenmediğini görüyoruz. İşçi sömürsünün döndüğü eksen işgücünün kapitaliste satılması ve kapitalistin bu alışverişi kullanışı, yani işçiyi ödenmiş işgücünün karşılığı olandan çok fazla üretmeye zorlaması gerçeğidir. Daha sonra toprak kirası, ticari kâr, sermaye faizi, vergi, vb., biçimlerinde kapitalist ve hizmet-kârlarının çeşitli türleri arasında bölüşürülen artı-değeri yaratan işte kapitalist ve işçi arasındaki bu alışveriştir. Ve şimdi prudoncumuz gelerek, *bir tek tür* kapitalistin, o da, dolaysız olarak işgücü satılmayan ve [sayfa 375] dolayısıyla artı-değer yaratılmasına da neden olmayan bir kapitalist (türünün) kâr yapmasını ya da faiz almasını engelleyebilirsek, bunun bir adım ilerleme olacağına inanmaktadır. Ev sahipleri, toprak kirası ve faiz alma olasılıklarından, yarı yoksun bırakılsalar dahi, işçi sınıfından alınan ödenmemiş emek miktan kesinlikle aynı kalacaktır. Ancak, bu prudoncumuzun şunu ileri sürmesini engellemektedir:

“Dolayısıyla kiralınmış meskenlerin ortadan kaldırılması devrimci fikrin doğurduğu *en verimli ve görkemli amaçlardan* biridir ve sosyal-demokrasinin *birincil istemlerinden* biri haline gelmelidir.”

Bu, tümüyle, gıdaklamaları her zaman yumurtladığı yumurtaların büyüklüğüyle ters orantıda olan Proudhon ustanın pazar yeri çığırtkanlığının tıpatıp aynıdır.

Ve şimdi her işçi, küçük-burjuva ve burjuva, yıllık taksitler ödeyerek, meskenin önce kısmen, sonra tamamen sahibi olmaya zorlansaydı, işler ne kadar güzel olurdu, düşünün bir! Büyük sanayi, ama küçük işçi evlerinin bulunduğu ve her evli işçinin kendisine ait küçük bir evi işgal ettiği İngiltere'nin sanayi bölgelerinde bunun belki de bir anlamı olabilirdi. Ancak Paris ve Kitadaki büyük kentlerin çoğundaki küçük sanayi, herbirinde on, yirmi ya da otuz ailenin birarada yaşadığı büyük evlerle tamamlanmaktadır. Kiralanmış meskenlerin satın alınacağına açıklandığı dünyayı özgürleştiren karar gününde Peter'in Berlin'de bir mühendislik içinde çalıştığını varsayalım. Bir yıl sonra, isterseniz Hamburger Tor dolayında bir yerde bir evin beşinci katında küçük bir odadan oluşan dairesinin onbeşte-birine sahip olsun. Ardından işini kaybeder, ve

kısa bir süre sonra kendini Hannover’de Pothof’ta avluya bakan nefis manzarasıyla bir evin üçüncü katında benzer bir dairede bulur. Orada beş ay kaldıktan sonra bu malın ancak 1/36’sını ele geçirmiştir ki, bir grev onu Münih’e yollayarak 11 aylık bir ikâmet [sonunda] Ober-Angergasse arkasında sokak seviyesinde oldukça sıkıcı bir meskenin mülkiyetinin tam olarak 11/180’ine sahip olmaya zorlar. Şimdi işçiler arasında çok sık görünen türden daha sonraki iş değiştirmeler onu St. Gallen’de daha az cazip olmayan bir evin 7/360’ı, Leeds’deki bir diğeri 23/180’i, ve Seraing’de bir üçüncü dairenin, “ebedi adalet”in yakınacak [sayfa 376] hiç bir şeyi olmaması için tam olarak hesaplanmış olan, 347/56.223’ü ile donatmıştır. Ve şimdi, bu dairelerdeki hisselerin bizim Peter’e ne yararı var? Ona bu hisselerin gerçek değerini kim verecek? Bir zamanlar onun olan çeşitli dairelerdeki diğer hisselerin sahip ya da sahiplerini nerede bulacak? Ve, katlarında diyelim ki, yirmi daire bulunan, ve satınalma dönemi sona erip kiralanmış daireler ortadan kaldırıldıktan sonra bütün dünyaya dağılmış olan belki de üçyüz kısmi sahibe ait olan herhangi bir büyük eve ilişkin mülkiyet ilişkileri tam olarak nedir? Prudoncumuz, o zaman geldiğinde, herhangi birine, herhangi bir zaman, herhangi bir emek ürününün tam emek karşılığını verecek olan prudoncu değişim bankasının varolacağını, ve dolaşısıyla, bir dairedeki bir hissenin de tam değerini ödeyeceğini söyleyecektir. Ancak, ilk olarak, konut sorunu üzerindeki makalelerde hiç değinilmediği için burada prudoncu değişim bankasıyla hiç bir şekilde ilgili değiliz, ve ikinci olarak, bu, birisi bir meta satmak istediğinde her zaman zorunlu olarak tam değeri karşılığında bir alıcı bulacağı gibi garip bir yanılsa dayanmaktadır, ve üçüncü olarak, Proudhon onu icat etmeden önce İngiltere’de *Labour Exchange Bazaar*^[255] adı altında bir kezden fazla iflas etmiştir

İşçinin konutunu *satınalması* gerektiği kavramının tümü, bir kez daha prudonculuğun zaten belirtilmiş olan temel gerici görüşüne dayanmaktadır ki, buna göre modern büyük sanayi tarafından yaratılan koşullar sağlıklı bir büyümedir, ve toplumun zorla yani, yüzyıldan beri izlemekte olduğu eğilimin tersine, eski kararlı bireysel el zanaatlarının genel kural olduğu ve genel olarak yokolan ve genel olarak söylemek gerekirse halen yokolmaya devam eden küçük sanayi in idealleştirilmiş bir restorasyonundan başka bir şey olmayan bir duruma getirilmesi gerekir. Bir kez işçiler bu istikrarlı

koşullar içine itildikten ve “toplumsal girdap” mutlu bir şekilde ortadan kaldırıldıktan sonra, işçi, yeniden doğal olarak “aile ocağı ve yuva” mülkiyetinden yararlanabilir, ve yukardaki satınalma teorisi daha az saçma görünür. Ancak Proudhon, bütün bunları gerçekleştirmek için ilk olarak dünya tarihinin saatini yüzyıl geri alması gerektiğini, ve bunu yaptığı takdirde günümüz işçisini büyük-büyük-büyük-babalannın [sayfa 377] olduğu gibi öylesine dargörüşlü, sürünen, gizlenen köle ruhlar haline dönüştüreceğini unutmaktadır.

Ancak, konut sorununun bu prudoncu çözümü herhangi bir akılcı ve pratikte uygulanabilir kapsam içerdiği kadarıyla, bugün zaten uygulanmaktadır, ama bu gerçekleşme “devrimci fikrin rahminden” değil, büyük burjuvaların kendilerinden çıkmaktadır. Yetkin bir İspanyol gazetesini, Madrid’de çıkan 16 Mart 1872 tarihli *La Emancipación*’u^[256] dinleyelim:

“Konut sorununu çözmeye, Proudhon tarafından önerildiği şekliyle ilk bakışta gözkaştırıcı, ancak daha yakından incelendiğinde son derece yetersizliği ortaya çıkan, bir diğer yol daha vardır. Proudhon, kiracıların taksit planıyla alıcılara dönüştürülmesini, yılda ödenen kiranın belirli bir meskenin satınalma ödemesinin bir taksidi olarak kaydedilmesini, ve böylelikle belirli bir zaman sonra kiracının ev sahibi haline gelmesini önermektedir. Proudhon’un çok devrimci olarak kabul ettiği bu yöntem, bütün ülkelerde, kirayı artırarak evlerin değerinin iki ve üç katını sağlayan spekülâtörlerin şirketlerince uygulanmaktadır. Kuzey-Doğu Fransa’da M. Dollfus ve diğer büyük imalatçılar bu sistemi yalnızca para kazanmak için değil, ayrıca kafalannın gerisindeki bir siyasal nedenle uygulamışlardır.

“Egemen sınıfın en akıllı liderleri, kendileri için proletaryaya karşı bir ordu kurmak amacıyla, her zaman için çabalarını küçük mülk sahiplerinin sayısını artırmaya yöneltmişlerdir. Son asrın burjuva devrimleri, asiller ile kilisenin büyük topraklarını, İspanyol cumhuriyetçilerinin hâlâ varolan büyük topraklara yapmayı önerdikleri gibi küçük parçalara bölmüş, ve böylece o günden beri toplumdaki en gerici unsur ve kentsel proletaryanın devrimci hareketine kalıcı bir engel olan bir küçük toprak sahip-

leri sınıfı yaratmıştır. Napoléon III müstakil kamu borç tahvillerinin birim değerini azaltarak kentlerde benzer bir sınıf yaratmayı amaçlamış ve M. Dollfus ve meslektaşları da, işçilerine yıllık taksitlerle ödenecek küçük meskenler satarak onlardaki bütün devrimci ruhu boğmaya, ve aynı zamanda bu mülk sayesinde onları içinde bir kez çalıştıkları fabrikaya bağlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla, Proudhon planı işçi sınıfına herhangi bir refah [sayfa 378] getirmekten uzak olduğu gibi, hatta doğrudan doğruya onun aleyhine dönüşmüştür.”*

O halde konut sorunu nasıl çözümlenecek? Günümüz toplumunda her hangi bir diğer toplumsal sorunun çözüldüğü gibi: arz ve talebin tedrici ekonomik ayarlanması ile, sorunu her zaman yeniden yaratan ve dolayısıyla çözüm olmayan bir çözüm ile. Bir toplumsal devrimin, bu sorunu nasıl çözeceği, yalnızca her durumdaki özel koşullara dayanmamaktadır, ama aynı zamanda, en önemlilerinden biri, kent ve kır arasındaki çelişkinin ortadan kaldırılması olan, çok daha geniş kapsamlı sorunlarla da ilgilidir. Gelecekteki toplumun düzenlenmesi için ütopyik sistemler yaratılması bizim görevimiz değildir, sorunu burada ele almak son derece boş olacaktır. Ancak bir şey kesindir; rasyonel kullanımı varsayımıyla, büyük kentlerde, herhangi bir gerçek “konut *darlığı*” anında giderecek mesken için yeterli bina zaten vardır. Bu doğal olarak, ancak, mevcut sahiplerin mülksüzleştirilmesiyle, yani onların evlerine evsiz işçileri ya da bugünkü evlerinde aşırı derecede kalabalık olan işçileri yerleştirerek olabilir. Proletarya, siyasal güç kazanır kazanmaz kamu çıkarları uğruna alınacak böyle bir önlemin uygulanması, mevcut devletçe yapılan diğer kamulaştırmalar ve yerleştirmeler kadar kolay olacaktır.

* Konut sorununun işçiyi kendi “evine” bağlayarak çözüme yolunun nasıl kendiliğinden büyük ya da hızla büyüyen Amerikan kentlerinin yakınlarında doğduğu Eleanor Marx-Avaling’in Indianapolis’ten, 28 Kasım 1886 tarihli bir mektubundaki aşağıdaki pasajlarda görülmektedir: “Kansas City’de, ya da yakınında, herbiri yaklaşık olarak üç oda içeren, hâlâ çölde bulunan bazı sefil, küçük tahta kulübeler gördük; arsa bedeli 600 dolardı ve ancak o küçük evin büyüklüğündeydi; kulübenin bedeli de bir ikinci 600 dolardı, yani birlikte, kentten bir saat uzaklıkta, çamurlu bir çöl içindeki o küçük sefil şey için 4.800 mark.” Bu yolla işçilerin bu meskenleri almak için dahi ağır ipotek borçları altına girmeleri gerekmekte ve böylece işverenlerin açıkça kölesi haline gelmektedirler. Evlerine bağlıdır, uzaklaşamazlar, ve kendilerine sunulan çalışma koşulları ne olursa olsun tahammül etmek zorundadırlar. [1887 baskısına Engels’in notu.]

*

Ancak, prudoncumuz konut sorunundaki önceki başarıları ile tatmin olmamıştır. Sorunu yer düzeyinden, daha yüksek sosyalizm alanına yükseltip, bunun, orada da [sayfa 379] “toplumsal sorunun” yaşamsal bir “küçük parçası” olduğunu tanıtlamak zorundadır:

“Şimdi sermaye veriminin, örneğin *bütün sermayeler üzerindeki faizi yüzde-bir* ile sabitleştiren, ancak dikkatiniizi çekerim, bu faiz haddini giderek sıfır noktasına yaklaştıranma eğilimi olan bir geçici yasa ile ergeç olacağı gibi boynuzlarından yakalandığını varsayalım, öyle ki, sonuç olarak *sermayenin devri için gerekli olan emekten* fazla hiç bir şey ödenmeyecektir. Bütün öteki ürünler gibi, ev ve konutlar da doğal olarak bu yasanın uygulama alanına dahil edilmiştir. ... Bizzat evin sahibi bir satışı kabul edecek ilk kişi olacaktır, çünkü aksi takdirde, evi kullanılmayacak ve ona yatırılan sermaye tamamıyla yararsız olacaktır.”

Bu pasaj, prudoncu elkitabının temel maddelerinden birini içermekte ve onun için de etkin olan karşılığın çarpıcı bir örneğini sunmaktadır.

“Sermayenin üretkenliği”, Proudhon’un eleştirmeksizin burjuva iktisatçılarından aldığı bir saçmalıktır. Gerçekten, burjuva iktisatçıları da, emeğin bütün zenginliğin kaynağı ve bütün metallerin değer ölçüsü olduğu önerisi ile başlamaktadırlar; ama aynı şekilde, bir sınai ya da el zanaatları işine sermaye yatıran kapitalistin nasıl olup da bunun sonunda yalnızca yatırdığı sermayeyi değil, ama ayrıca onun üstünde bir kân geri aldığı açıklaamak zorundadırlar. Sonuç olarak, her tür çelişkiye bulaşmak ve sermayeye de belli bir üretkenlik atfetmek zorunda kalırlar.

Proudhon’un burjuva ideolojisi ile nasıl tümüyle sarmaş dolaş olduğunu, sermayenin üretkenliğine ilişkin bu sözleri devralması gerçeğinden daha açıkça hiç bir şey tanıtlayamaz. Sözde “sermayenin üretkenliği” (günümüz toplumsal ilişkileri altında, onlarsız sermaye dahi olmayacağı), ücretli işçinin ödenmemiş emeğini alabilmesi için ona atfedilen nitelikten başka bir şey olmadığını daha en başında görmüştük.

Ancak, Proudhon’un burjuva iktisatçılarından ayrıldığı nok-

ta, “sermayenin üretkenliğini” onaylamaması, ama tam tersine, onda “ebedi adalet”in bir ihlalini görmesidir. İşçinin emeğinin tam karşılığını almasını engelleyen işte bu üretkenliktir. Dolayısıyla ortadan kaldırılması gerekir. Ama nasıl? [sayfa 380] Zorunlu bir yönetmelik ile faiz oranını düşürerek ve sonunda sıfıra indirerek. Ardından, prudoncumuza göre sermaye artık üretken olmayacaktır.

Borç verilmiş para-sermayenin faizi, kârın ancak bir kısmıdır; ticari ya da sınıî sermayenin kârın, kapitalist sınıf tarafından işçi sınıfından ödenmemiş emek şeklinde alınan artı-değerin ancak bir kısmıdır. Faiz oranını yöneten ekonomik yasalar, artı-değer oranını yöneten yasalardan, aynı tür bir toplumun yasalarında olabileceği kadar bağımsızdır. Ancak bu artı-değerin tek tek kapitalistler arasındaki dağılımına gelince, işlerinde diğer kapitalistler tarafından verilmiş büyük miktarda sermaye bulunan sanayiciler ve tüccarlar için –diğer bütün şeyler aynı kalmak koşuluyla– kârın, faiz oranının düştüğü ölçüde yükselmesi gerekir. Dolayısıyla faizin azaltılması ve sonunda ortadan kaldırılması, gerçekte hiç bir şekilde, sözde “sermaye üretkenliği”ni “boynuzlan”ndan yakalayamayacaktır. İşçi sınıfından alınan ödenmemiş artı-değerin tek tek kapitalistler arasındaki dağılımını yeniden düzenlemekten başka bir şey yapmayacaktır. Sınıî kapitaliste karşı işçiye değil, rantiyeye karşı sınıî kapitaliste bir üstünlük verecektir.

Yasal hareket noktasından, Proudhon, bütün ekonomik gerçekleri olduğu gibi, faiz oranını toplumsal üretim koşulları ile değil, bu koşulların genel ifadesini bulduğu devlet yasaları ile açıklamaktadır. Devlet yasaları ile toplumdaki üretim koşulları arasındaki ilişkiye dair herhangi bir seziden yoksun olan bu görüş açısından, bu devlet yasaları, zorunlu olarak, herhangi bir anda tam karşıtları ile aynı şekilde ikame edilebilecek tamamıyla keyfi emirler olarak görülmektedir. Dolayısıyla, Proudhon için –bunu yapacak güce sahip olur olmaz– faiz oranını yüzde-bire indirecek bir kararname çıkarmaktan kolay bir şey yoktur. Ve diğer tüm toplumsal koşullar aynı kaldığı takdirde, bu prudoncu kararname sadece kâğıt üzerinde var olacaktır. Faiz oranı, bütün kararnamelere karşın, bugün bağlı olduğu ekonomi yasaları ile yönetilmeye devam edecektir.

Kredi itibarı olan kişiler, eskiden olduğu gibi, koşullar uyarınca yüzde-iki, üç, dört ve daha yükseğine kredi almaya devam edecek ve tek fark, rantiyelerin, yalnızca davacı [sayfa 381] olması bek-

lenmeyen kişilere para verme konusunda çok dikkatli davranmaları olacaktır. Ayrıca bu büyük sermayeyi “üretkenliği”nden yoksun kılma planı dağlar kadar eskidir; faiz oranını sınırlamaktan başka bir amacı olmayan, ve o zamandan buyana, uygulamada sürekli olarak ihlal edildiği ya da boşluklarından yararlanıldığı için her yerde yürürlükten kaldırılan *tefecilik yasaları* kadar eskidir, ve devlet toplumsal üretim yasaları karşısında çaresizliğini itiraf etmek zorunda kalmıştır. Ve bu ortaçağa ait ve işlemeyen yasaların yeniden uygulanması “sermaye üretkenliğini boynuzlarından yakalamaktır”? Ne kadar yakından incelenirse prudonculuğun o kadar gerici olduğu görülmektedir.

Ve bu yolla faiz oranı böylelikle sıfıra indirilince, ve dolayısıyla sermaye faizi ortadan kaldırılınca, “sermayenin devri için gereken emekten fazla hiç bir şey ödenmeyecektir”. Bu, sözde, faizin ortadan kaldırılmasının kârın ve hatta artı-değerin ortadan kaldırılmasına eşit olduğu anlamına gelmektedir. Ancak, faizin karamame ile ortadan kaldırılması gerçekten mümkün olsaydı, sonuç ne olurdu? *Rantiye* sınıfının sermayelerini, avans olarak borç vermeleri için artık hiç bir neden kalmaz, ama bunu kendi hesaplarına kendi sını işletmelerine ya da anonim şirketlere yatırırlardı. İşçi sınıfından kapitalist sınıf tarafından sızdırılan artı-değer miktarı aynı kalır; yalnızca dağılımı, o da çok değil, değişirdi.

Gerçekte prudoncumuz daha şimdiden, burjuva toplumunda mal alımında, ortalama olarak “sermaye devri için gerekli-emek”ten (sözkonusu malın üretimi için gerekli olan, şeklinde okunmalıdır) fazla hiç bir şeyin ödenmediğini görememektedir. Emek bütün metallerin değer ölçüsüdür, ve günümüz toplumunda –piyasa dalgalanmaları dışında– toplam olarak metaller için onların üretiminde gerekli-emekten fazla ortalama bir ödeme yapılması kesinlikle olanaksızdır. Hayır, hayır, sevgili prudoncum, güçlük başka yerde yatıyor. Bu, (sizin karmaşık terminolojinizi kullanarak) “sermayenin devri için gerekli emek”in *tümüyle ödenmemiş* olması gerçeğinde yatıyor! Bunun nasıl olduğu (konusunda) Marx’a bakabilirsiniz. (*Capital*, Vol. I, s. 128-60).

Ancak bu yeterli değil. Sermaye faizi [*Kapitalzins*] [sayfa 382] ortadan kaldırılırsa, *ev kirası* [*Mietzins*]* onunla birlikte ortadan

* *Mietzins*: (sözcük anlamı) kira faizi. -ç.

kalkar; çünkü “bütün ürünler gibi, ev ve konutlar da doğal olarak bu yasanın uygulama alanı içindedir”. Bu, tam, bir yıllık gönüllü askerini çağıran yaşlı binbaşının şu sözlerini andırmaktadır:

“Doktor olduğunuzu duydum; evime zaman zaman gelebilirsiniz; insanın bir kansı, yedi çocuğu olursa, her zaman onaracak bir şey bulunur.”

Asker: “Özür dilerim, binbaşı, ama ben bir felsefe doktoruyum.”

Binbaşı: “Benim için farketmez; doktor doktordur.”

Prudoncumuz aynı şekilde davranmaktadır; ev kirası [*Mietzins*] ya da sermaye faizi [*Kapitalzins*], onun için hepsi aynı. Faiz faizdir; doktor doktordur. Yukarda gördük ki, genellikle ev kirası [*Mietzins*] denilen, kira fiyatı [*Mietpreis*] aşağıdakilerden oluşmaktadır: 1° toprak kirası olan bir kısım, 2° yapı yapanın kân da dahil, yapı sermayesinin faizi olan bir kısım, 3° onarım ve sigortaya giden bir kısım, 4° kân içeren yapı sermayesinin, evin giderek yıprandığı orana göre yıllık taksitler halinde amorti edecek bir kısım.

Ve şimdi “bizzat evin sahibinin bir satışı kabul edecek ilk kişi olacağını, çünkü aksi takdirde evin kullanılmayacağı ve ona yatırılan sermayenin tamamıyla yararsız olacağını” en kör olan bile açıkça görecektir. Hiç kuşku yok. Borç verilmiş sermaye üzerindeki faiz kaldırılırsa, ev kirasından [*Miete*] kira faizi [*Mietzins*] olarak sözedilebileceği ve bu tür “kira faizi”nin gerçekte sermaye faizi olan bir kısım içerdiği için, bundan böyle hiç bir ev sahibi evi için bir kuruşluk kira alamayacaktır. Doktor doktordur. Alelade sermaye faizine ilişkin tefecilik yasaları ancak boşluklarından yararlanılarak etkisiz hale getirilebilirken, uzaktan dahi olsa ev kirası oranına değinmemişlerdir. İşi uzatmadan yeni tefecilik yasasının, yalnızca basit sermaye faizini değil aynı zamanda meskenlerin karmaşık ev kirasını [*Mietzins*] da düzenleyeceği ve giderek ortadan kaldıracağını hayal etmek ise Proudhon’a özgüdür. O halde neden bu “tamamıyla yararsız” ev iyi bir para karşılığında ev sahibinden [*sayfa 383*] satınalınıyor ve nasıl oluyor da böyle koşullarda ev sahibi, onarım masraflarından kurtulmak amacıyla bu “tamamıyla yararsız” evi başından atmak için kendisi para vermiyor – bu konuda karanlıkta bırakılıyoruz.

Yüksek sosyalizm (Proudhon usta buna suprasosyalizm demiştir) alanındaki bu büyük başandan sonra prudoncumuz daha

da yükseklerde uçmakta, kendini haklı görmektedir:

“Şimdi artık yapılması gereken, böylesine önemli konumuza her cepheden ışık tutmak için bazı sonuçlar çıkarılmasıdır.”

Peki bu sonuçlar nedir? Faizin kaldırılmasıyla konut evlerin yararsızlığı kadar önceden söylenenlerle ilgisi olmayan şeyler. Yazımızın görkemli ve ciddi üslubundan arındırılınca, bunların, yalnızca kiralanmış konutların satın alınması işleminin kolaylaştırılması için aşağıdakilerin arzulandığı anlamına gelmektedir: 1° konu üzerinde doğru istatistikler; 2° iyi bir çevre sağlığı denetleme gücü; ve 3° yeni evlerin yapımını yüklenen yapı işçileri kooperatifleri. Bütün bunlar pek doğaldır ki çok iyi ve hoştur, ancak bunlar, içine gizlendiği göz kamaştırıcı terimlere karşın, hiç bir şekilde prudoncu kafa karışıklığının muğlaklığına “tümüyle ışık” saçmamaktadır.

Böylesine büyük işler başaran kişi, Alman işçilerine ciddi bir öğütte bulunma hakkına sahiptir:

“Bize öyle geliyor ki, bu ve benzer sorunlar, sosyal-demokrasinin ilgisine fazlasıyla layıktır. ... Burada konut sorununda olduğu gibi, *kredi*, *devlet borçları*, *özel borçlar*, *vergiler* gibi diğer ve eşit önemde konularda da görüşlerine açıklık getirmeye çalışsın”, vb..

Dolayısıyla, prudoncumuz burada bizi “benzer sorunlar” üzerine tam bir dizi makale bekleyişi ile karşı karşıya bırakmaktadır, ve eğer bunların hepsini mevcut “çok önemli sorun” kadar derinlemesine incelerse, *Volksstaat* bir yıl için yeterli sayıya sahip olacaktır, ancak biz bekleme durumundayız – hepsi şimdiye kadar söylenenlerle aynı kapıya çıkmaktadır: sermaye faizi kaldırılacak ve onunla kamu ve özel borçlar üzerindeki faiz yokolacak, kredi bedelsiz olacak vb.. Aynı sihirli formül bütün konulara uygulanmakta ve her özel ^[sayfa 384] durumda, değişmez mantıkla, sermaye faizi kaldırıldığı zaman ödünç paraya artık faiz ödenmeyeceği gibi aynı şaşırtıcı sonuca ulaşılmaktadır.

Bu arada, prudoncumuzun bizi tehdit ettiği sorunlar iyi sorunlardır: *Kredi!* İşçinin, haftadan haftaya olandan, ya da rehinciden aldığı krediden başka ne kredisine gereksinmesi olabilir? Bu krediyi bedelsiz ya da faizli, hatta rehincinin tahsil ettiği fahiş bir faizle almış olsun, bu onun için ne kadar fark eder? Ve, genel olarak, ondan bir yarar sağlanmışsa, yani işgücünün üretim maliyeti

azalmışsa, işgücünün fiyatı düşmeye mahkum olmayacak mı? Ancak burjuva ve özellikle küçük-burjuva için kredi, önemli bir konudur, ve kredi herhangi bir zaman ve ayrıca faiz ödemeksizin alınabilse, bu özellikle küçük-burjuva için çok hoş bir şey olurdu. “Devlet borçları”! İşçi sınıfı onları kendisinin yapmadığını, ve iktidara geldiği zaman onların ödenmesini onları aktedencilere bırakacağını bilmektedir. “Özel borçlar”! – krediye bak. “Vergiler”! burjuvaziyi çok fazla, ama işçiyi ancak çok az ilgilendiren bir konu. İşçinin vergi olarak ödediği, uzun dönemde işgücünün üretim maliyetine girmekte ve dolayısıyla kapitalist tarafından telafi edilmesi gerekmektedir. Bize, burada, işçi sınıfı için çok önemli sorunlar olarak gösterilen bütün bunlar gerçekte yalnızca, burjuva, ve daha da fazla küçük-burjuva için hayati önemdedir; ve Proudhon’a karşın, bir işçi sınıfının, bu sınıfların çıkarlarını korumaya çağrılmadığını savunuyoruz.

Prudoncumuzun, işçileri gerçekten ilgilendiren büyük sorun, kapitalist ve ücretli işçi arasındaki ilişki, kapitalistin nasıl olup da işçilerinin emeği ile kendisini zenginleştirebildiği sorunu üzerine söyleyecek tek bir sözü yoktur. Efendisi ve ustasının bu konuyla ilgilendiği doğrudur, ancak konuya kesinlikle hiç bir açıklık getirmemiştir. En son yazılarında dahi, Marx’ın 1847’de öylesine çarpıcı bir biçimde hiçliğe indirmediği *Sefaletin Felsefesi*’ne göre, esas olarak, hiç bir ilerleme kaydetmemiştir.

25 yıl boyunca Latin ülkeleri işçilerinin bu “İkinci İmparatorluk Sosyalisti”nin yazılarından başka hemen hemen, hiç bir sosyalist zihni gıdaya sahip olmayışları yeterince kötüdür, ve prudoncu teorinin şimdi Almanya’yı da istila ^[sayfa 385] etmesi iki katı bir şanssızlık olacaktır. Ancak bundan korkmaya gerek yok. Alman işçilerinin teorik görüş noktası prudoncumuzunkinden 50 yıl ileridir, ve bu tek sorunu, konut sorununu, bu konuda başka dertlerden kurtulmak için örnek olarak almak yeterli olacaktır.

İKİNCİ KISIM
BURJUVAZİ KONUT SORUNUNU
NASIL ÇÖZÜYOR?

I

KONUT sorununun prudoncu çözümümüyle ilgili kesimde, küçük-burjuvazinin bu sorunla nasıl dolaysız bir biçimde çok ilgili olduğu gösterilmişti. Ancak, büyük burjuvazi de, onunla, dolaylı olsa dahi, çok ilgilidir. Modern doğa bilimi, işçilerin sıkışık bir şekilde yaşadığı sözde “yoksul semtler”in, zaman zaman kentlerimizi etkileyen bütün salgınların üreme yeri olduğunu tanıtlamıştır. Kolera, tifüs, tifo, çiçek ve diğer harap eden hastalıklar, bu işçi sınıfı çevrelerindeki pis havaya ve zehirli sulara mikroplarını saçmaktadırlar. Burada mikroplar hiç bir zaman tam olarak ölmemekte, ve koşullar izin verir vermez salgınlar haline dönüşmekte ve ardından üreme yerlerinin ötesine, kentin, kapitalistlerin yaşadığı daha havadar ve sağlıklı kısımlarına yayılmaktadır. Kapitalist yönetim, cezasını çekmeyeceği, işçi sınıfı arasında salgın hastalık yaratma zevkini ta-

damaz; sonuçlar onu da etkilemekte, ve ölüm meleği onun saflarında da işçi sınıfı saflarında olduğu kadar acımasız hükmünü sürdürmektedir.

Bu gerçek, bilimsel olarak saptanır saptanmaz, yardımsever burjuva, işçi sağlığı için kaygılarında soylu bir rekabet ruhuyla yanıp tutuşmaya başlamıştır. Sürekli yinelenen salgınların kaynaklarını kurutmak için demekler kurulmuş, kitaplar yazılmış, öneriler hazırlanmış, yasalar tartışılmış ve kabul edilmiştir. İşçilerin konut koşulları incelenmiş ve en çarpıcı kötülüklerin iyileştirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle, en çok sayıda büyük kent var olduğu ve dolayısıyla burjuvazinin en büyük risk altında bulunduğu [sayfa 386] İngiltere’de yoğun çalışmalar başlamıştır. İşçi sınıfının sağlık koşullarını araştırmak üzere hükümet komisyonları kurulmuştur. Kıta kaynaklarından, doğruluğu, bütünlüğü ve tarafsızlıkları ile onurlu bir şekilde ayrılan bu raporlar yeni ve az çok tüm kapsamlı yasalara temel teşkil etmiştir. Mükemmel olmamakla birlikte, bu yasalar, gene de günümüze kadar Kıtada bu yönde yapılan her şeyden sonsuz derecede üstündür. Gene de, kapitalist toplum düzeni düzeltilecek kötülükleri yeniden ve yeniden yaratmaktadır, ve bunu da öylesine kaçınılmaz bir zorunlulukla yapmaktadır ki, İngiltere’de dahi onların düzeltilmesinde bir adım dahi ilerlenmemiştir.

Her zamanki gibi Almanya’da zaten varolan kronik enfeksiyon kaynaklarının, uyusuk büyük burjuvaziyi uyuracak had safhaya varabilmesi için çok daha uzun bir zamana gereksinme vardı. Ancak yavaş giden emin gider, ve böylece bizim aramızda da nihayet halk sağlığı ve konut sorunu üzerine, yabancı ve özellikle İngiliz ardıllarının hoş sesli ve yumuşak terimleri aracılığıyla yapay olarak yüksek bir kavramın görüntüsü verilmeye çalışılan sulandırılmış alıntılara dayanan bir burjuva yazını doğdu. Dr. Emile Sax’ın *İşçi Sınıflarının Konut Koşulları ve Reformu*, Vienna 1869^[249] bu yazına dahildir.

Konut sorununa burjuva yaklaşımının tanıtılmasında, bu kitabı, yalnızca konu üzerindeki burjuva yazını elden geldiğince özetleme çabasında bulunduğu için seçtim. Ve yazarımıza “kaynak” olarak hizmet eden ne hoş bir yazın! Esas gerçek kaynaklar olan İngiliz parlamento raporlarından yalnızca üçü, en eskileri, ad olarak anılıyor; bütün kitap, yazarının *onların bir tekine dahi hiç bir zaman göz atmadığını* tanıtlamaktadır. Öte yandan, bütün bir dizi

yavan burjuvaca, iyi niyetli darkafalı ve sahte insan sevgisiyle dolu yazılar yayınlanmıştır: Duepétiaux Roberts, Hole, Huber, İngiliz kongrelerinin toplumsal bilimlerle (daha doğrusu toplumsal saçmalıklarla) ilgili kararları, Prusya Çalışan Sınıfların Refahı Demeğinin dergisi, Paris'teki Dünya Sergisiyle ilgili resmi Avusturya raporu, aynı konu üzerindeki resmi bonaparççı raporlar, *Illustrated London News*,^[257] *Über Land und Meer*^[258] ve son olarak “kabul edilmiş bir [sayfa 387] otorite”, “kesin pratik anlayış”, “ikna edici ve etkileyici konuşma” adamı *Julius Faucher*! Bu kaynaklar listesine girmeyen sadece *Gartenlaube*,^[259] *Kladderadatsch*^[175] ve Fusilier Kutschke^[260] olmuştur.

Herr Sax, görüş açısı konusunda hiç bir yanlış anlam doğmaması için, 22. sayfada şunları beyan etmektedir:

“Toplumsal ekonomi ile biz, toplumsal sorunlara uygulamasında ulusal ekonomi öğretisini; ya da daha açık bir deyişle, bu bilimin, halen geçerli olan *toplum düzeni çerçevesi içinde ‘tunç’ yasaları uyarınca sözde mülksüz sınıfı mülk sahibi sınıf düzeyine yükseltmek için* bize sunduğu yol ve araçların toplamını kastediyoruz.”

Genel olarak “ulusal ekonomi öğretisi” ya da ekonomi politiğın “toplumsal” sorunlarıyla başkalarının uğraştığı yolundaki anlaşılmaz fikrin tartışmasına girmeyeceğiz. Hemen işin özüne gireceğiz. Dr. Sax, burjuva ekonomisinin “tunç yasalarının”, “halen geçerli toplum düzeni çerçevesinin”, bir başka deyişle, kapitalist üretim biçiminin değişmeden varolmaya devam etmesini, ancak gene de “sözde mülksüz sınıfın mülk sahibi düzeyine” yükseltilmesini talep etmektedir. Şimdi, işgücünden başka satacak hiç bir şeyi olmayan, ve dolayısıyla işgücünü sinai kapitaliste satmak zorunda olan sözde değil gerçek bir mülksüz sınıfın varolması, kapitalist üretim biçiminin kaçınılmaz bir önkoşuludur. Herr Sax tarafından icat edilen yeni toplumsal ekonomi biliminin görevi, dolayısıyla –bir yanda bütün hammaddelerin, üretim araçlarının ve geçim araçlarının sahibi kapitalistler ile, öte yanda, kendi işgüçlerinden başka hiç bir şeye benim diyemeyen mülksüz ücretli işçiler arasındaki uzlaşmaz karşıtlık üzerine kurulu bir toplum durumunda– bu toplumsal düzen içinde, bütün ücretli işçilerin, ücretli işçi olmaksızın çıkmadan, kapitalistlere dönüşebileceği yol ve araçlar bulmaktır. Herr Sax, bu sorunu çözdüğünü sanmaktadır. Belki, bize, herbiri

eski Napoléon günlerinden beri sırt çantasında bir mareşal asası taşıyan bütün Fransız ordusu askerlerinin, aynı zamanda er olmaya devam ederek nasıl mareşaller haline dönüştürülebileceğini göstermek lütfunda bulunur. Ya da, Alman İmparatorluğu'nun kırk milyon tebasının hepsinin nasıl Alman kayzerleri [sayfa 388] yapılabileceğini gösterir.

Günümüzün toplumundaki bütün kötülüklerin temelini koruyup, aynı zamanda, bizzat kötülükleri yoketmeyi istemek, burjuva sosyalizminin esasıdır. *Komünist Manifesto*'da zaten belirtildiği gibi, burjuva sosyalistleri “burjuva toplumunun sürekli varlığını sağlamak için toplumsal düşmanlıkların kılık değiştirmesini” arzulamaktadırlar; “*proletaryasız bir burjuvazi*” istemektedirler. Herr Sax'ın da, sorunu, tamamiyle aynı şekilde formüle ettiğini gördük. O, bunun çözümünü, konut sorununun çözümünde bulmaktadır.

“Emekçi sınıfların konutlarını düzelterek, tanımlanmış olan maddi ve manevi acıların başarıyla giderilmesinin, ve böylelikle – yalnızca konut koşullarının köklü bir biçimde düzeltilmesiyle– bu sınıfların büyük kısmının çoğunlukla hiç de insanca olmayan varlık koşulları bataklığından, soyut maddi ve manevi refah düzeyine yükseltilmesinin mümkün olacağı” kanısındadır. (s. 14.)

Bu arada, burjuva üretim ilişkilerince yaratılmış olan ve bu ilişkilerin sürekli varlığını belirleyen bir proletaryanın varlığı olgusunu geçiştirmek burjuvazinin çıkarmadır. Dolayısıyla Herr Sax (s. 21) de, bize, emekçi sınıflar deyiminin, gerçek işçilerin yanısıra, “bütün yoksul toplumsal sınıfları”, “ve genel olarak zanaatçılar, dullar, emekliler (!), alt derecedeki memurlar gibi dargelirlileri” kapsayacak şekilde anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Burjuva sosyalizmi, elini, küçük-burjuva türlerine uzatmaktadır.

O halde konut darlığı nereden geliyor? Nasıl doğdu? İyi bir burjuva olarak Herr Sax'ın, bunun burjuva toplumsal düzeninin zorunlu bir ürünü olduğunu, büyük emekçi kitlelerin yalnızca ücrete, yani varlıkları için ve kendi türlerinin korunması için gerekli geçim araçlarının miktarına bağımlı oldukları; makinelerin iyileştirilmesinin vb. sürekli olarak işçi kitlelerini işten attığı; şiddetli ve düzenli olarak yinelenen sinai dalgalanmaların bir yandan, büyük bir işsiz işçiler yedek ordusunun varlığını belirlediği ve öte yandan da zaman zaman işçi kitlelerini işsiz olarak sokaklara sürdüğü; işçilerin kitleler halinde büyük kentlerde, mevcut koşullarda onlar için doğan mes-

kenlerden daha hızlı bir oranda yığıldıkları; dolayısıyla her zaman için, en kötü ^[sayfa 389] domuz ahırları için bile kiracıların mutlaka bulunacağı; ve ensonu, ev sahibinin malından ev kirası şeklinde sağlayabileceğinin en fazlasını sağlamanın, yalnızca hakkı değil kapitalist olarak rekabet nedeniyle bir dereceye kadar da görevi olduğu bir toplumda zorunlu olarak varolacağını bilmesi düşünülemez. Böyle bir toplumda konut darlığı bir raslantı değildir; gerekli bir kurumdur, ve ancak onun kaynaklandığı bütün toplumsal düzen temelden yeniden şekillendirildiği zaman sağlık vb. üzerindeki bütün etkileriyle birlikte ortadan kaldırılabılır. Ancak, burjuva sosyalizmi, bunu bilmek cesaretini gösteremez. Konut darlığının mevcut koşullardan doğduğunu açıklamaya *cesaret edemez*. Ve dolayısıyla, konut darlığını, insanoğlunun kötülüğünün, deyim yerindeyse ilk günahın bir sonucu olarak ahlâkileştirmekten başka açıklama yolu yoktur.

“Ve burada, suçun ... kısmen *bizzat* mesken isteyen *işçilerde*, ve kısmen, daha büyük kısmı, gerçekten de gereksinmeyi karşılamayı yüklenenlerde ya da emirlerinde yeterli araç olduğu halde gereksinmeyi karşılamak için hiç bir çaba göstermeyenlerde, yani *varlıklı daha yüksek toplumsal sınıflarda* olduğunu tanımazlıktan gelemez ve sonuç olarak yadsıyamayız.” (Cüretli bir sonuç!). “Bu sonuncusu suçludur ... çünkü yeterli bir iyi mesken arzı sağlamayı iş edinmemişlerdir.”

Nasıl Proudhon bizi ekonomi alanından yasal terimler alanına götürüyorsa, aynı şekilde burjuva sosyalistimiz de bizi burada ekonomi alanından ahlâk alanına götürmektedir. Ve hiç bir şey bundan daha doğal olamaz. Her kim kapitalist üretim biçiminin günümüz burjuva toplumunun “tunç yasaları”nın bozulamaz olduğunu öne sürer, ve buna karşılık aynı zamanda onların hoş olmayan ama zorunlu sonuçlarını ortadan kaldırmayı isterse, kapitalistlere ahlâki vaazlar, duygusal etkileri, özel çıkarların ve gerekirse rekabetin etkisi altında, anında buharlaşan ahlâki vaazlar vermekten başka çaresi yoktur. Bu ahlâki vaazlar, aslında, havuz kıyılarında kendi yumurtalarından çıkan, ördek yavrularının neşeye yüzdüklerini gören tavuğunkilerin aynıdır. Ördek yavruları, herhangi bir çekiciliği olmadığı halde suya gitmekte, ve kapitalistler, vicdansız olmasına karşın ^[sayfa 390] kâra saldırmaktadırlar. Bu konuda Herr

Sax'tan daha fazla şey bilen yaşlı Hansemann daha önce “para konularında duygusallığa yer yoktur” demişti.

“İyi meskenler öylesine pahalıdır ki işçilerin büyük çoğunluğu için bunlardan yararlanmak *tamamen olanaksızdır*. Büyük sermaye ... işçi sınıflarının evleri için yatırım yapmaktan dolayı utanç duymaktadır ... ve sonuç olarak bu sınıflar ve onların konut gereksinimleri çoğu kez spekülâtorler için bir av olmaktadır.”

İğrenç spekülasyon – doğal olarak büyük sermaye hiç bir zaman spekülasyona girmez! Ama, büyük sermayenin, işçi evleri [konusunda] spekülasyona girişmesini engelleyen şey, kötü niyet değil yalnızca bilisizliktir:

“Ev sahipleri konut gereksinmelerinin normal bir şekilde karşılanmasının ... ne kadar büyük ve önemli bir rol oynadığını hiç *bilmiyorlar*; genel kural olarak, böylesine sorumsuzca kötü ve zararlı meskenler sunmakla, *insanlara neler yaptıklarını bilmiyorlar*, ve son olarak, böylelikle kendi kendilerine nasıl zarar verdiklerini *bilmiyorlar*.” (s. 27.)

Ancak, bir konut darlığı yaratılması için kapitalistlerin bilisizliğinin işçilerin bilisizliğiyle tamamlanması gerekir. Herr Sax, işçilerin “en düşük kesimlerinin tamamen barmaksız kalmamak için nerede ve nasıl olursa olsun bir gecelik yatacak yer bulmaya mecbur olmakta (!) ve bu arada tamamen savunmasız ve çaresiz kalmaktadır” diye itiraf etmekte ve şöyle demektedir:

“Çünkü iyi bilinen bir gerçektir ki, onların (işçilerin) arasında pekçoğu dikkatsizlikten, ama esas olarak bilisizlikten ötürü, bedenlerini, ve hatta denebilir ki ustalıkla, doğal gelişme ve sağlıklı yaşama koşullarından yoksun bırakmaktadırlar, şöyle ki, rasyonel sağlık koşulları ve; özellikle, bu sağlık koşulları içinde meskenin taşıdığı büyük önem konusunda *hiç bir fikirleri yoktur*.” (s. 27.)

Ancak burada burjuvanın eşek kulakları ortaya çıkmaktadır. Kapitalistler sözkonusu olunca, “suçlama” bilisizlike dönüşmekte, ama işçiler sözkonusu olduğunda *bilisizlik* suçun nedeni yapılmaktadır. Dinleyin:

“Dolayısıyla, (esas olarak bilisizlik nedeniyle) kiradan bir miktar tasarruf edebilecekleri durumda, kısaca bütün

[sayfa 391] sağlık gerekleriyle alay eder biçimde, karanlık, nemli ve yetersiz konutlara taşınacak ... sık sık birkaç aile birarada tek bir konut, ve hatta tek bir oda kiralayacaktır – bütün bunlar kira için mümkün olan en az harcamayı yapmak uğruna, oysa öte yandan gelirlerini *gerçekten günahkâr biçimde içki ve her çeşit boş zevklere saçmaktadırlar.*”

İşçilerin “alkol ve tütün için israf ettiği” (s. 28) para “işçileri ölü bir ağırlık gibi tekrar ve tekrar bataklığa sürükleyen bütün pişman olunacak sonuçları ile meyhanelerdeki yaşantı” gerçekten de Herr Sax’ın midesinde ölü bir ağırlık gibi yatmaktadır. Mevcut koşullar altında işçiler arasında sarhoşluğun, yaşam koşullarının, tifo, suç, haşarat, icra memuru ve diğer toplumsal kötülükler kadar zorunlu bir ürün olduğu gerçekten öylesine zorunlu ki sarhoşluğa boyun eğeceklerin ortalama sayısının önceden hesaplanabileceği gerçeği gene Herr Sax’ın bilmezlikten gelemeyeceği bir şeydir. Ayrıca, benim eski ilkokul öğretmenim, “alelade insanlar meyhaneye ve kaliteli insanlar kulüplere giderler” derdi. Ve her ikisinde de bulunduğum için bunu doğrulayacak durumdayım.

Her iki tarafın da “bilisizliği” üzerindeki bütün sözler, emek ve sermaye çıkarlarının uyumu konusundaki eski sözlerden başka bir şey değildir. Eğer kapitalistler gerçek çıkarlarını bilmiş olsalardı, işçilere iyi evler verir ve durumlarını genel, olarak düzeltirlerdi; ve eğer işçiler gerçek çıkarlarını anlasalardı, grev yapmaz, sosyal-demokrasiyi desteklemez, politika ile ilgilenmez, ama iyi insan olur ve kendilerinden üstünleri, kapitalistleri izlerlerdi. Ne yazık ki, her iki taraf da çıkarlarını Herr Sax ve sayısız ardılının vaazlarından tamamıyla başka yerlerde bulmaktadır. Sermaye ve emek arasındaki uyumla ilgili kutsal sözler hemen hemen 50 yıldan beri telkin edilmektedir, ve burjuva yardımseverliği bu uyumu tanıtlamak için örnek kurumlar kurarak büyük miktarlarda para harcamışlardır; ne var ki, ilerde göreceğimiz gibi, bugün biz, tam elli yıl önce olduğumuz yerdeyiz.

Yazarımız şimdi sorunun pratik çözümüne geçmektedir. Proudhon’un, işçileri meskenlerinin sahipleri yapma önerisinin ne kadar az devrimci olduğu, burjuva sosyalizminin [sayfa 392] ondan önce dahi bunu uygulamada yürütmeye çalıştığı ve hâlâ bunu yapmaya çabaladığı gerçeğinden anlaşılabilir. Herr Sax ayrıca, ko-

nut sorununun, tümüyle ancak mesken mülkiyetinin işçilere devriyle çözülebileceğini ileri sürmektedir. (s. 58 ve 59) Bunun da ötesinde, bu kavramı, şiirsel bir vecd içinde ele almakta, duygularını aşağıdaki gibi heyecan patlamaları ile dile getirmektedir:

“İnsanların içindeki toprak sahibi olmak özleminde garip bir şey var; bu, günümüzde *çılğınca çarpan iş hayatının* bile azaltmadığı bir dürtüdür. Bu toprak mülkiyeti ile temsil edilen ekonomik başarının öneminin bilinçsizce takdir edilmesidir. Bununla birey sağlam bir dayanak sağlamaktadır; sanki toprağa sıkıca kök salmıştır ve her işletmenin (!) en kalıcı temeli onun içindedir. Ancak toprak mülkiyetinin nimetleri bu maddi avantajların çok ötesine uzanmaktadır. Bir toprak parçasına, benim diyecek kadar şanslı olan her kimse o *ekonomik bağımsızlığın kavranabilecek en yüksek aşamasına ulaşmıştır*; üzerinde *egemenlik* gücünü kullanabileceği bir toprağa sahiptir; *kendi kendinin efendisidir*; gereksinme duyulduğu zaman belli bir güce ve *güvenilir bir desteğe* sahiptir; kendine güveni geliştirmekte, ve bununla morali güçlenmektedir. Böylece, önümüzdeki sorunda mülkiyetin büyük önemi vardır. ... Günümüzde ekonomik yaşantının tüm değişmelerine çaresiz bir şekilde açık olan ve sürekli olarak işverenine bağımlı bulunan işçi, böylelikle bu belirsiz durumdan belli bir ölçüde kurtulacaktır; *bir kapitalist haline gelecek* ve emlakının kendisine sağlayacağı kredi ile işsizlik ya da çalışmama tehlikelerine karşı korunacaktır. *O, böylece, mülksüzler saflarından, mülk sahibi sınıf saflarına yükseltilecektir.*” (s. 63.)

Herr Sax, insanın esasen köylü olduğunu varsayar görünmektedir, aksi takdirde, büyük kentlerimizin işçilerine toprak sahibi olma özlemini, onlarda hiç kimsenin keşfedemediği bir özlemi, hatalı olarak atfetmezdi. Büyük kentlerdeki işçilerimiz için hareket özgürlüğü birincil varlık koşuludur, ve toprak mülkiyeti onlar için ancak bir ayakbağı olabilir. Onlara kendi evlerini verin, bir kez daha toprağa zincirleyin ve fabrika sahiplerinin ücret azaltmalarına ^[sayfa 393] direnme güçlerini kırın. Tek tek işçi kendi evini gerekirse satabilir. Ancak büyük bir grev ya da genel bir sınai bunalım sırasında bundan etkilenen bütün işçilere ait evler satışa çıkarılmak zorunda

kalmamak ve dolayısıyla hiç alıcı bulamayacak ya da maliyet bedellerinin çok altında satılacaktır. Ve hepsi alıcı bulsa dahi Herr Sax'ın muazzam konut reformu tümüyle sifıra inecek ve yeniden baştan başlamak zorunda kalacaktır. Ancak, ozanlar bir hayal dünyasında yaşarlar, ve bir toprak sahibinin “ekonomik bağımsızlığın en yüksek aşamasına ulaştığını”, “emin bir desteği” olduğunu, “*bir kapitalist haline geleceğini*” ve emlakın kendisine sağlayacağı kredi ile işsizlik ya da çalışamama tehlikelerine karşı korunacağını”, vb. hayal eden Herr Sax da orada yaşamaktadır. Herr Sax'ın Fransız ve bizim Renli küçük köylülerimize bir gözetmesi gerekir. Evleri ve tarlaları bütünü ile ipotek altındadır. Hasatları toplanmadan alacaklılarına aittir, ve “arazileri” üzerinde egemenlik gücüyle hüküm süren kendileri değil, tefeci, avukat ve icra memurudur. Bu, gerçekten de ekonomik bağımsızlığın kavranabilir en yüksek aşamasını temsil etmektedir – tefeci için! Ve işçilerin de küçük evlerini tefecinin aynı egemenliği altına mümkün olan en hızlı şekilde sokmaları için iyi niyetli Herr Sax'ımız, *emlaklarının* fukara vergisi üzerinde bir yük haline gelmesi yerine, işsizlik ya da çalışamama durumlarında sağlayacağı *krediye* dikkatle işaret etmektedir.

Her durum ve koşulda, Herr Sax, başta ortaya atılan sorunu çözmüştür: işçi, kendi küçük evini satınalarak “*kapitalist olmaktadır*”.

Sermaye, başkalarının ödenmemiş emekleri üzerindeki egemenliktir. Dolayısıyla işçinin küçük evi ancak onu üçüncü bir şahsa kiraladığı ve bu üçüncü şahsın emek ürününün bir kısmını kira biçiminde kendine malettiği takdirde sermaye olabilecektir. Nasıl ki palto terziden alıp giydiğin anda sermaye olmaktan çıkarsa, işçinin kendi evinde yaşaması ile o evin sermaye olması kesinlikle önlenmiş olur. Bin taler değerinde küçük bir ev sahibi olan işçi, gerçekten de artık bir proleter değildir, ancak bu Herr Sax'ın ona kapitalist demesine neden olmaktadır.

Ancak, işçilerimizdeki bu kapitalist çizginin bir diğer ^[sayfa 394] yönü vardır. Belli bir sınıai bölgede her işçinin kendi küçük evine sahip olmasının genel kural olduğunu varsayalım. Bu durumda, *o bölgenin işçi sınıfı kirasız yaşamaktadır*; konut harcamaları, artık onun işgücü değerine girmemektedir. İşgücünün üretim maliyetindeki her azalma, yani işçinin geçim araçlarındaki her kalıcı fiyat düşüşü, “ulusal ekonomi öğretisinin tunç yasaları uyarınca” işgü-

cünün değerinde bir gerilemeye eşdeğerdir ve dolayısıyla sonunda ücretlerde bunu karşılayan bir düşme ile sonuçlanacaktır. Böylece ücretler ortalama olarak kiradan tasarruf edilen ortalama miktar kadar düşecek, yani işçiler kendi evlerine eskiden olduğu gibi ev sahibine para ile değil, ama kendisi için çalıştığı fabrika sahibine ödenmemiş emekle kira ödeyeceklerdir. Bu yolla işçinin küçük evine yatırılmış olan tasarrufları bir anlamda sermaye olacak, ancak kendisi için değil, kendisini istihdam eden kapitalist için sermaye haline gelecektir.

Dolayısıyla Herr Sax işçisini kâğıt üzerinde dahi kapitaliste dönüştürme yeteneğinden yoksundur.

Bu arada, yukarıda söylenen her şey, tasarruf planlarına ya da işçinin geçim araçlarını ucuzlatmaya indirgenebilecek bütün sözde toplumsal reformlar için geçerlidir. Bunlar, ya genelleşmekte ve o zaman ücretlerde bunu karşılayan bir gerileme ile izlenmekte ya da oldukça tecrit edilmiş deneyimler olarak kalmakta ve o zaman tecrit edilmiş istisnalar olarak varolmaları dahi büyük boyutlarda gerçekleşmelerinin mevcut kapitalist üretim biçimiyle bağdaşmadığını tanıtlamaktadır. Belli bir bölgede genel bir tüketici kooperatifleri uygulamasının işçiler için geçim araçları maliyetini %20 düşürmeyi başardığını varsayalım. Dolayısıyla, uzun vadede ücretler bu bölgede yaklaşık olarak %20, yani sözkonusu geçim araçlarının aynen işçilerin bütçesine girdiği oranda düşecektir. Örneğin, eğer işçi haftalık ücretinin üç çeyreğini bu geçim araçlarına harcarsa, ücretler sonunda $3/4 \times 20 = \%15$ oranında düşecektir. Kısacası, böyle bir tasarruf reformu genel hale gelir gelmez, işçi ücretleri, tasarruflarının onun daha ucuz yaşamasına elverdiği ölçüde azalır. Her işçiye 52 talerlik tasarrufla sağlanmış bir bağımsız gelir verin ve haftalık ücret! zorunlu olarak 1 taler düşecektir. Böylelikle, daha çok tasarruf ettikçe, ücret olarak daha az alacaktır. [sayfa 395] Dolayısıyla, kendi çıkarına değil kapitalistin çıkarına tasarruf etmektedir. Onda ... “birincil ekonomik erdemi, tasarrufu ... en güçlü biçimde, ... özendirmek için” (s. 64) başka ne gerekebilir?

Ayrıca, Herr Sax, hemen ardından, işçilerin kendi çıkarlarından çok, kapitalistlerin çıkarı uğruna ev sahipleri olmaları gerektiğini söylemektedir:

“Ancak, yalnızca işçi sınıfının değil, tüm olarak toplumun, mümkün olan en fazla sayıda üyesini toprağa bağ-

lanmış (!) olarak görmede en büyük çıkarı vardır” (bizzat Herr Sax’ı bir kez dahi olsa bu durumda görmek isterdim) “... ayaklanımızın altında yanan toplumsal sorun adlı bu volkanı, proletaryanın kırgınlığını, nefretini ... fikirlerdeki tehlikeli karmaşıklığı ateşleyen bütün gizli güçlerin ... işçiler bizzat bu şekilde mülk sahibi sınıf saflarına katıldığı ... zaman sabah güneşi önündeki sis gibi tümüyle yokolması gerekir.” (s. 65.)

Bir başka deyişle, Herr Sax, bir ev edinmekle, proleter durumunda meydana gelebilecek türden bir değişiklik, işçilerin proleter niteliklerini kaybedeceğini ve bir kez daha, onların da ev sahibi olan büyükbabaları gibi itaatkâr dalkavuklar haline geleceklerini ummaktadır. Prudoncular bunu hiç unutmamalıdır.

Herr, Sax, böylelikle toplumsal sorunu çözdüğüne inanmaktadır:

“*Malların daha adil bir dağılımı*, pekçoğunun boş yere çözmeye çabaladığı sfenksin bulmacası, şimdi önümüzde somut bir gerçek olarak yatmıyor mu, böylelikle hayal aleminden alınıp gerçekler alemine getirilmemiş midir? Ve uygulandığı takdirde, *en aşırı eğilimlerdeki sosyalistlerin teorilerinin zirve noktası olarak sundukları* en yüksek amaçlardan birinin başariya ulaşması anlamına gelmeyecek mi?” (s. 66.)

Buraya dek gelebildiğimiz için şanslıyız. Çünkü bu zafer çıktığı Sax’ın kitabının “zirve”sidir. Bundan sonra “hayaller aleminden” yalın gerçeklere bir kez daha yavaşça inecek ve aşağı geldiğimizde, yokluğumuzda hiç bir şeyin, ama hiç bir şeyin değişmediğini göreceğiz.

Kılavuzumuz işçi meskenlerinde iki sistem bulunduğunu [sayfa 396] bildirerek bizi ilk basamaktan aşağı indirmektedir. Her işçi sınıfı ailesinin, İngiltere’de olduğu gibi, kendi küçük evine mümkünse aynı zamanda küçük bir bahçeye sahip olduğu kulübe sistemi; ve Paris’te, Viyana’da, vb. olduğu gibi, pek çok işçi meskeni içeren büyük kiralık konutlardan oluşan baraka sistemi. Kuzey Almanya’daki sistem bu ikisi arasında bulunmaktadır. Aslında bize kulübe sisteminin tek doğru sistem olduğunu, ve işçinin kendi evinin mülkiyetine sahip olabileceği *tek sistem* olduğunu söylemektedir; ayrıca, baraka sisteminin sağlık, ahlâk ve iç barış açısından çok büyük

dezavantajları olduğunu savunmaktadır. Ancak, ah ne yazık!, kulübe sisteminin konut darlığı merkezlerinde, büyük kentlerde yüksek arsa maliyeti nedeniyle gerçekleşmesi mümkün değildir. Ve dolayısıyla büyük barakalar yerine dört ile altı daire içeren evler yapılır ya da baraka sisteminin başlıca dezavantajları çeşitli dahice yapım hileleriyle hafifletilirse, kişinin memnun olması gerekir demektir. (s. 71-92.)

Daha şimdiden oldukça aşağılara indik değil mi? İşçilerin kapitalistlere dönüştürülmesi, toplumsal sorunun çözümü, her işçiye sahip olacağı bir ev – bütün bunlar geride, çok yükseklerdeki “hayaller dünyasında” kaldı. Bizim yapacağımız tek şey ise kırlarda kulübe sistemini başlatmak ve kentlerdeki işçi barakalarını mümkün olan ölçüde dayanılır hale getirmektir.

Dolayısıyla kendi itirafıyla, konut sorununun burjuva çözümü iflas etmektedir – *kır ve kent arasındaki karşıtlık* nedeniyle iflas etmektedir. Ve bununla sorunun özüne inmiş bulunuyoruz. Konut sorunu, ancak, toplum, en aşırı noktaya günümüz kapitalist toplumu tarafından getirilmiş olan kent ve kır arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılmasına doğru bir başlangıç için yeterince değiştirilebildiği zaman çözümlenebilir. Bu anti-tezi ortadan kaldırmak bir yana, kapitalist toplum tam tersine, onu günbegün yoğunlaştırmak zorundadır. Öte yandan, ilk modern ütöpik sosyalistler, Owen ve Fourier, daha önceden bunu doğru olarak teşhis etmişlerdir. Onların örnek yapılarında kent ve kır arasındaki karşıtlık artık mevcut değildir. Bunun sonucu olarak, orada Herr Sax'ın iddia ettiklerinin tam tersi olmaktadır: Konut sorununun çözümü ile aynı zamanda ^[sayfa 397] toplumsal sorunun çözümü değil, ama toplumsal sorunun çözümü ile, yani kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılması ile ancak konut sorununun çözümü mümkün olmaktadır. Konut sorununu çözümlenemeyi isterken, aynı zamanda, modern büyük kentleri korumayı arzulamak bir saçmalaktır. Oysa modern büyük kentler kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılması ile ancak ortadan kaldırılabilir. Ve bir kez bu başlatıldıktan sonra her işçiye kendi küçük evini sağlamaktan oldukça başka diğer konular olacaktır.

Ancak başlangıçta her toplumsal devrim her şeyi olduğu gibi almak ve emrindeki araçlarla en belirgin kötülüklerden kurtulmak için elinden geleni yapmak zorunda kalacaktır. Ve zaten konut *darlığını* varlıklı sınıflara ait lüks meskenlerin bir kısmını istimplâk

ederek geri kalan kısmına zorunlu yerleştirme yaparak anında düzeltilebileceğini görmüştük.

Eğer şimdi Herr Sax, devamla, bir kez daha büyük kentleri bırakır ve kasabaların yakınlarında kurulacak işçi sınıfı kolonileri üzerine boş sözlerle dolu bir nutuk verir, bu kolonilerin ortak “su, gaz, ışıklandırma, hava ya da sıcak su, çamaşırhane, kurutma odaları, banyoları vb.” ile herbirinin “bütün saygınlığı ile yuvası, okulu, ibadethanesi (!), okuma odası, kütüphanesi ... şarap ve bira salonu, dans ve konser salonu” olan “üretim bir dereceye kadar fabrikadan evdeki atölyelere kadar geri devredilebilmesi” her eve bağlanan buhar gücüyle bütün güzelliklerini tanımlarsa bu, durumu hiç bir zaman değiştirmez. Tanımladığı koloni Mr. Huber tarafından dolaysız olarak sosyalistler Owen ve Fourier’den ödünç alınmış ve sadece sosyalist olan her şey atılarak tamamıyla burjuvalaştırılmıştır. Ancak böylelikle gerçekten ütöpik hale gelmiştir. Hiç bir kapitalistin böyle koloniler kurmakta çıkarı yoktur. Ve gerçekten de Fransa’da Guise’dekinin dışında dünyanın hiç bir yerinde böyle bir şey yoktur ve o da Fourier’nin bir izleyicisi tarafından, kârlı spekülasyon olarak değil, ama sosyalist bir deneyim olarak kurulmuştu.* Herr Sax pekâlâ dolambaçlı burjuva projelerini desteklemek üzere, Owen tarafından Hampshire’da [sayfa 398] kırkların başında kurulan ve çoktan feshedilmiş “Harmony Hall”^[262] adlı komünist kolonisi örneğini aktarabilirdi.

Her durum ve koşulda, koloniler kurulması konusundaki bütün bu konuşmalar, yeniden “hayaller dünyasına” yükselmek için yetersiz bir çabadan başka bir şey değildir. Ve hemen ardından yeniden terkedilmektedir. Yeniden hızla iniyoruz. şimdi en basit çözüm “işverenlerin, fabrika sahiplerinin, işçilere, uygun meskenler edinmeleri için ya bunları kendileri yapacak ya da işçilerin kendi yapılarını kendilerinin yapmalarını, arsa sağlayarak yapım sermayesi ödünç vererek vb. yollarla özendirerek ve destekleyerek yardım etmeleridir.” (s. 106)

Böylece bir kez daha buna benzer hiç bir şeyin sözkonusu olmayacağı büyük kentlerin dışında ve kırdayız. Herr Sax, şimdi, işçilerine tahammül edilebilir konutlar edinmelerine yardımın, bir

* Ve bu bile, sonunda sadece bir işçi sınıfı sömürü mahalli olmuştur. (Bkz: *Socialiste*, Paris 1886.^[261]) [*1887 baskısına Engels’in notu.*]

yandan iyi bir yatırım olduğu, öte yandan da “sonuç olarak işçilerde manevi bir yükselme ... onların zihinsel ve fiziksel çalışma kapasitelerinde bir artış gerektireceği, ki bu doğal olarak işveren için ... hiç de azımsanacak bir avantaj olmadığı” için fabrika sahiplerinin kendi çıkarına olduğunu söylemektedir. Ancak bununla işverenin konut sorununun çözümüne katılmasını gerektirecek doğru görüş açısı verilmektedir. Bu bir *gizli birliğin* sonucu, işverenlerin, işçilerinin fiziksel ve ekonomik, zihinsel ve manevi iyilikleri için gösterdiği özenin bir sonucu gibi görünmektedir, ki bu çoğunlukla insancıl çabalar maskesi altında gizlenmekte ve başarılı sonuçları –çalışkan, becerikli, istekli, durumundan memnun ve bağlı bir işçi sınıfının yaratılması ve kurulması– yüzünden kendisinin parasal ödülü olmaktadır. (s. 108.)

“Gizli Birlik”^[263] terimini kullanarak Huber’in bu burjuva hayırsever saçmalığına “çok yüksek bir önem” atfetme çabaları, durumu hiç bir şekilde değiştirmemektedir. Bu terim olmadan dahi büyük kırsal fabrika sahipleri, özellikle İngiltere’de, işçi konutları yapmanın yalnızca bir zorunluluk, bizzat fabrika gereçlerinin bir bölümü olmadığını, ama aynı zamanda çok kârlı olduğunu da çok önceden farketmişlerdir. İngiltere’de bu yolla tüm olarak köyler gelişmiş ve bazıları sonradan kasabalar haline gelmiştir. Ancak işçiler ^[sayfa 399] hayırsever kapitalistlere teşekkür edecek yerde, bu “kulübe sistemi” ne her zaman önemli itirazlar ileri sürmüşlerdir. Fabrika sahibinin rakibi olmadığından, bu evlere, yalnızca tekelci fiyatlar ödemek zorunda bırakılmıyorlar, aynı zamanda bir grev başlar başlamaz evsiz kalıyorlar, çünkü fabrika sahibi onları hemen evlerinden atmakta ve dolayısıyla herhangi bir direnişi çok güçleştirmektedir. Ayrıntıları benim *Conditions of the Working Class in England*’ın 224 ve 228. sayfalarında incelenebilir. Ancak, Herr Sax, bu itirazların “yalanlanmasına pek gerek olmadığı”nı (s. 111) düşünmektedir. Ama o işçiyi kendi küçük evinin sahibi yapmak istemiyor mu? Kuşkusuz, ama “işverenin bir işçiyi işten attığı zaman onun yerini alan işçi için yer sahibi olabilmesi amacı ile her zaman meskeni elden çıkarabilecek durumda olması gereklidir”. O halde “*mülkiyetin geri alınabilmesini şart koşarak böyle durumlar için tedbirli olmaktan*” (s. 113) başka yapacak bir şey yoktur. *

* Bu bakımdan da İngiliz kapitalistleri çok önceden Herr Sax’ın en üstün amaçlarının

Bu kez beklenmeyen bir hızla düşünüş gösterdik. İlk başta işçinin kendi küçük evine sahip olması gerektiği söylenmişti. Daha sonra bunun kasabalarda olanaksız olduğunu, ancak kırlarda geçerli olabileceğini öğendik. Şimdi ise kırlardaki mülkiyetin bile “anlaşmayla *geri alınabilir*” olduğu söyleniyor! Herr Sax’ın işçiler için keşfettiği bu yeni mülkiyet türüyle, işçilerin “anlaşmayla geri alınabilir” kapitalistler şekline dönüşmeleriyle, ayaklanımızı tekrar emin bir şekilde yere basmış olduk ve bu arada kapitalistler ile diğer yardım-severlerin konut sorununu çözmek için *gerçekte* ne yaptıklarını inceleyeceğiz. [sayfa 400]

II

Dr. Sax’ımıza inanacak olursak, bu beyler, yani kapitalistler tarafından konut darlığını düzeltmek için pek çok şey daha şimdiden yapılmış ve konut sorununun kapitalist üretim biçimi temelinde çözülebileceğine kanıt sağlanmıştır.

İlk olarak, Herr Sax, bize, bonapartçı Fransa örneğini göstermektedir. Bilindiği gibi Louis Bonaparte, Paris Dünya Sergisi sırasında, güya Fransa’da işçi sınıfının durumunu bildirmek, ama gerçekte imparatorluğun büyük başarısına uygun olarak durumlarını olabileceği kadar canlı göstermek üzere bir komisyon atamıştı. Herr Sax’ın özellikle çalışmasının sonuçları “yetkili komitenin *kendi beyanına* göre, Fransa için oldukça tamam” olması nedeniyle atf yaptığı, işte bonaparçılığın en yozlaşmış üyelerinden oluşan bu komisyonun raporudur. Ve bu sonuçlar nedir? Bilgi veren 89 büyük sanayici ya da anonim şirketin 31’i *hiç* işçi konutu yapmamıştır. Sax’ın kendi tahminlerine göre yapılmış olan meskenler en fazla 50.000 ila 60.000 kişiyi barındırmakta ve hemen tamamıyla her aile için 2 odadan fazlasını kapsamamaktadır.

Açıktır ki, kendi sanayiinin koşulları –su gücü, kömür ma-

tümünü yalnızca gerçekleştirmemiş, ama çok aşmışlardır da. 14 Ekim 1872 Pazartesi günü Morpeth’de parlamenter seçmen listelerini saptayacak mahkeme, adlarını parlamenter seçmenler listesine kaydetmek için 2.000 madenci adına verilen bir dilekçeyi hükme bağlamak zorunda kalmıştı. Bu maden işçilerinin büyük çoğunluğu, çalıştıkları madende yürürlükte olan kurallara göre, yaşadıkları konutların *geçici sahipleri değil*, bu konutlarda *izinli olarak oturan* kişiler oldukları ve uyandı bulunmaksızın her an evlerinden atılabilecekleri açıklanmıştır. (Maden sahibi ve ev sahibi, doğal olarak, tek ve aynı kişiydi.) Yargıç bu insanların *geçici sahip değil, ushak* olduklarına, ve böylece seçmen kütüğüne kaydedilemeyeceklerine karar verdi. (*Daily News*,^[1991] 15 Ekim 1872.) [*Engels’in notu.*]

denleri, demir cevheri stokları ve öteki madenleri yerlerini vb.– ile belirli bir kırsal yöreye bağlanan her kapitalist, işçileri için, şayet yoksa, konutlar yapmak zorundadır. Bunda bir “gizli birliğin” bir tanıtını, “sorunun ve büyük öneminin giderek daha fazla anlaşılmasının güçlü bir tanıtımını” “çok ümit verici bir başlangıç” (s. 115) görmek, çok gelişmiş bir kendini aldatma alışkanlığı gerektirmektedir. Geri kalanı için çeşitli ülkelerin sanayicileri bu açıdan da ulusal niteliklerine göre birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Örneğin, Herr Sax, bize şunları bildirmektedir (s. 117):

“İngiltere’de işverenler açısından, bu yönde artan faaliyet *ancak oldukça yakınlarda* gözlenir duruma gelmiştir. Bu, özel olarak kırsal bölgelerdeki küçük ücra köyler için doğrudur. ... Aksi takdirde, işçilerin çoğunlukla en yakın köyden fabrikaya uzun bir yol yürümek zorunda kalmaları ve oraya yeterince iş çıkaramayacak kadar bitkin varmaları durumu işverenlerin işçileri için *ev yapmalarının* [sayfa 401] başlıca *nedenidir*. Ancak, koşulları *daha derinliğine anlayanların* ve konut *reformu* davası ile gizli birliğin en çok tüm diğer öğelerini birleştirenlerin sayısı da artmaktadır, ve gelişen bu kolonilerin kurulmasını sağlayanlarda işte bu kişilerdir. ... Hyde’de Ashton, Turton’da Ashworth, Bury’de Grant, Bolington’da Greg, Leed’de Marshall, Belper’de Strutt, Caltaire’de Salt, Copley’de Ackroyd ve diğer adlar bu konuda bütün Birleşik Krallıkta tanınmaktadır.”

Kutsanmış basitlik ve daha da kutsanmış bilisizlik! İngiliz kırsal fabrika sahipleri ancak “son zamanlarda” işçi konutları yapmaya başlamışlardır! Hayır, hayır, azizim Herr Sax, İngiliz kapitalistleri gerçekten sadece keseleri bakımından değil, aynı zamanda beyinleri bakımından da büyük sanayicilerdir. Almanya gerçekten büyük sanayie sahip olmadan çok önce, onlar kırsal bölgelerdeki fabrika üretimi için, işçi konutlarına yapılan harcamalar, sermayenin toplam yatırımının gerekli bir bölümü, ve dolaylı ve dolaysız, çok kârlı bir bölümü olduğunu kavramış bulunuyorlardı. Bismarck ile Alman burjuvazisi arasındaki mücadelenin Alman işçilerine örgütsel özgürlük sağlamasından çok önce, İngiliz fabrika, maden ve dökümhane sahipleri aynı zamanda işçilerin ev sahipleri oldukları takdirde, grevci işçiler üzerinde kurabilecekleri baskı konusunda

pratik deneyim sahibi olmuşlardı. Bir Greg'in, bir Ashton'un ve bir Ashworth'un "gelişen koloniler"i öylesine "yeni"dir ki, 28 yıl önce benim yazdığım üzere (*İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*, s. 228-30'daki not), daha kırk yıl önce burjuvazi tarafından model olarak karşılanıyordu. Marshall ve Akroyd'un (adam adını böyle yazmaktadır) kolonileri de o kadar eskidir, hatta başlangıcı geçen yüzyıla kadar uzanan Strutt'un kolonisi daha da eskidir. İngiltere'de bir işçi konutunun ortalama dayanma süresi kırk yıl olarak hesaplandığına göre, Herr Sax, bu "gelişen kolonilerin", bugünkü harap durumlarını parmakları ile bile sayarak anlayabilir. Ayrıca bu kolonilerin büyük çoğunluğu artık kırsal bölgelerde değildir. Sanayi dev gelişmesi ile bu koloniler, fabrika ve evlerle öylesine sarmıştı ki, bugün artık 20.000-30.000 ^[sayfa 402] ya da daha fazla nüfuslu pis, dumanlı kasabaların ortasında bulunmaktadır. Ama bütün bunlar Herr Sax tarafından temsil edilen Alman burjuva bilimini artık uygulama olanağı olmayan 1840'taki eski İngiliz şükran ilahilerini bugün sadakatle yinelemekten alıkoymuyor.

Ve bize yaşlı Akroyd'u örnek göstermek! Bu değerli kişi, gerçekten en âlâsından bir hayırseverdi. İşçilerini ve özellikle kadın işçilerini severdi. Öylesine severdi ki, Yorkshire'daki daha az hayırsever rakipleri onun hakkında fabrikalarını sadece kendi çocuklarıyla çalıştırdığını söylüyorlardı. Doğru, Herr Sax bu gelişen kolonilerde "gaynmeşru çocukların gittikçe daha azaldığını" (s. 118) iddia etmektedir. Evet, *evlilikten doğan* gaynmeşru çocuklar, çünkü İngiliz sanayi bölgesinde güzel kızlar çok genç evlenirler.

İngiltere'de her büyük kırsal fabrikanın yakınına ve fabrika ile aynı zamanda işçi meskenlerinin kurulması 60 yılı aşkın bir süreden beri gelenek olmuştur. Daha önce de değinildiği gibi, bu fabrika köylerinin pek çoğu daha sonraları çevresinde, beraberinde getirdiği bütün kötülüklerle birlikte bütün bir fabrika kasabasının geliştiği bir çekirdek haline gelmiştir. Dolayısıyla, bu koloniler konut sorununu çözümlememiş, tam tersine kendi yörelerinde *ilk kez gerçekten yaratmışlardır*.

Öte yandan, büyük sanayi alanında İngiltere'nin ardından ancak aksayarak gelen ve büyük sanayi ne olduğunu ancak 1848'den sonra gerçekten öğrenen ülkelerde, Fransa'da ve özellikle Almanya'da durum oldukça farklıdır. Burada ancak dev dökümhane ve fabrikalar pek çok duraksamalardan sonra belirli bir sayıda

işçi meskeni kurmaya karar vermişlerdir – örneğin, Creusot'daki Schneider tesisleri, Essen'deki Krupp tesisleri. Kırsal sanayicilerin büyük çoğunluğu işçilerinin her sabah sıcak, kar ve yağmurdan millerce mesafeleri yorgun-argın yürümelerine ve her akşam da evlerine yeniden geri dönmelerine izin veriyorlardı. Bu, özellikle dağlık bölgeler, Fransız ve Alsas Vosges bölgelerinde, Wupper, Sieg, Agger, Lenne, ve diğer Rhineland-Westphalian nehirlerinin vadileri için doğrudur. Erzgebirge'de durum belki de daha iyi değildir. Aynı küçük cimrilik Fransız ve Almanlarda da ortaya çıkmaktadır. [sayfa 403]

Herr Sax, çok umut verici başlangıcın yanısıra, hızla gelişen kolonilerin hiç bir şey ifade etmediğini çok iyi bilir. Dolayısıyla şimdi kapitalistlere işçi konutları yaparak pek büyük kiralara alabileceklerini tanıtmaya çalışmaktadır. Bir başka deyişle, onlara işçileri aldatabilecekleri yeni bir yol göstermeye çalışmaktadır.

İlk olarak onlara yüzde-dört ve altı arasında ve daha fazla net kâr sağlanmış olan kısmen hayırsever ve kısmen spekülâtif Londra yapım şirketleri örneğini göstermektedir. Herr Sax'ın bize işçi konutlarına yatırılan sermayenin iyi bir kâr sağladığını tanıtmamasına hiç bir şekilde gerek yoktur. Kapitalistlerin işçi konutlarına yaptıklarından daha da fazla yatırım yapmamalarının nedeni, daha pahalı konutların sahiplerine çok daha fazla kâr getirmesidir. Dolayısıyla, Herr Sax'ın kapitalistlere öğütleri, bir kez daha ahlâki bir vaazdan ileri gidememektedir.

Şimdi Herr Sax'ın parlak başarılarını öylesine gürültü ile ilân ettiği bu Londra yapı şirketine gelince, kendi rakamlarına göre –ve bunlara her türlü bina spekülasyonu dahildir– 2.132 aileye ve 706 bekâra, yani 15.000 kişiden azına. konut sağlamışlardır! Ve yalnızca Londra'nın doğu yakasında bir milyon işçi en sefil konut koşulları altında yaşarken, Almanya'da bu tür çocukluğun büyük bir başarı olarak sunulması ciddi olarak düşünülmemekte midir? Bu hayırsever çabaların tümü öylesine acınacak derecede boştur ki, İngiliz parlamentosunun işçilerin koşulları ile ilgili raporları bunlara hiç değinmemektedir bile.

Burada Londra'nın bütün bu bölümü boyunca teşhir edilen gülünç bilisizliğinden söz etmeyeceğiz. Ancak, yalnızca bir noktaya değinelim. Herr Sax, Soho'daki Bekâr Erkekler Pansiyonunun, bu çevrede, “geniş bir müşteri sağlama umudu olmadığı” için işe son

verdiği kanısındadır. Herr Sax, Londra'nın bütün batı yakasının büyük bir lüks kent olduğunu hayal etmekte, ve en kibar sokakların hemen gerisinde en pis işçi mahallelerinin, örneğin Soho'nun bulunduğunu bilmemektedir. Onun değindiği, ve benim daha yirmüç yıl önce bildiğim, Soho'daki model pansiyon, başlangıçta çok ziyaret edilmekteydi, ancak en iyilerinden biri olmasına karşın, hiç kimse dayanamadığı için kapatıldı. [sayfa 404]

Ama Alsas'taki işçi kasabası Mülhausen – o kesinlikle bir başandır, değil mi?

Nasıl ki, bir zamanların gelişen kolonileri Ashton, Ashworth, Greg ve Ortaklar, İngiliz burjuvasının göstermeliği ise, Mülhausen' deki İşçi Kenti de Kıta burjuvasının büyük göstermeliğidir. Ne yazık ki, Mülhausen örneği “gizli” birliğin ürünü değil, İkinci Fransız İmparatorluğu ve Alsas kapitalistleri arasındaki açık birliğin ürünüdür. Bu, Louis Bonaparte'ın, üçte-bir sermayesini devletin verdiği, sosyalist deneyimlerden biridir. On-dört yıl içinde, 1867'ye kadar bu işlerin daha iyi anlaşıldığı İngiltere'de olanaksız olan yanlış bir sistem uyarınca, 800 küçük ev yapıldı, ve onüç ile onbeş yıl artan bir aylık kira ödemesi ardından kendi mülkleri olmak üzere işçilere devredildi. Alsas bonapaçılarının bu mülk edinme yolunu icat etmeleri gerekli değildi; göreceğimiz üzere, çok önceden İngiliz yapım şirketleri bunu ortaya atmışlardı. İngiltere'dekilerle karşılaştırıldığında, bu evlerin satın alınması için ödenen fazla kira oldukça yüksektir. Örneğin on-beş yıl boyunca taksitler şeklinde 4.500 frank ödedikten sonra, işçi onbeş yıl önce 3.300 frank değerindeki bir eve sahip olmaktadır. Eğer işçi çıkıp gitmek isterse ya da sadece bir tek aylık taksit borcu kalmışsa (ki bu durumda evinden çıkartılabilir) evin ilk değerinin %6,67'si yıllık kira olarak düşülür (örneğin, 3.000 frank değerindeki bir ev için ayda 17 frank) ve arta kalanı ona, *bir kuruluşluk faiz vermeksizin* geri ödenir. Böylesine koşullar altında, şirketlerin “devlet yardımı” olmaksızın da semirebileceği açıktır. Bu koşullar altında sağlanan evlerin, yalnızca kent dışında yarı-kırsal bir çevrede yapılmış olmaları nedeniyle dahi, kentin içindeki kiralık apartmanlardan daha iyi olduğu da aynı şekilde açıktır.

Almanya'da yapılan birkaç acınacak deneyimden sözetmemize gerek yok; Herr Sax bile, 157. sayfada, bunların sefaletini itiraf etmektedir.

O halde bütün bu örnekler neyi tanıtıyor? Bütün sağlık kural-

ları ayaklar altında çiğnenmediği zaman dahi, işçi konutları yapımının kapitalistler açısından kârlı olduğunu. Ama bu, hiç bir zaman yadsınılmamıştır; bunu çok önceden hepimiz biliyorduk. Rasyonel yönetilirse, mevcut bir ^[sayfa 405] gereksinmeyi karşılayan *her* sermaye yatırımı kârlıdır. Ancak sorun, tam olarak konut darlığının neden *aynı şekilde* devam ettiği, kapitalistlerin aynı şekilde neden işçilere yeterince sağlıklı konutlar sağlamadıklarıdır. Ve burada Herr Sax'ın yeniden sermayeye verecek öğütten başka bir şeyi yoktur, ve bize bir yanıt getirememektedir. Bu soruya gerçek yanıtı biz yukarıda vermiştik. Sermaye, elinden gelse bile, konut darlığını ortadan kaldırmak *istememez*; bu artık kesin olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla, geriye, yalnızca iki yol kalıyor: işçiler açısından kendine yardım, ve devlet yardımı.

Kendine yardımın heyecanlı bir savunucusu olan Herr Sax, bu konuda, konut sorununa ilişkin olarak da mucizevi şeyler söyleyebilmektedir. Ne yazık ki, daha en başında, kendine yardımın, ancak kulübe sisteminin ya zaten var olduğu, ya da mümkün olduğu, yani bir kez daha yalnızca kırsal bölgelerde herhangi bir şekilde etkin olabileceğini itiraf etmek zorunda kalmaktadır. Büyük kentlerde, İngiltere'de bile, ancak çok kısıtlı bir ölçüde etkin olabilir. Herr Sax, ardından iç geçiriyor: "Bu yolla (kendine yardım ile) reform ancak *dolambaçlı bir yoldan* ve dolayısıyla ancak *her zaman* kusurlu olarak, yani ancak özel mülkiyet ilkesi, meskenin kalitesine tepki gösterecek kadar güçlendiği ölçüde gerçekleştirilebilir." Bu da kuşkuludur; her halükarda, "özel mülkiyet ilkesi" yazının üslubunun "niteliği" üzerinde hiç bir reformcu etki yapamamıştır. Bütün bunlara karşın, kendine yardım İngiltere'de öylesine harikalar yaratmıştır ki, "böylece konut sorununun çözümlenmesi için diğer yollardan yapılan her şey *çok aşılmıştır*." Herr Sax, İngiliz "yapım şirketleri"ne atıf yapmakta ve onlarla özel olarak uzun uzadıya uğraşmaktadır, çünkü, "genel olarak onların niteliği ve faaliyetleri konusunda çok yetersiz ya da hatalı görüşler geçerlidir. İngiliz yapım şirketleri hiç bir şekilde ... ev yapımı için birlikler ya da yapım kooperatifleri değildir; Almandada daha çok '*Hausenverbvereine*' [*konut edinme kurumları*] ... olarak tanımlanabilir. Amacı, üyelerinin devirli katkılarından fon biriktirerek, bu fonlardan ve büyüklüklerine göre üyelerine ev satınalmaları için kredi vermek olan kurumlardır. ... Dolayısıyla yapım şirketi üyelerinin bir kısmı için bir tasarruf

bankası, diğer kısmı ^[sayfa 406] içinse bir kredi bankasıdır. Dolayısıyla, yapım şirketleri, esas olarak ... yatırımcı (°mudi) ile aynı toplumsal statüdeki insanlara bir eş satınalmaları ya da yapmalarına yardım etmek için ... işçilerin tasarruflarını kullanan, işçilerin gereksinmelerini karşılamak üzere hazırlanmış ipotek karşılığı kredi kurumlarıdır. Tahmin edileceği gibi, böyle krediler, sözkonusu taşınmaz mal ipotek edilerek, ve faiz ve amortismanı da kapsayan kısa süreli taksitlerle geri ödenmesi kaydıyla verilmektedir. ... Faiz, yatırımcılara ödenmemekte, ama her zaman *onlara alacak kaydedilmekte ve birleştirilmektedir*. ... Üyeler, ödedikleri miktar, artı faizin geri ödenmesini ... bir aylık bir ihbarla her zaman ... talep edebilirler.” (s. 170-172.) “İngiltere’de böyle 2.000’i aşkın şirket var;... biriktirdikleri toplam sermaye tutarı 15.000.000 £ dolayındadır. Bu yolla yaklaşık olarak *işçi sınıfından* 100.000 aile şimdiden kendi aile ocağı ve yuvalarının zilyetliğine sahip oldular – kesinlikle kıyaslanması güç bir toplumsal başarı.” (s. 174.)

Ne yazık ki, burada da, hemen ardından aksayarak “ama” gelmektedir:

“Ama sorun için en mükemmel çözüme bu yolla *hiç bir şekilde ulaşamaz*, çünkü, diğer nedenler yanısıra, bir eve sahip olmak *daha iyi durumdaki* işçilerin ... karşılayabilecekleri bir şeydir. ... Özellikle, sağlık koşulları çoğunlukla yeterince ele alınmamıştır.” (s. 176.)

Kıtada “böyle şirketler ... gelişme için çok dar bir alan bulmaktadırlar”. Burada yalnızca kırlarda bulunan kulübe sisteminin varlığını öngörmektedirler; ve kırlarda işçiler, kendine-yardım için henüz yeterince gelişmemişlerdir. Öte yandan, gerçek yapı kooperatiflerinin kurulabileceği kasabalarda “her türden çok önemli ve ciddi zorluklarla” (s. 179) karşı karşıyadırlar. Yalnızca kulübeler yapabilirler ve oysa bu, büyük kentlerde geçerli değildir. Kısaca, “Bu türden kendine-yardım kooperatifinin, mevcut koşullar içinde –ve yakın gelecekte bile– önümüzdeki sorunun çözümünde başlıca rolü oynaması” mümkün değildir. Bu yapım şirketleri gördüğümüz gibi, hâlâ “başlangıçtaki, gelişmemiş durumlarında bulunmaktadırlar”. “Bu İngiltere için bile doğrudur.” (s. 181.) ^[sayfa 407]

Dolayısıyla, kapitalistler *yapmayacaklar*, işçiler ise *yapamayacaklardır*. Ve eğer Shulze-Delitzsch türü burjuvazinin daima işçilerimize ömek olarak verdikleri İngiliz yapım şirketleri hakkında

küçük bir bilgi vermek mutlak gerekli olmasa idi, bu bölümü burada bitirebilirdik.

Bu yapı şirketleri işçi şirketleri olmadığı gibi, esas amaçları da işçilere kendi evlerini sağlamak da değildir. Tam tersine, bunun sadece çok istisnai durumlarda böyle olduğunu göreceğiz. Yapım şirketleri, esas olarak, spekülâtif bir nitelik taşırlar, ilk kurulan şirketler olan küçükleri de büyük taklitçilerinden fazla farklı değildir. Daha sonraki haftalık toplantıların yer alacağı bir meyhanede çoğu zaman mal sahibinin önyak olmasıyla birkaç devamlı müşteri ve onların arkadaşları, dükkâncılar, memurlar, gezgin tüccarlar, zanaat erbabı ve diğer küçük-burjuvalar –belki bazan, sınıfının aristokrasisine mensup bir makine ustası ya da başka bir işçi– biraraya gelir ve bir yapım şirketi kurarlar. Genellikle hemen ardından mal sahibi o mahallede ya da başka bir yerde oldukça ucuz bir arsa keşfeder. Üyelerin birçoğu meslekleri dolayısıyla belirli bir yere bağlı değildir. Dükkâncıların ve zanaatçıların bile çoğunun evleri değil, işyerleri kasabada bulunmaktadır. Yapabilecek durumda olan herkes du-manlı bir kasabanın ortasında yaşamaktansa, varoşlarda yaşamayı yeğler. Arsa satın alınır ve üzerine mümkün olduğu kadar çok kulübe yapılır. Daha zengin üyelerin kredileri satınalmayı mümkün kılar ve haftalık aidatlarla birlikte birkaç ufak borç, inşaatın haftalık masraflarını karşılar. Kendi müstakil evlerine sahip olmayı amaçlayan üyeler, yapım bittikçe kura çekerek kulübelerini alırlar, ve alım masraflarının amortismanı uygun bir fazla kira ile karşılanır. Kulübelerin geri kalan kısmı da daha sonra, ya kiraya verilir ya da satılır. Oysa eğer iyi iş yapmışsa yapım şirketi oldukça yüklü bir meblağ toplar. Üyeler aidatlarını düzenli olarak ödemişlerse bu meblağ onların olur ve zaman zaman, ya da şirket dağıldığı zaman aralarında paylaşılır. İngiliz yapım şirketlerinin onda-dokuzunun yaşam öyküsü böyledir. Diğerleri bazan siyasal ya da hayırseverce bahanelerle kurulan büyük şirketlerdir. Ama sonunda bunların esas amacı, her zaman *küçük-burjuvazinin* tasarruflarına, iyi bir [sayfa 408] faiz haddi ve taşınmaz mallardaki spekülasyondan pay bekleyişleriyle daha kârlı bir ipotek yatırımı sağlamaktır.

Bu şirketlerin hangi tür müşteriler üzerine spekülasyon yaptığı en büyüğü değilse bile, en büyüklerinden birinin broşüründen anlaşılabilir. Kuruluşundan bu yana toplam gayri-safi hasıla 10.500.000 £. (70.000.000 taler) üzerinde olan bankada ya da devlet tahvilleri-

rindeki yatırımını 416.000 £'i aşmış bulunan ve şu anda 21.441 üyesi ve yatırımcısı olan 29 ve 30 Southampton Buildings, Chancery Lane, Londra adresindeki Birkbeck Yapım Şirketi kendisini halka şu şekilde tanıtmaktadır:

“Üç yıl boyunca bir piyano kiralayan bir kişinin bu süresinin bitiminde piyanonun sahibi olmasını öngören ve piyano imalatçılarının üç-yıl denilen sistemini pek çok kişi bilir. Bu sistemin çıkışından önce, dargelirlilerin bir piyano edinmesi en az kendi evine sahip olması kadar güçtü. Bu kişiler yıllar yılı piyanonun kirasını ödediler ve piyanonun değerinin iki katı ya da üç katı para harcadılar. Bir piyano için geçerli olan, bir ev için de geçerlidir. ... Oysa, bir ev bir piyanodan daha pahalı olduğu için, ... satış değerini kira olarak ödemek daha uzun zaman alır. Sonuç olarak, yöneticiler, Londra'nın ve varoşlarının çeşitli yerlerindeki ev sahipleriyle bir anlaşmaya girdiler ve böylece Birkbeck Yapım Şirketi üyeleri ve diğer kişiler için kentin çok çeşitli semtlerinde geniş ev seçenekleri sunma olanağını elde ettiler. Yönetim Kurulunun yürürlüğe koymayı düşündüğü sistem şu şekildedir: şirket bu evleri oniki-buçuk yıl süreyle kiraya verecek ve bu sürenin sonunda, kira düzenli olarak ödendiği takdirde, kiracı, hiç bir şekilde daha fazla bir ödeme yapmaksızın, evin mutlak sahibi olacaktır. ... Kiracı ayrıca daha kısa bir süre için daha yüksek bir kira ödenmesini ya da daha uzun bir süre için daha düşük bir kira ödenmesini öngören bir mukavele yapılabilir. ... *Dargelirliler, kâtipler, tezgahtarlar* ve diğer kişiler derhal Birkbeck Yapım Şirketine üye olarak, kendilerini, mülk sahiplerinden bağımsız hale getirebilirler.”

Bu, yeterince açıktır. İşçilere hiç değinilmezken dargelirlilerden, kâtiplerden tezgahtarlardan vb. söz edilmektedir ve ayrıca bir kural olarak adayların *önceden bir piyanoya* [sayfa 409] *sahip olduklarını* varsayılmaktadır. Aslında burada işçilerle değil, küçük-burjuvayla, ve onlar gibi olmak isteyen *ve olabilecek* kişilerle ilgilimiz; kâtipler, vb. işlerde çalışanlar gibi belirli sınırlar içinde kalsa bile, kural olarak gelirleri zamanla artan kişiler. Buna karşılık, işçinin geliri ise, en iyi durumda aynı miktarda kalır, gerçekte ailesinin genişlemesi ve ar-

tan gereksinmeleriyle orantılı olarak azalır. Aslında, sadece birkaç işçi, o da istisna olarak, bu şirketlere katılabilir. Bir yandan gelirleri çok düşüktür, öte yandan da, oniki-buçuk yıl önceden sorumluluk altına girebilmeleri için bu çok belirsiz bir niteliktir. Bunun geçerli olmadığı birkaç istisna ise, ya yüksek ücretli işçiler ya da ustabaşlarıdır.*

Geri kalanına gelince, Mülhausen işçi kenti, bonapartçıların bu küçük-burjuva İngiliz Yapım Şirketlerinin sefil kopyalarından başka bir şey olmadıkları herkesçe anlaşılmıştır. Aralarıdaki tek fark, sağlanan devlet yardımlarına karşın, birincilerin müşterilerini yapım şirketlerinden çok daha fazla dolandırmalarıdır. Bütün olarak, bonapartçıların koşulları, İngiltere'deki mevcut ortalama koşullardan daha az liberaldir, ve İngiltere'de faiz ve birleşik faiz her mevduat için hesaplanıp ve bir aylık ihbarla çekilebilirken, Mülhausen'in fabrika sahipleri, faiz ve birleşik faizi kendi ceplerine atmışlar ve işçilerin nakit olarak beşer franklık paralar halinde ödedikleri miktardan bir kuruş fazlasını geri ödememişlerdir. Ve [sayfa 410] bu farka herkesten çok şaşırın da, bütün bunları bilmeden kitabına alan Herr Sax olacaktır.

Böylece, işçilerin kendilerine yardımının da yararı yoktur. Geriye devlet yardımı kalmaktadır. Bu konuda Herr Sax bize ne sunabilir? Üç şey:

“İlk olarak, devlet yasal ve yönetsel olarak herhangi

* Bu yapım şirketleri ve özellikle Londra Yapım Şirketlerinin nasıl yönetildiği konusunda burada küçük bir katkıda bulunalım. Bilindiği üzere Londra'nın üzerinde kurulduğu arazinin hemen hemen tümü, en önde gelenleri Westminster Dükü, Bedford Dükü, Portland Dükü vb. gibi, bir düzine aristokrata aittir. Bunlar ilk başta ayrı ayrı yapım alanlarını doksandokuz yıl süre ile kiradadılar ve bu sürenin sonunda da, üzerlerindeki her şey ile birlikte bu arazilerin zilyetliğini ele geçirdiler. Daha sonra evleri, daha kısa sürelerle, örneğin otuzdokuz yıl gibi kiracıyı iyi bir şekilde onarmak ve bu şekliyle korumak zorunda bırakan sözde onarım sözleşmeleriyle kiraya verildiler. Sözleşme bu şekliyle işlemeye başlar başlamaz da, ev sahibi evi incelemek ve gerekli onarımları saptamak üzere mimarı ve bölge kadastro memurunu göndermektedir. Çoğu zaman bu onarımlar çok büyük-ölçekli olabilir ve bütün ön cephenin ve çatının vb. yenilenmesini kapsayabilir. Bu durumda kiracı sözleşmesini pey akçesi olarak bir yapım şirketine yatırır ve bu şirketten masrafi kendisine ait onarımlar için gerekli parayı –130-150 sterlin arası yıllık kiralara için 1.000 sterlin ya da daha fazlasına kadar yükselebilir– borç alır. Bu yapım şirketleri böylece, toprak sahibi aristokratlara ait olan Londra evlerinin devamlı yenilenmesini ve içinde yaşanır durumda korunmasını, aristokratlara hiç sıkıntı vermeden ve halkın sırtından güvence altına almayı amaçlayan bu sistem içinde önemli bir ara halka çımuşlardır. Ve bu da güya konut sorununun işçiler için çözülmesidir. [1877 baskısına Engels'in notu.]

bir şekilde çalışan sınıflar arasındaki konut darlığını vurgulamaya yolaçacak bütün her şeyi ortadan kaldırmaya ya da uygun çareler bulmaya dikkat etmelidir.” (s. 187.)

Sonuç olarak yapım yasalarının gözden geçirilmesi ve yapıların ucuzlaması için yapım ticaretine özgürlük. Ama İngiltere’de yapım yasaları asgariye indirilmiştir, yapı ticareti havada uçan kuşlar kadar özgürdür, buna karşın konut darlığı vardır. Ayrıca İngiltere’de yapım, şimdi öylesine ucuza çıkmaktadır ki, bir araba geçtiği zaman evler sallanır ve her gün bir kısmı çöker. Daha dün (25 Ekim 1872) Manchester’de altısı birarada yıkıldı ve altı işçi ağır yaralandı. Dolayısıyla, bu da bir çare değildir.

“İkinci olarak devlet gücü bireylerin dar görüşlü bireycilikleri ile kötülüğü yaymalarını ya da yeniden başlatmalarını önlemelidir”.

Sonuç olarak, işçi konutlarının sağlık ve yapım-zabıtası denetimi; İngiltere’de 1857’den beri olduğu gibi yetkililere harap ve sağlığa aykırı evlerin iskanının yasaklanması için otorite devri. Ama, bu orada nasıl gerçekleşti? 1855’teki ilk yasa, (huzur bozucuları uzaklaştırma yasası) Herr Sax’ın da itiraf ettiği üzere ikinci yasa 1858 yasası (yerel idareler-yasası) gibi “hükümsüz bir yasaydı”. (s. 197.) Öte yandan, Herr Sax, 10.000’in üzerinde nüfuslu kasabalarda geçerli olan üçüncü yasanın –esnaf meskenleri yasanın– pek doğaldır ki İngiliz Parlamentosunun toplumsal konulardaki büyük anlayışının olumlu kanıtını sunmakta” (s. 199) olduğuna inanmaktadır. Ancak, gerçekte bu iddia Herr Sax’ın İngilizlerin “sorunlarına” olan had safhadaki bilisizliğinin “olumlu kanıtını sunmaktan” başka bir şey değildir. İngiltere’nin genel olarak kıtadan “Toplumsal Konularda” çok ileri olması doğaldır. İngiltere modern büyük sanayinin ana vatanıdır; kapitalist üretim biçimi en özgür ve yaygın biçimde orada gelişmiş, sonuçları en belirgin olarak orada kendini göstermiş [sayfa 411] ve dolayısıyla yasal alanda ilk tepkiyi de orada yaratmıştır, bunun en iyi kanıtı fabrika yasasıdır. Ancak, eğer Herr Sax, bir parlamento kararının hemen yürürlüğe konması için yalnızca yasal geçerliliğe gereksinmesi olduğunu düşünüyorsa, feci şekilde yanılıyor. Ve bu, her karardan çok (pek doğaldır ki atölyeler yasası hariç) *Local Government Act* için doğrudur. Bu yasanın yönetimi İngiltere’de hemen her yerde her tür yozlaşmanın, akraba kayırmalarının ve dalavereciliğin bilinen merkezleri olan yerel idarelere veril-

mişti.* Bu yerel idarelerin mevkilerini her çeşit ailevi hesaplara borçlu olan temsilcileri böyle toplumsal reformları gerçekleştirmekten ya aciz ya da bunu yapmaya isteksizdirler. Öte yandan, özellikle de İngiltere’de, toplumsal yasalarn hazırlanması ve yürütülmesiyle görevli kamu yetkilileri genellikle –her ne kadar yirmi ya da otuz yıl öncesine göre bu gün daha az derecede olsa da– kesin bir görev anlayışıyla ayırdedilirler. Belediye meclislerinde çürük ve harap mesken sahipleri, ya dolaysız, ya da dolaylı olarak hemen her yerde güçlü bir şekilde temsil edilmektedir. Bu belediye meclislerini küçük semtlere göre seçme sistemi, seçilen üyeleri en küçük yerel çıkar ve etkilere bağımlı kılmaktadır; yeniden seçilmek isteyen hiç bir belediye meclisi üyesi, kendi seçim bölgesinde bu yasanın uygulanması için oy kullanmaya cesaret edemez. Dolayısıyla, bu yasanın hemen her yerde yerel idarelerce nasıl bir nefretle karşılandığını ve günümüze kadar ancak en rezilane durumlarda –bu durumda dahi, genel bir kural olarak, ancak geçen yıl Manchester ve Salford’ taki çiçek salgını durumlarında olduğu gibi ancak bar salgın hastalık çıktığı zaman– uygulandığını anlamak mümkündür. İçişleri Bakanlığına günümüze kadar yapılan başvurular ancak böyle durumlarda etkili olmuştur, çünkü ancak zorunlu olduğu zaman toplumsal reform yasaları önermek eğer mümkünse, zaten varolanları yürürlüğe koymaktan kaçınmak [sayfa 412] İngiltere’de her *liberal* hükümetin ilkesidir. Söz konusu yasa, İngiltere’deki pek çoğu gibi yalnızca işçilerin egemenliği ya da baskısı altındaki bir hükümetin sonunda, onu gerçekten uygulayacak bir hükümetin elinde mevcut toplumsal durumda bir değişiklik yapma yolunda güçlü bir silah olacağı için önemlidir.

“Üçüncü olarak” devlet gücü, Herr Sax’a göre “mevcut konut darlığını gidermek için emrindeki bütün olumlu araçları mümkün olan en yaygın biçimde kullanmalıdır”.

Yani, “emrindeki memur ve hizmetkârlar” için (ancak bu durumda bunlar işçi değildir!) barakalar, “gerçekten örnek yapılar”

* Dalaverecilik, kamu yetkilerinin, yetkilinin kişisel ya da kendi ailesinin çıkarma kullanmasıdır. Eğer, örneğin, bir ülkenin devlet-telgraf “idaresinin” müdürü bir kâğıt fabrikasının sessiz bir ortağı olursa, kendi ormanlarından bu fabrikaya kereste sağlar, ve ardından bu fabrikaya telgraf idaresine kâğıt ikmal siparişi verirse dalaverecilik ilkesinin tam bir anlayışını gösterdiği kadarı ile, bu gerçekten küçük, ama oldukça sevimli bir “iştir” nasıl olsa bunlar Bismarck günlerinde olağandı ve beklenirdi. [*Engels’in notu.*]

yapmalı – İngiltere’de kamu işleri kredi yasası uyarınca, ve Louis Bonaparte’ın Paris ve Mülhausen’de yaptığı gibi. “İşçi sınıfının konut koşullarını düzeltmek amacıyla belediyelere, derneklere, ve ayrıca özel kişilere ... kredi vermelidir.” (s. 203.) Ancak kamu işleri kredi yasası da, yalnızca kâğıt üzerinde bulunmaktadır. Hükümet, komisyon üyelerinin emrine azami 50.000 £, yani en fazla 400 kulübe, ya da kırk yılda toplam olarak en fazla seksenbin kişiye onaltıbin kulübe ya da konut yapabilecek bir miktar vermektedir – kovada bir damla! Yirmi yıl sonunda komisyonun emrindeki fonların geri ödemeler nedeniyle iki katına çıktığını, dolayısıyla, son yirmi yıl içinde ek kırkbin kişiye daha konut yapıldığını varsaysak bile, bu, yine kovada bir damladır. Ve kulübeler ortalama olarak kırk yıl dayandığına göre, kırk yıl sonra en harap durumdakilerinin, en eski kulübelerin yenilenmesi için her yıl 50.000 £ ya da 100.000 £ likit aktifin kullanılması gerekir. Bu Herr Sax, 203. sayfada iddia etmektedir ki, ilkeyi doğru olarak “ve sınırsız bir boyutta” uygulamaya koymaktadır! Ve Herr Sax, İngiltere’de bile, devletin “sınırsız bir boyutta” hiç bir şey gerçekleştiremediği itirafıyla kitabını bitirmekle ancak ilkönce tüm ilgililere bir vaaz vermekten kendini alamamaktadır.* [sayfa 413]

Bugün varolan şekliyle devletin, konut felaketini düzeltmek için bir şey yapmaya ne muktendir ne de istekli olduğu kesinlikle açıktır. Devlet, mülk sahibi sınıfların, yani toprak sahipleri ve kapitalistlerin, sömürülen sınıflara, yani köylülere ve işçilere karşı örgütlü birleşik gücünden başka bir şey değildir. Tek tek kapitalistlerin (ve burada sorun yalnızca onları ilgilendirmektedir, çünkü bu konuda, ilgili olan toprak sahibi esas olarak bir kapitalist olarak davranmaktadır) istemediğini, onların devleti de istemez. Dolayısıyla eğer *bireysel* kapitalistler konut darlığına üzülüyor, ancak onun en feci sonuç-

* Londra yapımı yetkililerine, yeni sokak yapımı amacı ile istilak hakkı veren son İngiliz parlamentosu kararında böylece evlerinden çıkarılan işçiler bir ölçüde dikkate alınmaktadır. Yapılacak yeni binaların nüfusun önceden orada yaşayan sınıflarını barındırmaya elverişli olması hükmü getirilmiştir. Dolayısıyla en az değerli yerlerde işçiler için 5 ya da 6 katlı kiralık apartmanlar dikilmiş ve bu yolla yasalara uyum sağlanmıştır. Bu düzenlemenin nasıl işleyeceğini bekleyip görmek gerekir. Çünkü işçiler buna oldukça yabancılardır. Ve Londra’da eski koşulların ortasında bu binalar, tamamiyle yabancı bir gelişmeyi temsil etmektedir. Oysa, en iyi olasılıkla yapım faaliyetleri ile gerçekte evlerinden çıkarılan işçilerin ancak bir çeyreğine yeni konut sağlayacaklardır. [1887 baskısına Engels’in notu.]

larını yüzeysel olarak dahi hafifletmek için kıpırdatılmıyorlarsa, *birleşik* kapitalist, yani devlet, bundan pek fazlasını yapmayacaktır. En fazla yapacağı geleneksel hale gelmiş olan yüzeysel hafifletme ölçüsünün her yerde aynı şekilde uygulanmasını sağlamaktır. Ve durumun böyle olduğunu da gördük.

Ancak, denebilir ki, Almanya'da henüz burjuvazi egemen değildir; Almanya'da devlet bir dereceye kadar hâlâ toplumun üzerinde bağımsızca dolanan bir güçtür ki, tam bu nedenle toplumun birleşik çıkarını temsil etmektedir. Ve tek bir sınıfkını değil. *Böylesine* bir devlet kuşkusuz, bir burjuva devletinin yapamayacağı pek çok şeyi yapabilir, toplumsal alanda da ondan oldukça farklı şeyler beklenmesi gerekir.

Bu gericilerin dilidir. Gerçekte ise Almanya'da var olduğu şekliyle devlet aynı şekilde içinden geliştiği toplumsal tabanın zorunlu bir ürünüdür. Prusya'da –ve Prusya şimdi belirleyicidir– hâlâ güçlü bir toprak sahibi aristokrasisi ile, bugüne kadar ne Fransa'daki gibi dolaysız siyasal egemenlik kazanmış, ne de İngiltere'deki gibi az çok dolaylı bir egemenlik kazanmış olan oldukça genç ve son derece korkak bir burjuvazi birarada bulunmaktadır. Ancak entelektüel yönden çok gelişmiş, ve günbegün giderek daha fazla örgütlü hale gelen, hızla çoğalan bir proletarya bu iki sınıfla birarada bulunmaktadır. Biz, dolayısıyla, burada, eski mutlakiyetçi temel koşulunun yanısıra –toprak sahibi [sayfa 414] aristokrasi ve burjuvazi arasında bir denge– yanısıra modern bonapartçılığın temel koşulunu da –burjuvazi ve proletarya arasında bir denge– buluyoruz. Ama gerek eski mutlakiyetçi, gerek modern bonapartçı monarşide gerçek hükümet yetkisi, özel bir ordu subayları ve devlet memurları kastının elindedir. Prusya'da bu kast kısmen kendi saflarından kısmen daha az kökenli aristokrasiden daha ender olarak yüksek aristokrasiden ve en az da burjuvaziden beslenmektedir. Toplumun dışında, ve sözde üstünde bir konum işgal eder görünen bu kastın bağımsızlığı, devlete, toplumun karşısında bir bağımsızlık görünümünü vermektedir.

Bu çelişik toplumsal koşullardan zorunlu bir tutarlılıkla Prusya'da (ve Prusya örneğini izleyerek Almanya'nın yeni Reich anayasasında) gelişen devlet biçimi, aynı zamanda, hem eski mutlakiyetçiliğin günümüzdeki yok olma biçimi ve hem de bunapartçı monarşinin varolma biçimi olan sahte-anayasacılıktır. Prus-

ya'da sahte-anayasacılık 1848'den 1866'ya kadar mutlakiyetçi monarşinin ağır –ağır– yürüyüşünü yalnızca gizlemiş ve kolaylaştırmıştır. Ancak, 1866'dan, ve daha da belirgin olarak 1870'den beri toplumsal koşullardaki kaşşıklık, ve bununla eski devletin çözüldüğü herkesin gözü önünde ve muazzam bir şekilde genişleyen bir boyutta ilerlemiştir. Hızlı sinai gelişmesi ve özellikle borsa dolandırıcılığı, bütün egemen sınıfları spekülasyon girdabına sürüklemiştir. 1870 yılında Fransa'dan ithal edilen topyekün yozlaşma görülmemiş bir hızla gelişmektedir. Strousberg ve Pereire birbirlerine şapkalarnı çıkartmaktadır. Bakanlar, generaller, prensler ve kontlar, en kurnaz borsa kurtlarıyla rekabet halinde tahvillerle kumar oynamakta, ve devlet bu borsa kurtlarına topyekün baronluk payesi bahşederak eşitliklerini tanımaktadır. Şekerpancarnı üreticisi ve konyak imalatçısı olarak uzun süreden beri sanayici olan kırsal soylular çok önceden eski onurlu günleri geride bırakmışlardır ve şimdi adları her çeşit güvenilir olan ya da olmayan anonim şirketin yönetici listelerini şişirmektedir. Bürokrasi tek gelirini artırma yolu olarak zimmete geçirmeyi gittikçe daha fazla hakir görmeye başlamıştır; devlete sırtını dönmekte ve sinai şirketlerin idaresindeki çok daha kârlı mevkiiler peşinde koşmaya başlamaktadır. Görevde [sayfa 415] kalanlar ise üstlerinin örneğini izlemekte ve tahvil spekülasyonu yapmakta, ya da demiryolları ve benzerinde "hisse satınalmaktadır". Teğmenlerin de bazı spekülasyonlara el attığını varsaymak bile haklı görülebilir. Kısacası eski devletin tüm unsurlarının çözüldüğü ve mutlakiyetçi monarşiden bonapartçı monarşiye geçiş en canlı dönemindedir. Bir sonraki büyük ticari ve sinai bunalımla yalnızca mevcut kaşşıklık değil, ama eski Prusya devleti de çökecektir.*

Ve burjuva olmayan unsurların her geçen gün daha burjuva hale geldiğı bu devlet, "toplumsal sorunu" ya da en azından konut sorununu çözebilecek mi? Tam tersine. Tüm ekonomik sorunlarda Prusya devleti giderek daha fazla burjuvazinin eline geçmektedir. Ve eğer 1866'dan beri ekonomik alandaki yasalar gerçek durumda olduğundan daha da fazla burjuvazinin çıkarına uydurulmadıysa bu kimin hatasıdır? Esas olarak bizzat burjuvazi sorumludur, çünkü,

* Günümüzde bile, 1866'da eski Prusya devletini ve onun temelini, yani koruyucu gümrük vergileriyle mühürlenmiş büyük toprak mülkiyeti ve sinai sermaye ittifakını, birarada tutan, 1872'den bu yana sayıca ve sınıf bilinci açısından muazzam bir gelişme gösteren, proletarya korkusudur. [1887 baskısına Engels'in notu.]

ilk olarak kendi istemlerini enerjik olarak bastırmak için çok korkaktır, ve ikinci olarak aynı zamanda tehditkâr proletaryaya yeni silahlar sağlayan her ödüne karşı çıkmaktadır. Ve eğer siyasal güç, yani Bismarck, burjuvazinin siyasal faaliyetlerini denetim altında tutmak amacı ile kendi koruyucusu proletaryayı örgütlemeye çabalıyorsa, bu, işçiler açısından, devleti, birkaç yardımsever terime, ve en çok *à la* Louis Bonaparte yapım şirketlerine en asgari düzeyde bir devlet yardımına indirgeyen zorunlu ve oldukça tanıdık bir bonapartçı reçeteden başka nedir?

İşçilerin Prusya devletinden ne beklemesi gerektiğinin en iyi kanıtı, Prusya devleti mekanizmasının topluma göre Fransız milyarlarının kullanımında yatmaktadır. Bu milyarların tek bir taleri dahi sokağa atılmış o Berlin işçi sınıfı ailelerine barnak sağlamak için kullanılmış mıdır? Tam tersine güz yaklaştıkça devlet, yaz boyunca başları üzerinde geçici bir tavan sağlayan o sefil kulübeciklerin bile yıkılmasına neden oldu. Beş milyar, yeterince hızlı bir şekilde, insanlık uğruna harcanmaktadır: kaleler, toplar ve askerler için, [sayfa 416] ve Wagner'in eşekliklerine^[264] ve Stieber'in Avusturya ile görüşmelerine^[265] karşın, bu milyarlardan, Louis Bonaparte'ın Fransa'dan çaldığı milyonlardan Fransız işçilerine ayrılandan daha azı, Alman işçisine ayrılacaktır.

III

Gerçekte, burjuvazinin, konut sorununu kendi modeliyle çözmek –yani sorunu sürekli olarak yeniden ortaya çıkaracak bir şekilde çözmek– için yalnızca bir yöntemi vardır. Bu yöntem *“Haussmann”* denmektedir.

“Haussmann” deyiimiyle yalnızca Parisli Haussmann'ın özellikle bonapartçı üslubunu kastetmiyorum – üstüste inşa edilmiş işçi mahallelerinin tam ortasında, uzun, düz ve geniş yollar açmaktaki ve onların her iki yanına büyük lüks binalar sıralamaktaki amaç, barikat savaşını stratejik olarak güçleştirme amacının yanısıra hükümete bağımlı, özellikle bonapartçı bir inşaat kesimi proletaryası yaratmak ve kenti tam anlamı ile bir lüks kenti haline dönüştürmektir. *“Haussmann”* derken ben, büyük kentlerimizden, ve özellikle merkezi konumlu olanlarda, bu uygulama, ister kamu sağlığı ve güzelleştirme kaygıları, ister büyük merkezi konumlu iş yeri is-

temi, ya da ister demiryolları, sokaklar vb. yapımı gibi trafik gereksinimleri nedeniyle ortaya çıkmış olmasından bağımsız olarak, şimdi genelleşmiş olan işçi sınıfı mahallelerinde gedikler açılması uygulanmasını kastediyorum. Nedenler ne kadar farklı olursa olsun, sonuç her yerde aynıdır: Bu pek büyük başarısından dolayı burjuvazinin her fırsatta kendini yüceltmesine refakat eder biçimde en rezilane ara sokaklar ve dar yollar ortadan kalkar, ama – hemen başka bir yerde, ve çoğunlukla en yakın mahallede tekrar ortaya çıkarlar.

İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu’nda Manchester’in 1843 ve 1844’ teki durumuyla bir görünümünü vermiştim. O zamandan bu yana kentin merkezinden geçen demiryolunun yapımı, yeni yollar yapımı ve büyük kamu ve özel binaların dikilmesi orada tanımlanmış olan en kötü mahallelerden bazılarını ortasından bölmüş, ortaya çıkarmış, ve düzeltilmiş, ve diğerlerini tümüyle ortadan kaldırmıştır; her ne kadar ^[sayfa 417] dar sağlık-inzibatı denetimi o zamandan bu yana daha sertleşmişse de, onların pek çoğu hâlâ aynı durumda, ya da o sırada olduklarından daha da beter harap olmuş bir durumdadır. Öte yandan, nüfusunda o zamandan bu yana yarıdan fazla bir artış görülen kentin muazzam gelişmesi sayesinde, o zamanlar hâlâ havadar ve temiz olan mahalleler, şimdi, kentin en kötü tanınan mahallelerinin eski durumları kadar sıkışık, kirliliği ve şişmiş bir durumdadır. İşte size yalnızca bir örnek: kitabımın 80. sayfası ve devamında,* yıllardır Küçük İrlanda adı altında Manchester’in yüzkarası olan Medlick Nehri vadisinin dibinde yerleşmiş bir grup evi anlatmıştım. Küçük İrlanda çoktan yokolmuş ve şimdi yerinde yüksek bir temel üzerine kurulu bir tren istasyonu bulunmaktadır. Burjuvazi, Küçük İrlanda’nın mutlu ve sonal bir şekilde ortadan kalkışını büyük bir zafermişcesine böbürlenerek göstermektedir. Büyük kentlerimizde setler içine alınan büyük nehirlerin, genellikle her geçen yıl kolayca açıklanabilecek nedenlerle daha yaygın sellere yolaçtıkları gibi, geçen yaz da büyük bir sel baskını oldu. Ve o zaman, Küçük İrlanda’nın hiç bir şekilde ortadan kalkmadığı, ama yalnızca Oxford Caddesinin Güney yakasından Kuzey yakasına kaydığı ve gelişmeye devam ettiği ortaya çıkmıştı. Manchester’deki radikal burjuvazinin organı olan *Manchester Weekly Times*’in 20 Temmuz 1872 sayısında neler yazdığını görelim:

* Bkz: K. Marx and F. Engels, *On Britain*, s. 94. -Ed.

“Medlock’un aşağı vadisi sakinlerinin geçen cumartesi başına gelen felaketin, iyi *bir* sonucu olacağı, yani halkın dikkatinin belediye yetkililerimizin ve belediye sağlık komitemizin burnunun dibinde çoktan beri müsamaha edilen tüm sağlık yasalarının bu açıkça çiğnenmesine yöneleceği umulmaktadır. Dn sabah baskımızda çıkan şiddetli bir makale, selin eriştiği Charles Street ve Brook Street yakınlarındaki bazı bodrum konutlarının rezilane durumlarını, yeterince güçlü olmamakla birlikte açığa çıkarmıştır. Bu makalede değinilen bir avlunun ayrıntılı incelemesi onlar hakkında yapılan bütün beyanları doğrulamamızı, ve bu avludaki bodrum katı konutlarının çok önceden kapatılmış olması ya [sayfa 418] da insan barınağı olarak hiç bir zaman müsamaha edilmemiş olması gerektiğini ileri sürmemizi mümkün kılmıştır. Squire’s Court, Charles Street ve Brook Street’in köşesinde yedi ya da sekiz evden oluşmaktadır. Bir yaya Brook Street’in en aşağı kısmından demiryolu geçitinin altından her gün dahi geçebilir ve hiç bir zaman çok aşağılarda, ayaklarının altında, mağaralarda insanoğlunun yaşadığını hayal edemez. Avlunun kendisi halkın gözünden saklanmıştır ve ancak yoksullukları nedeniyle bu mezar ıssızlığında barınak aramak zorunda olanlar için erişilebilir niteliktedir. Medlock’un havuzlar arasına kapatılmış olan genellikle durgun suları normal düzeyini aşmasa bile bu konutların zeminleri nehir yüzeyinin ancak birkaç santim üzerindedir. Büyük bir sağnak yağış, pis, iğrenç suları drenajlardan yukarı çıkarıp, odaları, her selin gerisinde armağan olarak bıraktığı şekilde öldürücü gazlarla doldurabilir. ... Squire’s Court, Brook Street’teki evlerin oturulmayan bodrumlarından da daha düşük bir düzeydedir ... ve sokak düzeyinin 20 fit altındadır, ve cumartesi günü drenajlardan yükselen zararlı sular çatılara erişmiştir. Bunu biliyorduk ve dolayısıyla orayı ya boş ya da yalnızca pis duvarları yıkayan ve evi dezenfekte eden sağlık yetkililerinin işgalinde bulacağımızı umuyorduk. Bunun tersine, bir berberin bodrum evinde ... bir köşede yatan bir yđın ryen pisliği bir tekerlekli elarabasına krelemeye

uğraşan bir adam gördük. Bodrumu azçok temizlenmiş olan berber bizi daha da aşağıda elinden gelse basına haber vereceğini, ve kapatılmalarını talep edeceğini ileri sürdüğü bazı meskenlere gönderdi. Ve böylece sonunda çamaşır teknesinde uğraşan güçlü ve sağlıklı görünüşlü bir İrlandalı kadını bulduğumuz Squire's Court'a geldik. O ve bir gece bekçisi olan kocası, bu avluda altı yıl yaşamışlardı ve kalabalık bir aileleri vardı. ... Yeni terkettikleri evde su hemen hemen tavana kadar yükselmişti. Pencere kırılmış ve mobilyalar tamamıyla harap olmuştu. Adam, evde yaşayanın, her iki ayda bir kireç badana yaparak, kokunun dayanılmaz hale gelmesini önlediğini söyledi. ... Daha sonra gittiği iç avluda, muhabirimiz, arka duvarları, şimdi tanımlanan evlerin arka duvarlarına bitişik üç ev buldu. Bu üç evden ikisinde oturuluyordu. Oradaki pis koku öylesine korkutucuydu ^[sayfa 419] ki, en sağlıklı insan bile çok kısa bir zamanda midesinden rahatsızlanabilirdi. ... Bu iğrenç delikte, perşembe gecesi (suyun yükseldiği ilk gün) burada uyumuş olan yedi kişilik bir aile yaşıyordu. Ya da, kadının hemen düzelttiği gibi, uymamışlardı, çünkü o ve kocası berbat koku nedeniyle gecenin büyük kısmında sürekli olarak kusmuşlardı. Cumartesi günü çocuklarını dışarı taşımak için göğüs hizasındaki su içinde yürümek zorunda kalmışlardı. Ayrıca kadın, oranın, domuzların yaşamasına dahi elverişli olmadığı kanısındadır, ancak düşük kira nedeniyle –haftada bir sterlin altı peni– ve kocası son zamanlarda hastalık yüzünden çok işsiz kaldığı için onu tutmuştur. Bu avlunun ve vakitsiz bir mezardaymışçasına içine dolmuş olan sakinlerinin gözlemci üzerindeki görünümü mutlak bir çaresizlikti. Bu arada, belirtmek zorundayız ki, gözlemlerimize göre, Squire's Court –muhtemelen aşırı bir örnek olmakla birlikte– o mahalde, süregelen varlıklarını sağlık komitemizin izin vermekte kendini haklı gösteremeyeceği diğer pek çok yerin tipik örneğinden başka bir şey değildir. Bu yerler ileride kiralanırsa, komite bir sorumluluk yüklenmekte ve bütün çevre, ciddiyetini artık tartışmayacağımız bir salgın hastalık tehlikesine maruz bira-

kılacaktır.”

Bu, burjuvazinin konut sorununu uygulamada nasıl çözümlendiğinin çarpıcı bir örneğidir. Kapitalist üretim biçiminin işçilerimizi her gece içine kapattığı hastalıkların üreme yeri, rezilane delik ve bodrumlar ortadan kaldırılmamıştır; yalnızca *başka yere kaydırılmıştır!* Onları ilk yerinde yaratmış olan aynı ekonomik zorunluluk *daha sonraki* yerinde de yaratmaktadır. Kapitalist üretim biçimi varolmaya devam ettiği sürece, konut sorununun, ya da işçilerin yazgısını etkileyen herhangi bir başka toplumsal sorunun tek başına çözümleneceğini ummak budalalıktır. Çözüm, kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılmasında ve bütün geçim araçlarına ve iş araçlarına bizzat işçi sınıfının elkoymasında yatmaktadır. [sayfa 420]

ÜÇÜNCÜ KISIM
PROUDHON VE KONUT SORUNU
ÜZERİNE EK

I

VOLKSTAAT'İN 86. sayısında A. Mülberger, benim tarafımdan gazetenin 51. sayısında ve daha sonraki sayılarında eleştirilen makalelerin yazarı olduğunu açıklamaktadır.* Yanıtında^[250] beni öylesine bir seri *suçlamaya boğmakta* ve aynı zamanda bütün sorunları öylesine birbirine karıştırmaktadır ki, ister-istemez onu yanıtlamak zorunda kalıyorum. Ne yazık ki, büyük ölçüde bizzat Mülberger'in beni zorla soktuğu kişisel polemik alanında verilecek olan yanıtlama genel bir ilgi sağlamak üzere, Mülberger'in bir kez daha bütün bunların "ne kendisi, ne de *Volkstaat*'ın öteki okurları için esas olarak yeni bir şey içermediği"ni söylemesi tehlikesini de göze alarak, esas noktaları bir kez daha ve mümkünse öncekinden daha

* Bkz: Bu cildin 364-386. sayfaları. -Ed.

açık bir şekilde sunacağım.

Mülberger eleştirimin biçim ve kapsamından yakınmaktadır. Biçim açısından o sırada sözkonusu makaleyi kimin yazdığını dahi bilmediğimi söyleyerek yanıtlamak yeterlidir. Dolayısıyla, yazarlarına karşı herhangi bir kişisel “önyargı” sözkonusu olamaz; makalelerde ortaya konan konut sorunu çözümüne karşı ise, uzun süre önce onu Proudhon’dan tanıdığım, ve o konudaki kanım kesinlikle belirlenmiş olduğu için kuşkusuz “önyargı”lıydım.

Dostum Mülberger ile eleştirimin “tonu” üzerine tartışacak değilim. Benim kadar uzun süre hareket içinde olunca, saldırılara karşı oldukça kalın bir deri geliştirilir, ve dolayısıyla kolaylıkla diğerlerinde de aynısının varolduğu varsayılır. Mülberger’in zararını telafi edebilmek için bu kez “ton”umu derisinin duyarlığına uygun biçimde ayarlamaya çalışacağım.

Mülberger, onun bir prudoncu olduğunu söylediğim için özel bir acılığa yakınmakta ve prudoncu olmadığını ileri sürmektedir. Doğal olarak ona inanmam gerekir, ama sözkonusu makalelerin – yalnızca onlarla yetinmek zorundaydım– [sayfa 421] katıksız prudonculuktan başka bir şey içermediğini tanıtlayacağım.

Ama Mülberger’e göre, Proudhon’u da “hafiflikle” eleştirmiş ve ona ciddi bir haksızlık yapmışım.

“Küçük-burjuva Proudhon’un öğretisi, Almanya’da, ondan bir satır dahi okumamış, pek çokları tarafından dahi benimsenen, genel kabul görmüş bir dogma haline gelmiştir.”

Yirmi yıldan beri Latince kökenli dilleri konuşan işçilerin Proudhon’un eserlerinden başka zihinsel gıdalan olmamasından üzüntülerimi dile getirdiğim zaman, Mülberger, bunu, Latin işçileri açısından, “Proudhon tarafından formüle edilen ilkeler hemen her yerde hareketin itici ruhu”dur, diye yanıtlamaktadır. Bunu reddetmek zorundayım. İlk olarak, işçi sınıfı hareketinin “itici ruhu” hiç bir yerde “ilkeler”de değil, her yerde büyük sanayi gelişmesinde, ve onun etkilerinde, yani bir yandan sermaye, öte yandan da proletarya birikimi ve yoğunlaşmasında yatmaktadır. İkinci olarak, Latin ülkelerinde Proudhon’un sözde “ilkeler”inin Mülberger’in onlara atfettiği belirleyici rolü oynadığını; “anarşizm, *forces économiques** örgütlenmesi, *liquidation sociale*** vb. ülkelerinin orada ... devrimci hareketin gerçek taşıyıcıları haline geldiği”ni söylemek doğru

olmaz. Her derde deva prudoncu ilacın, Bakunin tarafından sunulan daha acemice bir biçimde ancak bir miktar etkinlik kazandığı İspanya ve İtalya hariç, uluslararası işçi sınıfı hareketini bilen, herhangi bir kimsenin Fransa’da prudoncular sayıca oldukça önemsiz bir mezhep oluştururken işçi sınıfının çoğunluğu Proudhon tarafından *Liquidation sociale* ve *Organisation des forces économiques**** başlıklar altında hazırlanan toplumsal reform plan ile herhangi bir ilişkiyi reddettikleri pek ünlü bir olgudur. Bu, öteki şeyler yanısıra, Komünde gösterilmiştir. Her ne kadar prudoncular Komünde güçlü bir şekilde temsil edilmişlerse de, eski toplumun tasfiye edilmesi ya da ekonomik güçlerin Proudhon’un önerileri uyarınca örgütlenmesi yolunda en ufak bir çaba gösterilmemiştir. Tam tersine, bütün ekonomik önlemlerde “itice [sayfa 422] ruh”un herhangi bir “ilkelere” grubu değil, ama basit, pratik gereksinmeler olması Komüne büyük onur verir. Ve dolayısıyla bu önlemler –fırınlarda gece çalışmasının kaldırılması, fabrikalarda para cezalarının yasaklanması, kapatılmış fabrikalar ve atölyelere elkonması ve işçi birliklerine devredilmesi– hiç bir şekilde prudonculuk ruhuna değil, ama kesinlikle Alman Bilimsel Sosyalizminin ruhuna uygundur. Prudoncuların uygulayabildiği tek toplumsal önlem, Fransız Bankasına *elkonması* kararıydı, ve bu da Komünün yıkılışı nedenlerinden biridir. Aynı şekilde blankici olarak adlandırılanlar da yalnızca siyasal devrimciler olmaktan çıkıp –blankici göçmenlerin Londra’da bildirileri**** *Internationale et Révolution*’da yaptıkları gibi– belirli bir programla sosyalist işçi gurubu haline dönüşmek için bir çabada buldukları zaman toplumun kurtuluşu için prudoncu planın “ilkelere”ni ileri sürmemişler, ama, Alman bilimsel sosyalizminin proletaryanın siyasal eyleminin ve sınıfların ve onlarla birlikte devletin ortadan kaldırılmasına geçiş olarak [proletarya] diktatörlüğünün gerekliliği üzerine görüşlerini –*Komünist Manifesto*’da***** ve o zamandan bu yana sayısız vesileyle zaten dile getirilmiş olanlar gibi görüşleri–

* Ekonomik güçler. -ç.

** Toplumsal tasfiye. -ç.

*** Ekonomik güçlerin örgütlenmesi. -ç.

**** Engels, bu bildiriği “*Programm der blanquistischen Komune Flüchtlinge*” (“Blankici Komün Göçmenleri Programı”), *Internationals aus dem Volksstaat*, s. 40-46, Berlin 1894 adlı makalesinde incelemiştir. -Ed.

***** Bkz: *Seçme Yapıtlar*, 1, s. 142-145, 153-155. -Ed.

hemen hemen aynen benimsemişlerdir. Ve eğer Mülberger Almanların Proudhon’u küçümsemelerinden hareketin Latin ülkelerinde “Paris Komününe kadar” bir kavrayış eksikliği içinde olduğu sonucunu çıkarırsa, bu eksikliğin kanıtı olarak bize Latin tarafından hangi yapıtın, Komünü, Alman Marx tarafından yazılmış olan *Address of the General Council of the International on the Civil War in France* kadar yaklaşık olarak dahi olsun doğru anlayıp tanımlandığını söylesin.

İşçi sınıfı hareketinin dolaysız olarak prudoncu “ilkeler”in etkisi altında olduğu tek ülke Belçika’dır ve tam bunun sonucu olarak Belçika hareketi, Hegel’in diyeceği gibi, “hiç bir şeyden, hiç bir şey yoluyla hiç bir şey”^[266] varmaktadır. [sayfa 423]

Yirmi yıl boyunca Latin ülkeleri işçilerinin dolaylı ya da dolaysız olarak kafaca, yalnızca Proudhon ile beslenmelerini bir şanssızlık saydığım zaman, Proudhon’un –Mülberger’in “ilkeler” olarak adlandırdığı– reform reçetesinin tümüyle mitsel egemenliğini değil, ama onların mevcut topluma yönelik ekonomik eleştirilerinin tümüyle yanlış prudoncu deyimler ile bozulduğunu ve siyasal eylemlerinin prudoncu etkilerle acemileştirildiğini kastetmiştim.

Böylece “prudonlaştırılmış Latin ülkeleri işçileri”nin, her durum ve koşulda, Alman bilimsel sosyalizminin kesinlikle Latinlerin Proudhon’u anladığından daha iyi anlayan Alman işçilerinden “daha fazla devrim yolunda olup olmadıklarını” ancak “*devrim yolunda olmanın*” gerçekte ne anlama geldiğini öğrendikten sonra yanıtlayabileceğiz. “Hıristiyanlık, gerçek inan, Tanrının merhameti yolunda” olan kişilerden sözedildiğini duyduk. Ama bütün hareketlerin en şiddetlisi olan devrimin “yolunda olmak”? O halde, “devrim” bir dogmatik din midir ki, kişi ona inansın?

Ardından, Mülberger, beni, makalesinin açık ifadesine karşın, konut sorununun yalnızca işçi sınıfına özgü bir sorun olduğunu iddia etmekle suçluyor.

Bu kez Mülberger gerçekten haklı. Sözkonusu pasajı gözden kaçırdım. Onu gözden kaçırmak benim sorumsuzluğumdur, çünkü bu, tezimin esas eğiliminin en belirgin bir özelliği idi. Mülberger açık sözcüklerle gerçekte şunu yazmaktadır:

“Çok sık ve yaygın bir biçimde *sınıf politikası izlemek, sınıf egemenliği için çaba göstermek ve benzeri*

gibi *gültünç* saçmalamalarla karşı karşıya kaldığımız için, ilk olarak ve açıkça konut sorununun hiç bir şekilde yalnız proletaryayı etkileyen bir sorun olmadığını, ama, *tam tersine, oldukça önemli ölçüde asıl orta sınıfları*, küçük tüccarı, küçük-burjuvaziyi, tüm bürokrasiyi ilgilendirdiğini önemle belirtmek isteriz. ... Konut sorunu toplumsal reformun, bir yandan *proletaryanın çıkarları*, öte yandan da toplumun *asıl orta sınıflarının çıkarlarının mutlak iç özdeşliğini* açığa çıkaran bir husustur, orta sınıflar da kiralanmış meskenin ezici bağları altında en az proletarya kadar, ve *muhtemelen daha fazla* sıkıntı çekmektedirer. ... Bugün toplumun asıl [sayfa 424] orta sınıfları, genç, canlı ve enerjik işçi partisi ile ittifak halinde, toplumun değiştirilmesi sürecine, *nimetlerinden en başta onların yararlanacağı* bir değişime, katılmak için ... yeterli güç toplayabilme sorunu ile karşı karşıyadırlar.”

Dolayısıyla dostumuz Mülberger burada aşağıdaki hususları belirtmektedir:

1. “Biz” herhangi bir “sınıf politikası” izlemiyoruz ve “sınıf egemenliği” için çabalamıyoruz. Ama Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi, yalnızca bir *işçi partisi* olduğu için, zorunlu olarak, bir “sınıf politikası”, işçi sınıfının politikasını, izlemektedir. Herbir siyasal parti de, devlette kendi yönetimini kurmaya yöneldiği için, aynı nedenle Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi de zorunlu olarak *kendi* yönetimini, işçi sınıfının yönetimini, dolayısıyla “sınıf egemenliği”ni, kurmaya çabalamaktadır. Ayrıca, İngiliz çartistlerden bu yana, *her* gerçek proletarya partisi, bir sınıf politikasını, proletaryanın bağımsız bir siyasal parti olarak örgütlenmesini mücadelesinin birincil koşulu, ve proletarya diktatörlüğünü, mücadelenin en yakın amacı olarak öne sürmüştür. Bunu “saçma” olarak niteleyerek Mülberger, kendisini, proletarya hareketinin dışına ve küçük-burjuva sosyalizmi kampı içine sokmaktadır.

2. Konut sorunu, yalnızca bir işçi sınıfı sorunu değil, ama “asıl orta sınıfları”, ondan “en az” proletarya kadar “ve muhtemelen daha fazla” sıkıntı çektiği için küçük-burjuvaziyi de “oldukça önemli ölçüde ilgilendirmektedir”. Herhangi bir kimse, eğer küçük-burjuvazinin bir açıdan dahi olsa, “proletaryadan belki de daha fazla” sıkıntı çektiğini iddia ederse, küçük-burjuva sosyalistleri arasında

sayıldığından ötürü yakınmaya hakkı yoktur. Dolayısıyla, şunları dediğim zaman Mülberger'in yakınmaya hakkı var mı:

“Proudhon'un da dahil olduğu küçük-burjuva sosyalizmi, işte çoğunlukla, işçi sınıfının öteki sınıflarla ve özellikle küçük-burjuvazi ile birlikte katlanmak zorunda kaldığı bu gibi zorluklarla uğraşmayı yeğlemektedir. Ve dolayısıyla, Alman, prudoncularımızın esas olarak gördüğümüz gibi hiç bir şekilde yalnızca bir işçi sınıfı sorunu olmayan konut sorununa eğilmesi hiç de raslantı değildir.”

3. Toplumun “asıl orta sınıflarının” çıkarları ile [sayfa 425] proletaryanın çıkarları arasında bir “mutlak iç özdeşlik” vardır, ve toplumun gelecekteki değiştirilmesi sürecinin “nimetlerinden her şeyden önce yararlanacak” olan proletarya değil, asıl bu orta sınıflardır.

Dolayısıyla işçiler gelecekteki toplumsal devrimi “her şeyden önce” küçük-burjuvazinin çıkarları için yapacaklardır, ve, ayrıca, küçük-burjuvazinin çıkarları ile proletaryanıninkiler arasında mutlak bir iç özdeşlik vardır. Eğer küçük-burjuvazinin çıkarları işçilerinkiyle bir iç özdeşliğe sahipse, o halde işçilerinki de küçük-burjuvazinininkilerle bir iç özdeşliğe sahiptir. Küçük-burjuva görüş açısı dolayısıyla, hareket içinde, proletarya, görüş açısı kadar varolma hakkına sahiptir ve işte küçük-burjuva sosyalizmi olarak adlandırılan da bu hak eşitliği iddiasıdır.

Dolayısıyla, ayrı basımın 25. Sayfasında^[248] Mülberger'in “biz-zat kendi niteliği uyanınca bünyesinde üç etmeni: emek-edinme-mülk [etmenini] bileştirdiği için, ve bu üç etmenin bileşiminde, bireyin gelişme kapasitesine hiç bir engel koymadığı için” “küçük sanayii” “toplumun gerçek *dayanağı*” olarak övmesi; ve modern sanayii, özellikle normal insanoglunun yetiştirildiği bu bakım yurdunu yıkmak ve “sürekli olarak kendini yenileyen mert bir *sınıftan*, kaygılı bakışlarını nereye çevireceğini bilemeyen bilinçsiz bir insan *sürüsü* yaratmakla” suçlaması pekâlâ tutarlıdır. Küçük-burjuvazi, dolayısıyla Mülberger için örnek insanoğlu, ve küçük sanayi, Mülberger'in örnek üretim biçimidir. O halde onu küçük-burjuva sosyalistleri arasına soktuğum zaman ona iftira mı etmiş oldum?

Mülberger, Proudhon için tüm sorumluluğu reddettiğinden, burada Proudhon'un reform planının nasıl toplumun bütün üyelerini küçük-burjuva ve küçük köylülere dönüştürmeyi amaçladığını daha fazla tartışma anlamsız olacaktır. Küçük-burjuvazi ve işçilerin çıkarları arasındaki iddia edilen özdeşlikle uğraşmak da aynı şekilde

gereksiz olacaktır. Gerekli olan ise zaten *Komünist Manifesto*'da bulunabilir. (Leipzig baskısı, 1872, s. 12 ve 21.)

İncelememizin sonucu, dolayısıyla, “küçük-burjuva ^[sayfa 426] Proudhon miti” ile küçük-burjuva Mülberger gerçeğinin yanyana görünmesidir.

II

Şimdi esas noktalardan birine geliyoruz. Mülberger'in makalelerini ekonomik ilişkileri Proudhon tarzında yasal terminolojiye çevirerek tahrif etmekle suçlamıştım. Bunun bir örneği olarak, Mülberger'in aşağıdaki sözlerini almıştım:

“Bir kez yapıldıktan sonra, ev, gerçek değeri, sahibine, çok önceden kira biçiminde fazlasıyla ödenmiş olmasına karşın, toplumsal emeğin belirli bir bölümü için bir *kalıcı yasal tasarruf hakkı* hizmeti görür. Dolayısıyla, örneğin elli yıl önce yapılmış olan bir ev, bu dönem içerisinde, kira kazancıyla, ilk maliyet fiyatının iki, üç, beş, on ve daha çok katı fazlasını karşıladığı *anlaşılmaktadır*.”

Mülberger şimdi şöyle yakınıyor:

“Bu *basit, ciddi olgunun dile getirilişi*, Engels'in beni evin nasıl “yasal tasarruf hakkı” haline geldiğini anlatmam gerektiği –ki bu benim görev kapsamının oldukça dışında kalıyordu– konusunda uyarmasına neden oluyor. ... *Tanımlama* bir şeydir, *açıklama* başka bir şey. Proudhon ile birlikte toplumun ekonomik yaşamından bir *adalet kavramının* etkisi altında olması gerektiğini söylediğim zaman, günümüz toplumunu, bütün adalet kavramlarının değil, ama *devrimin adalet kavramının* eksik olduğu bir toplum olarak *tanımlıyorum* ki, bu olguyu, Engels'in kendisi de itiraf edecektir.”

Şimdilik yapılmış olan evden ayrılmayalım. Ev, bir kez kiraya verildikten sonra onun üzerinden yapılan kâr da dahil olmak üzere, arsa kirası, onarım masrafları, ve yatırımların yapım sermayesinin faizini, kira şeklinde karşılamaktadır; ve koşullara bağlı olarak tedicen ödenen kira ilk maliyet bedelinin iki, üç, beş katı ya da on katına varmaktadır. Bu, dostum Mülberger, “basit, ciddi olgunun”, bir ekonomik “olgu”nun “dile getirilmesidir”; ve eğer biz, onun “nasıl olup da” varolduğunu öğrenmek istersek, araştırmamızı ekonomik alan-

da yapmalıyız. Dolayısıyla, bu olguya biraz daha yakından bakalım ki, artık bir çocuk dahi onu yanlış [sayfa 427] anlamasın. Bilindiği gibi, meta satışı, sahibinin kullanım-değerinden vazgeçmesi ve değişim-değerini cebine atması gerçeğinden oluşmaktadır. Metaların kullanım-değeri, diğer şeyler yanısıra, tüketimleri için gerekli değişik dönemler bakımından da birbirinden farklı olmaktadır. Bir somun ekmek bir günde tüketilmekte, bir pantolon bir yılda, ve bir ev yüz yılda eskimektedir. Bu nedenle, dayanıklı metalar açısından, bunların kullanım-değerini parça parça ve her seferinde belirli bir dönem için satma, yani *kiralama* olanağı doğurmaktadır. Dolayısıyla parça parça satış, değişim-değerini ancak tedricen gerçekleştirmektedir. Yatırılan sermayenin geri ödenmesi ve ona tahakkuk etmiş faizden vazgeçmenin bir tazminatı olarak satıcı, hiç bir şekilde keyfi biçimde değil, ekonomi politik yasaları uyarınca belirlenen, daha yüksek bir fiyat, faiz almaktadır. Yüz yılın sonunda ev tüketmiş, eskimiş, ve artık oturulamaz haldedir. Şimdi, ev için ödenen toplam kiradan aşağıdakileri çıkaralım: 1) sözkonusu dönemde kaydetmiş olabileceği herhangi bir artışla birlikte arsa kirası, ve 2) cari onarımlar için harcanan miktarı çıkarırsak, bakiyenin ortalama olarak aşağıdakilerden oluştuğunu görürüz: 1° ilk olarak eve yatırılmış olan yapım sermayesi, 2° bunun kân, ve 3° tedricen vadesi gelen sermaye ve kâr faizi. Şimdi, bu dönemin sonunda kiracının evi olmadığı doğrudur, ama ev sahibinin de yoktur.

Ev sahibi yalnızca (ona ait olması koşuluyla) arsaya ve onun üzerindeki, artık bir ev olmayan yapım malzemesine sahiptir. Ve her ne kadar bu arada ev “ilk maliyetini beş ya da on katı karşılayan” bir miktar yaratmışsa da, bunun yalnızca arsa kirasındaki artıştan ileri geldiğini göreceğiz. Bu, Londra gibi ev sahibi ile arsa sahibinin çoğunlukla aynı kişiler olduğu büyük kentler için doğrudur. Böylesine muazzam kira artışları, yapım mahallerindeki arsa kiralarnın hemen hemen aynı kaldığı çiftçilikle uğraşan bir köyde değil, hızla büyüyen kentlerde ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de çok bilinen bir olgudur ki, arsa kirasındaki artışlar dışında, ev kiralarnı ortalama olarak ev sahibine yılda yatırılmış sermayenin (kâr dahil) yüzde-yedisinden fazlasını sağlamamaktadır, ve bu miktardan onanın giderlerinin, vb. ödenmesi gerekir. Kısaca, uygulamada işçiler kira anlaşması ile, aynı basımın 4. sayfasında* ele aldığını, [sayfa 428] burjuva aldatmacasının binlerce biçiminden biri olarak yüzyüze gelir-

ken, bir kira anlaşması, teorik olarak işçi açısından emek-gücünün alım ve satımını ilgilendirenler istisna edilirse herhangi bir diğer meta alışverişinden daha az ya da fazla önemli olmayan alelade bir meta alışverişidir. Ama orada tanıtladığı gibi bu biçimde ekonomik düzenlemeye tâbidir.

Öte yandan Mülberger kira anlaşmasını (ayrı basımın 19. sayfasında) yalın “keyfilik”ten başka bir şey değilmiş gibi düşünmekte, ve ona tersini tanıtladığım zaman “ne yazık ki yalnızca zaten bildiği şeyleri” söylediğimden yakınmaktadır.

Ancak ev kirası üzerine yapılan bütün ekonomik araştırmalar kiralanmış meskenlerin ortadan kaldırılmasını “devrimci düşüncenin doğurduğu en verimli ve görkemli amaçlardan biri” haline dönüştürmemizi mümkün kılmaz. Bunu gerçekleştirmek için ciddi ekonominin bu basit olgusunu gerçekten çok daha ideolojik olan hukuk bilimi alanına aktarmalıyız. “Ev”, ev kirasına “kalıcı bir yasal tasarruf hakkı hizmeti görmekte”, ve “*dolayısıyla bunun sonucu olarak*” bir evin değeri kira ile iki, üç, beş ya da on misli geri ödelebilmektedir. “Yasal tasarruf hakkı” bunun gerçekten nasıl olduğunu keşfetmemize zerre kadar yardımcı olmamaktadır, ve dolayısıyla ben de demiştim ki, Mülberger, bunun gerçekten *nasıl* “olduğunu” ancak evin nasıl bir yasal tasarruf hakkı haline geldiğini araştırarak bulabilir. Bunu, ancak, egemen sınıfın onu onayladığı yasal ifade çerçevesinde tartışacak yerde, benim yaptığım gibi, ev kirasının *ekonomik* niteliğini inceledikten sonra ancak keşfediyor. Kiranın kaldırılması için ekonomik önlemlerin alınmasını öneren herkesin ilkönce ev kirası hakkında, onun, “kiracının sermayesi kalıcı tasarruf hakkı için ödediği haracı temsil ettiği”den biraz daha fazla bir şeyler bilmesi gerekir. Bunu Mülberger “Tanımlama bir şeydir, açıklama başka bir şeydir” diye yanıtlamaktadır.

Böylece evi, hiç bir şekilde sonsuz olmamakla birlikte, ev kirasına, kalıcı ve yasal tasarruf hakkı şekline dönüştürdük. [sayfa 429] Nasıl “oluşursa” oluşsun, bu yasal tasarruf hakkı sayesinde evin ilk değerinin birkaç katını kira biçiminde sağladığını gördük. Yasal terminolojiye geçiş sayesinde ekonomiden mutlu bir şekilde öylesine uzaklaştık ki, bir evin gayrisafi kira ile değerinin tedicen birkaç katının ödenmesi olgusundan başka bir şey göremiyoruz. Yasal terimler içinde düşünüp konuştuğumuzda, bu olguya, hak, adalet ölçü birimi uygulanıyor ve onun *haksız* olduğunu, o her ne ise “dev-

rimin hak kavramı” ile bağdaşmadığını ve dolayısıyla yasal tasarruf hakkının bir işe yaramadığını keşfediyoruz. Ayrıca aynı şeyin faiz getiren sermaye ve kiralanmış tarımsal toprak için de geçerli olduğunu keşfediyoruz, ve artık bu mülk sahibi sınıfları, ötekilerden ayırmak ve ayrıcalıklı muameleye tâbi tutmak için mazerete sahibiz. Bu, şu istemleri içermektedir: 1° sahibinin vazgeçme ihbarı verme hakkından, malının geri verilmesini isteme hakkından yoksun bırakılması; 2° kiralayana, yani borçlu ya da kiracıya, kendisine ait olmayan, ancak ona devredilen nesnenin bedelsiz kullanımının verilmesi, 3° sahibine uygun bir dönem içinde faizsiz ödeme yapılması. Ve bununla prudoncu “ilkeler”i bu açıdan tamamlamış oluyoruz. Bu Proudhon’un “toplumsal tasfiye”sidir.

Bu arada, bütün bu reform planının, onların küçük-burjuva ve küçük köylü durumlarını pekiştirdiği için, hemen hemen yalnızca küçük-burjuva ve küçük köylülere yarayacağı açıktır. Dolayısıyla, Mülberger’e göre efsanevi bir kişilik olan “küçük-burjuva Proudhon”, burada birdenbire çok somut bir tarihsel varlık haline gelmektedir.

Mülberger devam ediyor:

“Proudhon ile birlikte toplumun ekonomik yaşamının bir *adalet kavramının* etkisi altında olması gerektiğini söylediğim zaman, günümüz toplumunu, bütün adalet kavramlarının değil, ama devrimin adalet kavramının ek-sik olduğu bir toplum olarak *tanımlıyorum* ki, bu olguyu, Engels’in kendisi de itiraf edecektir.”

Ne yazık ki Mülberger’e bu iyiliği yapacak durumda değilim. Mülberger toplumun bir adalet kavramının etkisi altına girmesi *gerektiğini* talep etmekte ve buna tanımlama demektedir. Bir mahkeme bana bir borcun ödenmesini talep eden bir ihbarname ile bir icra memuru yollarsa, Mülberger’e [sayfa 430] göre, beni borcunu ödemeyen bir adam olarak *tanımlamaktan* başka bir şey yapmış olmuyor! Tanımlama bir şeydir, küstahça bir istem başka bir şey. Ve bilimsel sosyalizmi ile Proudhon arasındaki temel fark, işte tam da burada yatmaktadır. Biz ekonomik ilişkileri oldukları gibi ve geliştikleri gibi tanımlıyoruz –ve Mülberger’in tersine, bir şeyin her gerçek tanımı, aynı zamanda onun bir açıklamasıdır–, ve kesinlikle ekonomik olarak, onların gelişmelerinin aynı zamanda bir toplumsal devrimin unsurlarının gelişmesi olduğunu tanıtladık: bir

yandan yaşam koşullarını zorunlu olarak toplumsal devrime yönelen bir sınıfın, proletaryanın ve öte yandan da kapitalist toplum çerçevesi ötesinde büyümüş olduğu için bu çerçeveyi zorunlu olarak çatlatacak olan, ve aynı zamanda bizzat toplumsal ilerlemenin çıkarı uyarınca sınıf farklarını ilk ve son kez ortadan kaldıracak araçları sunan üretim güçlerinin gelişmesi. Proudhon, tam tersine, günümüz toplumundan kendi ekonomik gelişme yasaları uyarınca değil, ama adalet hükümleri uyarınca kendini değiştirmesini istemektedir (“hak kavramı” ona değil Mülberger’e aittir). Proudhon ve onunla birlikte Mülberger’in *vaaz verdiği*ni ve yas tuttuğunu böylece tanıtıyoruz.

“Devrimin adalet kavramının” nasıl bir şey olduğunu kesinlikle tahmin edecek durumda değilim. Doğrudur, Proudhon, kendi “adalet”inin taşıyıcısı ve uygulayıcısı olan “devrim”den bir çeşit tanrıca yapıyor, ve böylelikle de 1789-94 burjuva devrimi ile gelecekteki proletarya devrimini birbirine karıştırmak gibi garip bir yanılaşa düşüyor. Özellikle 1848’den beri bunu hemen her çalışmasında yapıyor; yalnızca birini, yani *Devrimin Genel Fikri*’ni 1868 baskısının 39 ve 40. sayfalarını aktaracağım.* Ancak Mülberger, Proudhon için tüm sorumluluğu reddettiği için, “devrimin hak kavramını” Proudhon’dan açıklamama izin verilmiyor, ve dolayısıyla Mısır karanlığında kalıyoruz.

Mülberger devamla şöyle diyor:

“Ama ne Proudhon, ne de ben, mevcut haksız koşulları böylelikle *açıklamak* için ‘sonsuz adalet’e başvurmuşu-
yuz ve hatta, Engels’in bana affettiği gibi bu koşulların bu
adalete [sayfa 431] başvurularak düzeltilmesini dahi bek-
lemiyoruz.”

Mülberger, Proudhon’un “Almanya’da genellikle pek iyi bilinmediği” fikrine güvenmiş olmalı. Bütün çalışmalarında, Proudhon, tüm toplumsal, yasal, siyasal ve dinsel önermeleri, “adalet” ölçüsüyle ölçmekte ve “adalet” adını verdiği şeye uyup uymamasına bakarak reddetmekte ya da kabul etmektedir. *Ekonomik Çelişkiler*’inde** bu adalet hâlâ “sonsuz adalet”, “*justice éternelle*” olarak

* P. J. Proudhon, *Idée générale de la révolution du XIX siècle*, Paris 1868. -Ed.

** Proudhon’un *Système des contradictions économiques ou philosophie de misère*’ine atf yapılmaktadır. -Ed.

adlandırılmaktadır. Daha sonra, sonsuzluk hakkında hiç bir şey söylememekte, ama bu anlam, sorunun özünü oluşturmaktadır. Örneğin, Devrimde *ve Kilisede Adalet** 1858 baskısındaki aşağıdaki pasaj bütün üç ciltlik vaazın metnidir. (c. I, s. 42):

“Esas ilke, toplumların organik, düzenleyen, egemen ilkesi, bütün diğerlerini kendine tâbi kılan, koruyan, zapteden, cezalandıran, ve hatta gereksinme anında bütün isyankâr unsurları bastıran ilke nedir? Bu, din mi, ideal mi, yoksa *çıkar* mı? ... Benim fikrime göre bu ilke *adalettir*. Adalet nedir? *İnsanlığın esas özüdür*. Dünyanın başlangıcından beri ne olmuştur? Hiç bir şey. Ne olmalıdır? Her şey.”

İnsanlığın özü olan, adalet, *sonsuz* adalet değilse nedir? Şimdiye kadar gene de bir şey olmayan, ama her şey olması gereken, toplumların organik, düzenleyici, egemen temel ilkesi, bu bütün insanlık işlerinin ölçüleceği ölçü birimi, bütün anlaşmazlıklarda başvurulacak hakem değilse nedir? Ve ben, Proudhon’un ekonomik bilisizliği ve çaresizliğini, bütün ekonomik ilişkileri, ekonomik yasalar uyarınca değil, ama bu sonsuz adalet kavramına uyup uymamasıyla değerlendirerek gizlediğinden başka bir şey ileri sürdüm mü? Ve eğer Mülberger “modern toplumun yaşantısındaki bütün bu değişikliğin” “*bir hak kavramının* etkisi altında olması”nı, “yani her yerde *kesin adalet gerekleri* uyarınca yürütülmesi”ni talep ederse, Mülberger ile Proudhon arasındaki fark nedir? Ben mi okuyamıyorum, Mülberger mi yazamıyor?

Mülberger şöyle devam ediyor: “Proudhon, insan toplumundaki itici esas ruhun, yasal [sayfa 432] değil, ekonomik ilişkiler olduğunu Marx ve Engels kadar bilmektedir; ayrıca, bir halk arasındaki belirli hak kavramlarının ekonomik ilişkilerin –ve özellikle üretim ilişkilerinin– ancak ifadesi, görüntüsü ve ürünü olduğunu da bilmektedir. ... Bir deyişle, Proudhon için hak, tarihsel olarak gelişen bir ekonomik üründür.”

Proudhon bütün bunları biliyorsa (Mülberger tarafından kullanılan açık olmayan ifadeleri görmezden gelmeye ve iyi niyetini kabul etmeye hazırım), Proudhon hepsini “Marx ve Engels kadar”

* P. J. Proudhon, *De Ja Justice dans la révolution et dans l’église*, t. 1-3, Paris 1858, - Ed.

biliyorsa üzerinde tartışacak ne kalır? Sorun odur ki, Proudhon'un bilgisine ilişkin durum biraz değişik. Belli bir toplumun ekonomik ilişkileri ilk olarak kendilerini *çıklarlar* olarak göstermektedir. Şimdi, yapıtında biraz önce aktarılmış olan bölümde Proudhon o kadar sözcük ile "toplumların düzenleyici, organik, egemen temel ilkesinin, diğer hepsini kendine bağımlı kılan ilkenin" *çıklar* değil, *adalet* olduğunu söylüyor. Ve aynı şeyi bütün çalışmalarının bütün önemli bölümlerinde yineliyorsa da bu Mülberger'in şöyle devam etmesini engellemiyor:

"... Proudhon tarafından çok derinlemesine *Savaş ve Barış*'ta* geliştirilmiş olan ekonomik hak kavramı, Lassalle'ın *Kazanılmış Haklar Sistemi*'nin önsözünde öylesine yetkin bir biçimde dile getirilmiş olan o temel fikriyle tamamıyla çakışmaktadır."

Savaş ve Barış, Proudhon'un pek çok çocukça yapıtının hepsinin belki de en çocukçasıdır, ama bunun, Proudhon'un, tüm tarihsel olay ve fikirleri, tüm politikayı, felsefe ve dini, sözkonusu tarihsel dönemin maddi, ekonomik yaşam koşullarıyla açıklayan Alman materyalist tarih kavramını sözde anlayışının bir kanıtı olarak ileri sürülmesini beklemezdim. Kitap öylesine az materyalisttir ki, savaş kavramını bile, *yaratıcının* yardımına başvurmadan kuramıyor:

"Ancak, bizim için bu yaşam biçimini seçen yaratıcının, kendi amaçları vardı." (c. II, s. 100, 1869 baskısı.)

Kitabın hangi tarihsel bilgi üzerine dayandığı, Altın Çağın tarihsel olarak varolduğuna inanması gerçeğinden anlaşılmaktadır:

[sayfa 433]

"İnsan soyunun dünya yüzeyine seyrek dağıldığı ilk başlarda, doğa onun gereksinmelerini güçlük çekmeden karşılıyordu. O Altın Çağıydı, barış ve bolluk çağı." (Ibid., s. 102.)

Ekonomik görüş açısı en koyu bir *maltusçuluktur*:

"Üretim iki misline çıktığı zaman nüfus da kısa zamanda iki misline çıkacaktır." (s. 105.)

O halde bu kitabın materyalizmi nerede? Savaş nedeninin şimdiye kadar ve bundan böyle de "yoksulluk" olduğunu ileri sürmesindedir. (Örneğin, s. 143). Bräsig Amca,** 1848 konuşmasında,

* P. J. Proudhon, *La guerre et la paix*, t. 1-2, Paris 1869. -Ed.

sükunetle şu pek büyük sözleri söylediği zaman en az onun kadar yetkin bir materyalistti: “büyük yoksulluğun nedeni büyük *pauvreté*’dir.***”

Lassalle’ın *Kazanılmış Haklar Sistemi*, yalnızca hukuk bilimcisinin değil, aynı zamanda eski-hegelcilerin hayallerinin damgasını taşımaktadır. Sayfa VII’de, Lassalle, açıkça “*ekonomide* kazanılmış hak kavramının bütün gelişmenin itici gücü” olduğunu ileri sürmekte, ve “hakkın *kendi içinden* [ve, dolayısıyla, ekonomik önkoşullardan değil] gelişen bir rasyonel organizma” olduğunu tanıtlamaya çalışmaktadır. (s. IX.) Lassalle için bu, hakkı, ekonomik ilişkilerden değil, “hukuk felsefesinin yalnızca gelişmesi ve ifadesi olduğu, irade kavramının kendisinden” çıkarma sorunudur. (s. X.) O halde, bu kitabın yeri neresidir? Proudhon ile Lassalle arasındaki tek fark, Lassalle’ın gerçek bir hukukçu ve hegelci iken, Proudhon’un bütün öteki konularda olduğu gibi hukuk ve felsefede de, yalnızca bir amatör olmasındadır.

Sürekli olarak kendisiyle çelişme içersine düşmekle ün yapan bu adamın, Proudhon’un, arada bir fikirleri gerçeklere dayanarak açıkladığı görünümü veren beyanlarda bulunduğunu çok iyi biliyorum. Ancak, bu tür beyanlar, düşüncesinin temel eğilimi ile karşılaştırıldığı zaman önemli olmaktan uzaktır ve, ayrıca gerçekleştikleri zaman had safhada karışık ve doğuştan tutarsızdırlar.

Toplumun gelişmesinin çok ilkel, belirli bir aşamasında herkesin ortak üretim ve değişim koşullarına bağlı kılınmasını sağlamak ve ürünlerin, her gün yinelenen üretim, [sayfa 434] dağıtım ve değişim işlemlerini ortak bir kural altında toplamak gereği duyulmuştur Başlangıçta âdet olan bu kural kısa zamanda *yasa* haline gelmektedir. Yasa ile birlikte, onun korunmasıyla yükümlü organlar –kamu yetkesi, devlet– zorunlu olarak doğar. Daha ileri toplumsal gelişme ile, bu yasalar oldukça geniş kapsamlı bir yasal sistem haline dönüşmektedir. Bu yasal sistem daha karışık hale geldikçe ifade biçimi toplumun olağan ekonomik yaşam koşullarının dile getirildiği ifade biçiminden uzaklaşmaktadır. O, varlık nedenini ve daha ileri evriminin gerçekleşmesini ekonomik ilişkilerden değil,

** Bräsig Amca, Alman burjuva mizahçısı ve romancısı Fritz Reuter’in yapıtlarında yer alan bir komik karakter. -Ed.

*** Yoksulluk. -Ç.

ama kendi iç dayanaklarından, ya da isterseniz “irade kavramı”ndan alan bağımsız bir unsur gibi görünmektedir. İnsanlar kendilerinin hayvanlar dünyasından geldiklerini unuttukları gibi, haklarının kendi ekonomik yaşam koşullarından geldiğini de unutmaktadırlar. Yasal sistemin karışık, geniş kapsamlı bir bütün haline gelişmesiyle, yeni bir toplumsal işbölümü zorunlu hale gelir; bir profesyonel hukukçular örgütü geliştirmekte ve bunlarla hukuk bilimi doğmaktadır. Daha ileri gelişmesinde bu bilim çeşitli halkların ve çeşitli zamanların yasal sistemlerini belli ekonomik ilişkilerin bir yansıması olarak değil, ama kendi gerçekleştirmelerini, kendi içlerinde bulan sistemler olarak kıyaslamaktadır. Kıyaslama, ortak noktalar varsaymakta, ve bunlar bütün bu yasal sistemlerde aşağı yukarı ortak olan şeyleri toplayan ve bunu *doğal hak* olarak adlandıran hukukçular tarafından bulunmaktadır. Ve neyin doğal hak olup, neyin olmadığını ölçmek için kullanılan birim, bizzat hakkın en soyut ifadesi olan, *adalettir*. Dolayısıyla, bundan böyle, hakkın gelişmesi, hukukçular için ve her konuda onların sözüne güvenenler için insan koşullarını yasal terimlerle ifade edildiği sürece, adalet, sonsuz adalet idealine daha da yaklaşırma çabasından başka bir şey değildir. Ve her zaman için bu adalet, bazan tutucu, bazan devrimci açıdan, mevcut ekonomik ilişkilerin ideolojileştirilmiş, yüceltilmiş ifadesinden başka bir şey olmamıştır. Yunan ve Romalıların adaleti, köleliği haklı sayıyordu; 1789 burjuvasının adaleti feodalizmin haksız olduğu gerekçesiyle ortadan kaldırılmasını talep ediyordu. Prusyalı yunker için acınacak bölgelerin örgütlenmesi bile (*District Ordinance*) sonsuz adaletin bir çığnemesidir.^[267] Dolayısıyla, ^[sayfa 435] sonsuz adalet kavramı, yalnızca zaman ve yere göre değil, ilgili kişiye göre de değişmekte, ve Mülberger’in doğru olarak “herkes farklı bir şey anlıyor” dediği şeyler arasına girmektedir. Günlük yaşantıda tartışılan ilişkilerin basitliği gözönüne alındığında, doğru, yanlış, adalet ve hak duygusu gibi kavramlar toplumsal konulara ilişkin olarak bile yanlış anlaşılma olmaksızın kabul edilirken, gördüğümüz gibi, ekonomik ilişkilerin herhangi bir bilimsel incelemesinde örneğin modern kimyada filojiston teorisinin terminolojisi korunmuş olsaydı doğacak olan çaresiz karışıklığın aynısını yaratmaktadırlar. Proudhon gibi biri, bu toplumsal *filojistona*, “adalete”, inandığı ya da Mülberger gibi biri, *filojiston* teorisinin oksijen teorisi* kadar doğru olduğunu iddia ettiği zaman, bu karışıklık daha da kötü bir hale gelmektedir.

III

Mülberger, ayrıca, onun şu “önemli” sözlerini, “alkışlanan yüzyılımızın tüm kültürü için büyük kentlerde yaşayan nüfusun %90 ya da fazlasının benim diyebilecekleri bir yere sahip olmamalarından daha korkunç bir olay olamaz.” sözlerini, gerici bir feryat olarak nitelememden dolayı yakınıyor.

Gerçekten de. Eğer Mülberger, iddia ettiği üzere, “zamanımızın korkulan”ı tanımlamakla yetinseydi, “o ve onun mütevazı sözleri” hakkında kuşkusuz bir tek kötü söz söylemezdim. Oysa, aslında, oldukça farklı bir şey yapmıştır. Bu “korkular”ı, işçilerin “benim diyebilecekleri bir yere sahip olmamaları” gerçeğinin bir sonucu olarak tanımlamaktadır. Bir insan, ister işçiler evlerinin mülkiyetini kaybettikleri için “zamanımızın korkulan” diye kederlensin, ya da ister, [sayfa 436] yunkerlerin yaptığı gibi feodalizm ve loncalar ortadan kalktıkları için kederlensin, her iki durumda da, bundan, gerici bir feryattan başka bir şey, tarihsel gerekliliğin kaçınılmaz gelişine yapılan bir ağıttan başka bir şey çıkmaz. Bu feryadın gerici niteliği tamamen Mülberger’in işçilerin müstakil ev mülkiyetini yeniden tesis etme arzusuna – tarih bu konuda çok önceden son sözünü söylemiştir; işçilerin kurtuluşu için herkesi tekrar kendi evinin sahibi yapmaktan başka yol olmadığına inanabilmesine dayanmaktadır.

“En çok üzerinde durarak açıklıyorum ki, gerçek mücadele kapitalist üretim tarzına karşı verilmelidir, ancak onun *değiştirilmesiyle* konut koşullarında bir düzelme umulabilir. Engels, bütün bunları görmemektedir. ... Kiralanmış konutun ortadan kaldırılması aşamasına varabilmek için toplumsal sorunun tümüyle çözümünü ön-görmekteyim.”

* Oksijen keşfedilmeden önce kimyacılar maddenin hava içinde yanmasını, yanma sırasında uçan bir özel yanıcı maddenin, filojistonun, varlığını varsayarak açıklıyorlardı. Yanıcı basit maddelerin yandıktan sonra öncesine kıyasla daha ağırlaştığını keşfettikleri için, filojistonun negatif bir ağırlığı olduğunu, öyle ki, filojiston olmayan bir maddenin, olan bir maddeden daha ağır olduğunu açıkladılar. Bu yolla oksijenin bütün ana özellikleri giderek filojistona, ama bütünüyle tersyüz edilmiş bir biçimde, atfedilmektedir. Bu varsayım, yanmayı, yanıcı bir maddeyle başka bir maddenin, oksijenin, birleşiminin oluşturduğunun keşfedilmesi ve oksijenin keşfedilmesi ile, ama ancak yaşlı kimyacıların uzun direnişlerinden sonra, ortadan kaldırılmıştır. [Engels’in notu.]

Ne yazık ki, şimdi bile bütün bunları göremiyorum. Adını hiç duymadığım birisinin beyninin gizli girintilerinde neleri öngördüğünü bilmeme kuşkusuz olanak yoktur. Yapabileceğim tek şey, Mülberger'in yayınlanmış makalelerine bağlı kalmaktı. Ve bunlardan bugün bile (yeni basımın 15. ve 16. Sayfaları^[248]) Mülberger'in kiralanmış konutun ortadan kalkması aşamasına varabilmek için öngördüğü tek şeyin – kiralanmış konut olduğunu anlamaktayım. Sadece 17. sayfada “sermayenin üretkenliğini boynuzlandıran” yakılıyor ki, bu konuya daha sonra değineceğiz. Verdiği yanıtta bile şöyle diyerek bunu doğrulamaktadır:

“Bu daha çok, *mevcut koşullardan*, konut sorununda tam bir dönüşümün nasıl sağlanabileceğini göstermek sorunudur.”

Mevcut koşullardan ya da kapitalist üretim tarzının değiştirilmesinden (siz, bunu, ortadan kaldırma diye okuyunuz) birbirlerinden 180 derece farklı şeylerdir.

Herr Dollfus ve diğer imalatçıların, işçilerin kendi evlerine sahip olmalarına yardım etmek için gösterdikleri hayırsever çabaları, onun prudoncu tasarılarının mümkün olan tek pratik uygulaması olarak görmemden dolayı Mülberger'in yakınmasına şaşmamak gerek. Proudhon'un toplumun kurtuluşu planının, tümüyle *burjuva* toplumunu temel alan bir fantazi olduğunun farkına varsaydı, doğal olarak, buna ^[sayfa 437] inanmazdı. Hiç bir zaman onun iyi niyetini kuşkuyla karşılamadım. Ama öyleyse neden Viyana Belediye Meclisine Dollfus'un tasarılarını öykünmeyi öneren Dr. Reschauer'i övmektedir?

Mülberger ardından şunları ileri sürmektedir:

“Özellikle kent ile kırsal arasındaki karşıtlık sözkonusu olduğunda, onu ortadan kaldırmak ütöpiktir. Bu karşıtlık doğaldır ya da daha doğrusu, tarihsel olarak ortaya çıkmıştır... Sorun bu karşıtlığı *ortadan kaldırmak* değil, onun *zararsız* hatta gerçekten *verimli* hale gelebileceği politik ve toplumsal şekilleri bulmaktır. Bu yolla ayarlamayı, çıkarların kerteli bir dengelenmesini ummak mümkün olacaktır.”

Bu yüzden, kent ile kırsal arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması ütöpiktir, *çünkü* bu doğal bir karşıtlıktır, ya da daha doğrusu, tarihsel olarak ortaya çıkan bir karşıtlıktır. Aynı mantığı modern

toplumun diğer karşıtlıklarına uygulayalım ve nereye vardığımızı görelim. Örneğin:

“Özellikle ‘kapitalistler ile ücretli işçiler’ arasındaki karşıtlık sözkonusu olduğunda onu ortadan kaldırmak istemek ütöpiktir. Bu karşıtlık, doğaldır, ya da daha doğrusu, tarihsel olarak ortaya çıkmıştır. Sorun, bu karşıtlığı *ortadan kaldırmak* değil, onun *zararsız*, hatta gerçekten *verimli* hale gelebileceği siyasal ve toplumsal şekilleri bulmaktır. Bu yolla barışçı bir ayarlamayı, çıkarların kerteli bir dengelenmesini ummak mümkün olacaktır.”

Ve bununla bir kez daha Schulze-Delitzsch’e ulaşılmış olduk.

Kent ile kırsal arasında karşıtlığın ortadan kaldırılması, kapitalistler ile ücretli işçiler arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılmasından ne daha fazla, ne de daha az ütöpiktir. Bu, günden güne, hem sınıai hem de tarımsal üretimin gittikçe artan bir pratik istemi haline gelmektedir. Hiç kimse, bunu, insanın topraktan aldığı geri vereceğini her zaman ilk talep olarak öne sürdüğü, ve sadece kentlerin ve özellikle büyük kentlerin varlığının bunun önleyeceğini tanıtladığı tarım kimyası konusundaki yazılarında, Liebig kadar şevkle talep etmemiştir. İnsan sadece Londra’da bütün Saksonya kralının ürettiği gübre miktarından daha fazlasının her gün ne büyük harcamalarla denize döküldüğünü ve bu gübrenin tüm Londra’yı zehirlemesini önlemek için ne muazzam yapıların [sayfa 438] gerekli olduğunu gözlediğinde, kent ile kırsal arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması yolundaki ütöpik öneri önemli bir pratik gerekçe kazanmış olur. Ve Londra’ya oranla daha az önemli olan Berlin bile, en az 30 yıldır kendi pisliğinin kötü kokuları içinde boğulmaktadır. Öte yandan Proudhon gibi, günümüzdeki burjuva toplumu yüceltirken köylüleri bulunduğu durumda tutmak istemek tamamen ütöpiktir. Ancak bütün ülkedeki nüfusun mümkün olduğu kadar eşit dağılımı, ancak sınıai ve tarımsal üretim arasındaki yakın bir bağıntı ile birlikte, böylelikle gerekli hale gelmiş, iletişim araçlarının genişlemesi –kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılması kaydıyla– kırsal nüfusu, binlerce yıldır hemen hemen değişmeden, içinde bir bitki gibi yaşadığı yalnızlık ve uyuşukluktan kurtarabilecektir. Ütöpik olmak, insanlığın tarihsel geçmişinin şekillendirdiği zincirlerden kurtuluşunun ancak kent ve kırsal arasındaki karşıtlık ortadan kaldırıldıktan sonra tamamlanacağını savunmak değildir; ütopya, ancak,

kişi, “mevcut koşullardan”, günümüz toplumunun bu ya da herhangi bir diğer karşılığının çözümlenmiş biçimini belirlemeye cüret ettiği zaman başlar. Ve, konut sorununun çözümü için prudoncu formülü benimseyerek Mülberger’in yaptığı da budur.

Mülberger, ardından onu “Proudhon’un sermaye ve faiz ile ilgili korkunç fikirleri”nden bir dereceye kadar ortak sorumlusu addettiğimden dolayı yakınmakta ve şunu ileri sürmektedir:

“Üretim ilişkilerinin değişmesini *gerçekleşmiş bir olgu* olarak *varsayıyorum* ve faiz haddini düzenleyen geçiş yasası, üretim ilişkileri ile değil, toplumsal devredilişle dolaşım ilişkileri ile uğraşmaktadır. ... Üretim ilişkilerinin değiştirilmesi, ya da Alman ekolünün daha açıkça söylediği gibi, kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılması kuşkusuz Engels’in *bana söyletmeye çalıştığı gibi*, faizi ortadan kaldıran bir geçiş yasasının değil, *bütün iş araçlarına gerçekten elkonması*, sanayie bütün olarak işçi sınıfı tarafından elkonmasının sonucudur. O durumda işçi sınıfının anında kamulaştırmadan daha önce geri satınalmaya hürmet edip etmemesi (!) Engels’in ya da benim kararına kalmış bir şey değildir.” [sayfa 439]

Şaşkınlıkla gözlerimi oğuşturuyorum. Kiralanmış konutların satın alınmasının “bütün iş araçlarına gerçekten elkonması, sanayie bütün olarak emekçi halk tarafından elkonması”nı gerçekleştirilmiş bir olgu olarak varsaydığını söylediği pasajı bulmak için Mülberger’in yazısını baştan sona bir kez daha okuyorum, ama böyle bir pasaj bulamıyorum. Böyle bir yer yok. Hiç bir yerde “gerçekten elkonmasından” vb. bahis yok, ama sayfa 17’de şu sözler yer alıyor:

“Şimdi sermayenin üretkenliğinin, örneğin *bütün sermayeler üzerindeki faizi yüzde-bir* ile sabitleştiren, ancak dikkatinizi çekerim, bu faiz haddini giderek sıfır noktasına yaklaşırma eğilimi olan bir geçici yasa ile ergeç olacağı gibi boynuzlarından yakalandığını varsayalım, öyle ki, sonuç olarak *sermayenin devri için gerekli olan emekten fazla hiç bir şey ödenmeyecektir.*”

Dolayısıyla burada, açık sözcüklerle, Mülberger’in en son fikir değişikliğine oldukça karşıt bir şekilde sermayenin üretkenliğinin, ki bu karmaşık deyimle kapitalist üretim tarzını kastettiğini itiraf etmektedir, faizi ortadan kaldıran bir yasa ile gerçekten “boynuz-

larından yakalandığı”, ve tam olarak böyle bir yasa sonucu “kiralalmış konutların geri satın alınmasının genel olarak sermayenin üretkenliğinin ortadan kaldırılmasının zorunlu bir sonucu” olduğu söylenmektedir. Şimdi Mülberger, hiç de değil demektedir. O geçiş yasası “*üretim* ilişkileri ile değil, *dolaşım* ilişkileri ile ilgilidir”. Goethe’nin diyeceği gibi “aptallar kadar akıllılar için de aynı ölçüde esrarengiz”* olan bu kaba çelişki karşısında, benim yapabileceğim tek şey, birinin basılmasına neden olduğu şeyi diğerinin haklı olarak “ona söyletmiş olmamdan” yakındığı birbirinden farklı ve birbirinden ayrı iki Mülberger ile uğraştığımı varsaymaktır.

Gerçek elkoyma durumunda çalışan insanların “anında kamulaştırmadan önce geri satınalmaya hürmet” edip etmeyeceklerini ne bana, ne de Mülberger’e sormayacakları kesinlikle doğrudur. En büyük olasılıkla “hürmet” etmemeyi yeğleyeceklerdir. Ancak sorun emekçi halk tarafından bütün iş araçlarına gerçekten elkonmasında değil, yalnızca [sayfa 440] Mülberger’in (s. 17’deki) “konut sorununun çözümünün tüm kapsamı geri satınalma sözcüğünde özetlenmiştir” yolundaki iddiasındadır. Eğer şimdi bu geri satınalmanın son derece kuşku dolu olduğunu ileri sürüyorsa, hem ikimize, hem de okurlarımıza bütün bu gereksiz zahmeti vermenin ne gereği vardı?

Ayrıca, bütün iş araçlarına “gerçekten elkonması”, sanayie bütün olarak emekçi halk tarafından elkonmasının prudoncu “geri satınalmanın” tam karşıtı olduğunu da belirtmek gerekir. İkincisine göre, *her işçi*, konutun, çiftliğin, iş araçlarının sahibi olur; birincisine göre, “emekçi halk” evlerin, fabrikaların ve iş araçlarının ortaklaşa sahipleri olarak kalırlar, ve onların maliyeti tazmin edilmeksizin en azından geçiş döneminde bireyler ya da birlikler tarafından kullanılmalarna pek izin vermezler. Tıpkı, toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılması toprak rantının ortadan kaldırılması değil, ama daha değişik bir biçimde olmakla birlikte, topluma devredilmesi gibi. Bütün iş araçlarına emekçi halk tarafından elkonması, dolaşısıyla, hiç bir şekilde kira ilişkisinin alkonmasını dışlamaz.

Genel olarak sorun, iktidara geldiği zaman proletaryanın iş araçlarına, hammaddelere ve geçim araçlarına zor kullanarak elkoyup koymaması, ya da tazminat ödeyip ödememesi, ya da söz-

* Goethe, *Faust*, Kısım I., sahne 6 (“Hexenküche”) (kısaltılmış). -Ed.

konusu mülkü küçük taksit ödemeleriyle geri satınalıp almaması sorunu değildir. Böylesine bir sorunu önceden ve bütün durumlar için yanıtlamaya çabalamak ütopyacılık olacaktır; ve ben bunu başkalarına bırakıyorum.

IV

Mülberger'in çeşitli dolambaç ve dönemeçlerinden geçip, sorunun, Mülberger'in yanıtında dikkatle değinmekten kaçındığı esasına varacak bir yol açabilmek için pek çok mürekkep ve kâğıt tüketmek zorunda kaldı.

Bu makalede Mülberger'in olumlu önerileri nelerdi?

Birincisi: "Evin yapım alanının ve benzerinin ilk maliyet bedeliyle mevcut değeri arasındaki fark"ın hak olarak topluma ait olduğudur. Ekonomi terimleri içinde, bu fark, toprak rantı olarak adlandırılmaktadır. Proudhon da, [sayfa 441] *Devrimin Genel Fikri* adlı yapınının 1868 baskısının 219. sayfasında görüleceği gibi bunu topluma maletmeyi istemektedir.

İkincisi: Konut sorununun çözümü, herkesin kendi konutunun kiracısı değil, sahibi olmasından ibarettir.

Üçüncüsü: Bu çözümün, kira ödemelerini, konutun alım fiyatı üzerinden taksit ödemelerine dönüştüren bir yasanın kabulüyle uygulamaya konmasıdır. 203. sayfasında sözkonusu yasaya ait bir tasarinın zaten hazırlanmış olduğu, *Devrimin Genel Fikri* adlı yapının sayfa 199 ve devamında herkesin görebileceği gibi, iki ve üçüncü maddeler Proudhon'dan alınmıştır.

Dördüncüsü: Sermayenin üretkenliğinin, faiz oranını, ileride yeni indirimlere tâbi olmak kaydıyla, geçici olarak yüzde-bire indirilen bir geçiş yasası ile boynuzlarından yakalanmasıdır. Bu madde de, ayrıntılı biçimde *Genel Fikir*'in 182. ve 186. sayfalarında okunabileceği gibi, Proudhon'dan alınmıştır.

Her madde için Proudhon'da Mülberger kopyasının aslının bulunabileceği bir pasaj gösterdim, ve şimdi bütünüyle prudoncu görüşleri, sadece prudoncu görüşleri içeren bir makalenin yazarını prudoncu olarak nitelemekte haklı olup olmadığımı soruyorum. Buna karşın, Mülberger, en çok "Proudhon'a özgü birkaç *deyime* rasladığım" için, onu prudoncu olarak nitelememden yakınmaktadır. Tam tersine. "*Deyimler*" tümüyle Mülberger'e, *içeriği* ise Proud-

hon'a aittir. Ve .ardından, ben, bu prudoncu yazıyı Proudhon ile tamamladığım zaman, Mülberger, kendisine Proudhon'un "korkunç görüşlerini" yakıştırmamdan yakınmaktadır!

Bu prudoncu planı ben nasıl yanıtladım?

Birincisi: Toprak rantının devlete devredilmesi, özel toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılmasıyla eşanlamlı olduğudur.

İkincisi: Kiralanmış konutların geri satın alınmasının ve o konutlardaki mülkiyet hakkının o zamana kadar kiracı olan tarafa devredilmesinin kapitalist üretim tarzını hiç bir şekilde etkileyemeyeceğidir.

Üçüncüsü: Büyük sanayi ve kentlerin günümüzdeki gelişmesi karşısında bu önerinin gerici olduğu kadar saçma da olduğu, ve her birey tarafından konutu üzerinde bireysel ^[sayfa 442] mülkiyetin yeniden getirilmesinin, geriye doğru bir adım olacağıdır.

Dördüncüsü: Sermaye üzerindeki faiz oranının zorunlu olarak indirilmesinin hiç bir şekilde kapitalist üretim biçimine bir saldırı olmayacağı; ve tam tersine, tefecilik yasalarının tanıtladığı gibi olanaksız olduğu kadar eski de olduğudur.

Beşincisi: Sermaye faizinin ortadan kaldırılmasının hiç bir şekilde evler için kira ödenmesini ortadan kaldırmayacağıdır.

Mülberger, şimdi, 2. ve 4. maddeleri kabul etmiştir. Öteki maddelere ise herhangi bir yanıt vermemektedir. Oysa bunlar tüm tartışmanın çevresinde olduğu maddelerdir. Ancak Mülberger'in yanıtları bir tekzip değildir: Belirleyici nitelikte olan tüm ekonomik konularla uğraşmaktan titizlikle kaçınmaktadır. Bu yalnızca bir kişisel yakındır. Başka bir şey değildir. Örneğin, devlet borçları, özel borçlar ve kredi gibi açıklanmış çözüm yollarını tahmin ettiğim ve çözümünün konut sorununda olduğu gibi faizin ortadan kaldırılması, faiz ödemelerinin, sermaye toplamının üzerinden yapılan taksit ödemeleri haline dönüşmesi, ve bedelsiz kredide olduğu gibi her yerde aynı olduğunu söylediğim zaman yakındır. Gene de, Mülberger'in bu makalelerinin gün ışığına çıkarıldığı zaman, esas içeriğinin Proudhon'un *Genel Fikri* ile çıkışacağına bahse girmeye hâlâ hazırım; konut sorunu üzerine olan makaleleri aynı kitaptan aldığım pasajlarla nasıl çıkışıyorsa, kredi de sayfa 182, devlet borçları da sayfa 186, özel borçlar da 196 ile öyle çıkışmaktadır.

Mülberger, bu fırsattan yararlanarak, şimdi aralarına bir de

idari özerklik sorununun katıldığı vergilendirme, devlet borçları, özel borçlar ve kredi gibi sorunların köylü için ve kırsal bölgede propaganda açısından çok büyük önem taşıdığı konusunda beni aydınlatmaktadır. Buna büyük ölçüde katılıyorum, ancak 1) şimdiye kadar köylüye ait hiç bar tartışma olmadı, ve 2) bütün bu sorunların prudoncu “çözümleri”, konut sorununa getirdiği çözümde olduğu gibi, ekonomik açıdan saçma olduğu kadar esas olarak da burjuva niteliktedir. Mülberger’in köylüleri harekete çekmek gereğini değerlendiremediğim yönündeki imasına karşı [sayfa 443] kendimi savunma gereğini duymuyorum. Ancak, onlara bu amaçla prudoncu şartlanlıkları öğütlemeyi de aptallık sayarım. Almanya’da hâlâ çok büyük toprak mülkiyeti vardır. Proudhon’un teorisi uyarınca, bütün bunların, mevcut tarımsal teknoloji ile ve Fransa ve Batı Almanya’nın küçük toprak mülkiyeti ile olan deneyleri karşısında, kesinlikle gerici olacak olan küçük köylü çiftliklerine bölünmesi gerekir. Mevcut olan büyük çiftlikler, daha çok bize, –bütün modern kolaylıklardan, makineden vb. yararlanabilen tek tarım sistemi olan– tarımın birleşmiş işçiler tarafından büyük ölçekte uygulanması, ve böylece küçük köylüye birleşme yolu ile büyük ölçekli faaliyette bulunmanın yararlarının gösterilmesi için elverişli bir temel oluşturacaktır. Bu açıdan bütün ötekilerden ilerde olan Danimarkalı sosyalistler, bunu çok uzun zaman önce görmüşlerdi.

İşçilerin mevcut rezilce konut koşullarını “önemsiz bir ayrıntı” saydığım şeklindeki imayı da yanıtlamayı aynı ölçüde gereksiz görüyorum. Bildiğim kadıyla, Almanya’da ilk kez bu koşulları İngiltere’de varolan klasik biçimiyle tanımlayan bendim; ve bunu Mülberger’in sandığı gibi “*adalet duygularını zedelediği*” için –adalet duygusunu zedeleyen her olgu üzerine kitap yazmakta ısrar edenlerin yapacak pek çok işi olur– değil, ama kitabımın* önsözünde de okunabileceği gibi, modern büyük sanayi tarafından yaratılan toplumsal koşulları tanımlayarak, o sıralarda boş terimlerle geliştirmekte ve yayılmakta olan Alman sosyalizmi için gerçekçi bir temel sağlamak üzere yapmışım. Ancak, hiç bir zaman çok daha önemli *gıda sorununun* ayrıntıları ile meşgul olmadığım gibi, sözde konut sorununu da çözümlenmeye çalışmak aklıma gelmemişti. Modern toplumumuz üretiminin bütün üyelerine yetecek yiyecek sağlamaya

* Friedrich Engels, *The Condition of the Working Class in England*. -Ed.

yeterli olduğunu, ve çalışan kitlelere, şimdilik geniş ve havadar yaşama yeri sağlamaya yetecek ev bulunduğunu tanımlayabilirsem bu bana yeter. Gelecekteki bir toplumun gıda ve mesken dağıtımını nasıl örgütlebileceği üzerine spekülasyonda bulunmak doğrudan doğruya *ütopyaya* götürür. En çok, şimdiye kadarki bütün üretim biçimlerinin temel koşullarına ilişkin ^[sayfa 444] kavrayışımızdan kapitalist üretim biçiminin yıkılmasıyla şimdiye kadar toplumda varolmuş olan belirli maledinme biçimlerinin olanaksız hale geleceğini söyleyebiliriz. Geçiş önlemleri bile, her yerde o an varolan ilişkilerle uyum halinde olmak zorundadır. Küçük toprak mülkiyeti olan ülkelerde, bunlar, büyük toprak mülkiyetinin yürürlükte olduğu ülkelerden çok farklı olacaktır, vb.. Konut sorunu gibi sözde pratik sorunlara ayrı çözümler bulmaya çabaladığı takdirde kişinin nereye varacağını, bizzat Mülberger herkesten iyi göstermektedir. İlk önce 28. sayfada “konut sorununa çözümün tüm kapsamının *geri satılma* sözcüğünde özetlendiğini” açıklamakta, ve ardından, baskı altında kalınca, utanç içinde kekeleyerek evlerin gerçekten zilyetliğini ele geçirdikleri zaman “çalışan insanların geri satılmayı” diğer herhangi bir mülksüzleştirme biçimine “yeğleyip yeğlemeceğlerinin” kuşkulu olduğunu söylemektedir.

Mülberger *pratik* olmamızı, “gerçek pratik ilişkilerle karşılaşınca” “yalnızca ölü ve soyut formüllerle ortaya” çıkmamamızı, “soyut sosyalizmin ötesine geçerek *toplumun belirli somut ilişkilerine yaklaşmamızı*” talep etmektedir. Eğer Mülberger bunu yapmış olsaydı, belki de harekete büyük bir hizmette bulunmuş olacaktı. Toplumun belirli somut ilişkilerine yaklaşımda ilk adım kesinlikle onların ne olduğunun öğrenilmesi, onların mevcut karşılıklı bağlantıları uyanınca incelenmesidir. Oysa Mülberger’in makalelerinde ne buluyoruz? Bütün iki tümce, yani:

1. “Kiracının ev sahibine göre durumu, ücretli işçinin kapitaliste göre durumunun aynıdır.”

Yeni baskının 6. Sayfasında bunun tamamıyla yanlış olduğunu tanımladım, ve Mülberger yanıt olarak tek sözcük bile söylemedi.

2. “Ancak (toplumsal reformda) boynuzlarından yakalanması gereken boğa, *gerçekte varolmayan*, ancak *görüntüdeki varlığıyla* günümüz toplumuna yük olan tüm eşitsizlikler için bir örtü görevi gören, liberal ekonomi politik okulunun deyişiyle, *sermaye-*

nin üretkenliğidir.”

Böylece, boynuzlarından yakalanması gereken boğa ^[sayfa 445] “gerçekte mevcut değildir” ve bu yüzden de “boynuzları” yoktur. Kötü olan, boğanın kendisi değil, ama uyduruk varlığıdır. Buna karşın, varlığı “görünüş”ten başka bir şey olmayan “sözde (sermayenin) üretkenliği, büyüyle evler ve kasabalar meydana getirmeye muktedirdir” (s. 12). Ve, sermaye ile emek ilişkisi konusunda bu ümitsizce karışık tarzın içinde saçmalayan bir adam, “Marx’ın *Kapital*’i onun için yabancı değil” ise de, Alman işçilerine yeni ve daha iyi bir yol göstermeye girişir, ve kendisini “gelecekteki toplumun mimari yapısı konusunda en azından genel çizgileriyle açık bir görüşe sahip olan usta yapıcı” olarak sunar!

“Toplumun belirli ve somut ilişkilerine” hiç kimse Marx’ın *Kapital*’ de yaklaştığı kadar yaklaşılamamıştır. Bunları her açıdan incelemek için yirmibeş yıl harcamış, ve eleştirilerinin sonuçları, bugün için mümkün olduğu kadarıyla, çözümler denen tohumları içermiştir. Ama bu, dostum Mülberger için yeterli değildir. Bütün hepsi, soyut sosyalizm, ölü ve soyut formüllerdir. “Toplumun belirli somut ilişkilerini” inceleyecek yerde, dostum Mülberger, kendisine toplumun belirli somut ilişkileri konusunda hemen hiç bir şey sunmayan, tam tersine, bütün toplumsal kötülükler için somut mucizevi çareler sunan, Proudhon’un birkaç cildini okumakla yetinmiştir. Daha sonra, “*sistemlere* elveda demek” istediğini söyleyerek, bu prudoncu *sistemi*, toplumsal kurtuluş için bu hazır planı, Alman işçilerine takdim etmektedir! Ben ise “aksi yolu seçiyorum”. Bunu anlamak için benim kör, Mülberger’in de sağır olduğunu varsaymam gerekir, öyle ki, ikimiz arasında bir anlaşma kesinlikle olanaksızdır.

Ama yeter. Bu polemik başka hiç bir işe yaramasa bile, her ne olursa olsun, kendilerine özgü “pratik” sosyalistlerin uygulamalarının ne olduğunu tanıtladığı için değer taşır. Bütün toplumsal kötülüklerin ortadan kaldırılması için bu pratik öneriler, bu evrensel toplumsal her derde deva ilaçlar, her zaman ve her yerde proletarya hareketinin hâlâ çocukluk döneminde olduğu bir zamanda ortaya çıkan mezheplerin kurucularının uğraşları olmuştur. Proudhon da bunların arasına girmektedir. Proletaryanın gelişmesi kısa bir süre sonra bu kundak bezlerini bir yana atar ve, önceden icat edilmiş ve her yere uygulanabilir bu “pratik çözümler”den ^[sayfa 446]

daha az pratik hiç bir şeyin olmayacağını ve pratik sosyalizmin kapitalist üretim biçimini çeşitli yönlerden oldukça doğru bir şekilde bilmeyi içerdiğini bizzat işçi sınıfı içinde anlaşılır duruma getirir. Bu konuda neyin ne olduğunu bilen bir işçi sınıfı, her durumda, esas saldırıların yönelteceği toplumsal kurumların neler olduğu ve bu saldırıların hangi yolla yapılacağı konusunda *hiç bir zaman* kuşku içinde olmayacaktır. [sayfa 447]

F. Engels tarafından
Haziran 1872-Şubat 1873 arasında yazılmıştır
Der Volksstaat'ın 26 Haziran,
3 Temmuz, 25 ve 28 Aralık 1872 tarihli
51., 52., 53., 103., ve 104. sayılarında;
4 ve 8 Ocak, 8, 12, 19 ve 22 Şubat 1873 tarihli
2., 3., 12., 13., 15. ve 16. sayılarında;
ve 1872/1873'te de Leipzig'de
üç ayrı bölüm halinde yayınlanmıştır.

İmza: *Friedrich Engels*

AÇIKLAYICI NOTLAR

^[54] *Der Volksstaat*.– Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin (ayzenahçılar) merkez organı; 2 Ekim 1869'dan 27 Eylül 1876'ya kadar Leipzig'de yayınlanmıştır. Wilhelm Liebknecht gazeteye genel doğrultusunu veriyor, August Bebel de, gazeteyi yönetiyordu. Marx ve Engels bu gazeteye yazı yazmışlar ve çıkartılmasına yardımcı olmuşlardır. 1869'a kadar bu gazete *Demokratisches Wochenblatt* adı altında çıkmıştır.

^[70] *Otuz Yıl Savaşları*. – Protestanlar ile katolikler arasındaki mücadelenin yolaçtığı genel bir Avrupa savaşı. Savaş esas olarak Almanya toprakları üzerinde yerleşmiş ve savaşa katılmış olan ülkelerin askeri yağmalarının ve genişleme isteklerinin hedefi olmuştur. -358.

^[118] *Sosyalistlere karşı olağanüstü yasa*, Almanya'da 21 Ekim 1878'de kabul edildi. Tüm sosyal-demokrat örgütler, işçi yığın örgütleri, işçi basını yasaklandı, sosyalist yayınlara elkondu, sosyal-demokratlar baskı altına alındı. İşçi hareketinin baskısı altında, 1 Ekim 1890 günü bu yasa kaldırıldı. -356.

^[175] *Kladderadatsch* – Berlin'de 1848'den sonra yayımlanan, haftalık resimli güldürü dergisi. -388.

^[199] *The Daily News* – 1846-1930 arasında Londra'da yayımlanan sanayici burjuvazinin organı, İngiliz liberal gazetesi. -400.

^[247] Engels'in *Konut Sorunu* adlı yapıtı, burjuva toplumun kötülüklerini gizlemeye çalışan küçük-burjuva ve burjuva toplumsal-reformculara karşı yöneltilmiştir. Engels, konut sorununu çözme iddiasında olan prodoncu planla-

rı eleştirmekte ve bu sorunun kapitalizm altında çözülemeyeceğini tanıtlamaktadır. Engels, muzaffer proletaryanın, sosyalizmin kurulmasına ilişkin dırmisel sorunları çözmekle konut sorununu da çözecek tek güç olduğunu söylemektedir.

Bu yapıtta Engels'in özellikle önemli olan düşünceleri, kını sosyalist dönüşümüne ve kent ile kır karşıtlığının kaldırılmasına ilişkin düşünceleridir. -352.

^[248] Mülberger'in "Die Wohnungsfrage" başlığını taşıyan altı makalesi, 3, 7, 10, 14 ve 21 Şubat ve 6 Mart 1872 tarihli *Der Volksstaat*'ta imzasız olarak yayımlanmıştır. Daha sonra bu makaleler *Die Wohnungsfrage. Eine socrale Skizze*, Separat-Abdruck aus dem *Volksstaat*, Leipzig 1872, başlığı ile ayrı bir broşür olarak yayımlanmıştır. -353.

^[249] E. Sax, *Die Wohnungszustände der arbeitenden Classen und ihre Reform*, Wien 1869. -353.

^[250] Mülberger'in Engels'in makalelerine verdiği yanıt, *Zur Wohnung Frage (Antwort an Friedrich Engels Von A. Mülberger)* başlığı altında 26 Ekim 1872 tarihli *Der Volksstaat*'ta yayımlandı. -354.

^[251] *Yeni Madrid Federasyonu*, Enternasyonal üyeleri ve Sosyalist Demokrasi İttifakının İspanya'daki gizli faaliyetlerini açığa vurmak gerekçesiyle anarşist bir çoğunluk tarafından Madrid Federasyonundan atılmış olan *La Emancipacion* gazetesinin editörleri tarafından Temmuz 1872'de kuruldu. Yeni Madrid Federasyonu, İspanya'daki anarşist etkilere karşı güçlü bir kampanyaya girişmiş, bilimsel sosyalizmin düşüncelerini yaymış ve İspanya'da bağımsız bir işçi partisinin kurulması için mücadele etmiştir. Engels, bu Federasyonun yayın organı *La Emancipacion*'a yazılar yazmıştır. Yeni Madrid Federasyonu üyelerinden bazılarının 1879'da İspanya Sosyalist İşçi Partisinin kurulmasında büyük emekleri vardır. -355.

^[252] *Katheder-Sosyalizm (Kürsü Sosyalizmi)*. – 1870'lerde ve 1890'larda burjuva ideolojisinde bir akım. Esas temsilcileri Alman üniversitesindeki profesörlerdi ve bunlar üniversite kürsülerinden, sosyalizm kılıfı altında, burjuva reformizmi vaaz ediyorlardı. Bunlar (A. Wagner, G. Schomeller, L. Brentano, W. Sombart ve ötekiler), devletin düşman sınıfları uzlaştırabilecek ve kapitalistlerin çıkarlarına dokunmadan yavaş yavaş sosyalizmi getirebilecek sınıflar-üstü bir kurum olduğunu iddia ediyorlardı. Bunların amacı, hastalığa ve kazalara karşı sigortalar kurarak ve fabrika yasaları çıkararak işçilerin koşullarını iyileştirmektir. Bunlar iyi örgütlenmiş sendikaların siyasal mücadeleyi ve işçi sınıfı partisini gereksiz kılacağını savunuyorlardı. Bu akım, revizyonizmin ideolojik öncüllerinden biriydi. -356.

^[253] Burada, Eifel (Prusya'nın Ren Eyaleti) köylülerine ağır darbe indiren 1882 açlığına değiniliyor. -357.

^[254] Engels alaylı bir biçimde İncil'deki bir efsaneye dayanan "Mısır'ın zenginliklerini özlemek" deyimine atıfta bulunuyor; bu efsaneye göre, İsrailoğullarının Mısır'dan göçetmeleri sırasında, dayanılmaz olanlar bu yolculuğun zorlukları ve açlık yüzünden hiç değilse karnlarının doyduğu eski tutsaklık günlerini özlemeye başlamışlardı. -372.

[255] Engels burada ovenci kooperatif işçi demeklerinin İngiltere'nin çeşitli kentlerinde kurdukları pazarlara değiniyor. Buralarda ürünler, değer birimi bir saatlik emek olan emek bonoları aracılığıyla alınıp satılıyordu. Ama bu kuruluşlar çok geçmeden iflas ettiler. -377.

[256] *La Emancipacion*. – 1871'den 1873'e kadar Madrid'de, haftalık olarak yayınlanan İspanyolca işçi gazetesi, İspanyol Federal Konseyinin organı; İspanya'daki anarşist etkilere karşı bir kampanya açmıştır. 1872'de ve 1873'de Marks ve Engels'in yapıtlarını basmıştır. -378.

[257] *Illustrated London News* – 1842'den beri çıkmakta olan bir İngilizce haftalık gazete. -387.

[258] *Ueber Land und Meer*. – 1858'den 1923'e kadar Stuttgart'da yayınlanan resimli bir haftalık Almanca gazete. -387.

[259] *Gartenlaube* – Yazınla ilgilenen haftalık Almanca küçük-burjuva bir dergi; 1853'ten 1903'e kadar Leipzig'de ve 1903-04'te de Berlin'de yayınlanmıştır. -388.

[260] *Fusilier August Kutschke* – 1870-71 Fransız-Prusya Savaşı döneminin milliyetçi asker marşlarının güftecisi Alman ozanı Gotthelf Hoffmann'ın takma adı. -388.

[261] *Le Socialiste* – Fransızca haftalık gazete, İşçi Partisi organı (1885-1902); Fransa Sosyalist Parti organı (1902-1905); 1905'ten sonra Fransız Sosyalist Parti organı. Engels bu gazeteye yazılar yazmıştır. -398.

[262] *Harmony Hall* – 1839'un sonlarında Robert Owen'in başını çektiği İngiliz ütopyacı sosyalistlerin kurdukları komünist koloni; 1845'e kadar yaşamıştır. -399.

[263] Bkz. V. A. Huber, *Sociale Fragen. IV. Die Latente Association*, Nordhausen 1866. -399.

[264] Engels, Wagner'in bazı kitaplarındaki ve konuşmalarında söylediği şeylere değiniyor. Wagner, Almanya'da Fransız-Prusya savaşı sırasındaki konjonktürün getirdiği canlılığı ve özellikle 5.000 milyonluk savaş tazminatının işçi sınıfının koşullarını oldukça iyileştireceğini söylüyordu. -417.

[265] Burada Alman ve Avusturya imparatorlarının ve şansöyelerinin Ağustos 1871'de Gastein'de ve aynı yılın Eylül ayında da Salzburg'da yaptıkları görüşmelere değiniliyor. Engels bu konferanslara, Prusya polis örgütünün başı Stieber'in adına izafeten Stieber'ci konferanslar adını vermekte ve böylelikle bunların gerici polis niteliğini vurgulamaktadır. -417.

[266] Bkz. Hegel, *Wissenschaft der Logik*, Kısım I, Kesim 2. -423.

[267] Burada, 1872'de Prusya'da yapılan ve kırsal kesimlerde toprak sahiplerinin babadan oğula geçen güçlerini kaldıran ve seçimle gelen topluluk önderleri, Landtag'lardaki bölge konseyleri vb. gibi yerel özyönetim unsurları getiren idari reforma değiniliyor. -435.